

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ АВТОМОБИЛ ВА ЙЎЛЛАР ИНСТИТУТИ

“КАСБИЙ ТАЪЛИМ” ФАКУЛЬТЕТИ

“ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ” кафедраси

“ПЕДАГОГИКА” фанидан маърузалар матни

Тошкент - 2010 йил

Ушбу “Педагогика” фанидан маърузалар тўплами 5140900 “Касбий таълим” (ЕУТТ, ТВИТ) йўналишлари бўйича бакалаврлар тайёрлаш ўқув режасига биноан тузилган. Маърузаларда “Педагогика” фанининг мақсади, вазифаси, касбий таълим йўналишининг академик лицей ва касб–хунар коллежларига малакали педагог кадрлар тайёрлашдаги ўрни тўғрисида маълумотлар берилган.

Тузувчилар:

“Педагогика ва психология” кафедраси кат.ўқ. Ш.А. Мирзахмедова

“Педагогика ва психология” кафедраси асс. Д.А. Абдуразакова

Такризчилар:

“Педагогика ва психология” кафедраси катта ўқитувчи. п.ф.н. А.Ш.Жумаев

ТДПУ “Педагогика ” кафедраси п.ф.н. И.И. Режаметова

1-мавзу: Педагогика фанининг предмети, мақсад ва вазифалари

Режа:

1. Жамият ва олам ривожда педагогиканинг моҳияти.
2. Жамият ва оламнинг гармоник мувозанатида инсон омили.
3. Педагогиканинг объекти ва предметининг такомиллашганлиги.
4. Педагогиканинг мақсад, вазифалари ва асосий тушунчалари (категориялари).
5. Миллий ғоя ва миллий мафқурани шакллантиришда педагогиканинг тутган ўрни.

XXI аср бўсағасида ижтимоий иқтисодий муносабатлар ривожда инсон ақл-заковати ва маънавияти асосий мувофиқлаштирувчи, ривожлантирувчи омил ва восита эканлиги тобора намоён бўлмоқда. Шунинг учун инсонпарварлик бозор иқтисодиёти асосидаги ҳуқуқий, демократик давлат эркин фуқаролик жамияти қурилишининг бош тамойили сифатида қабул қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонунида (1997 й.) таълим давлатимиз ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилиниши Педагогика фани зиммасига жуда катта масъулиятли улуғвор вазифаларни юклади. Жуда бой илмий, маънавий, маданий, диний меросимизни қайта тикланиши уларни замон руҳи талаби билан уйғунлаштириб фақат шахсий, миллий манфаат касб этилиб қолмасдан умумжаҳон маънавий, ижтимоий-иқтисодий тараққиётга улкан ҳисса бўлиб қўшилмоқда. Чунки жаҳонда ҳали хорижий давлатчилик бозор иқтисодиётига ўтиш тажрибаларида маънавият ижтимоий-иқтисодий тараққиёт билан уйғун ҳолда ривожлантирилмаяпти. Президентимиз маънавиятни ақл, ахлоқ, онгли амалий фаолиятда шаклланиб ривожланиши ҳақида гапириб: **“Маънавият - тақдирнинг эҳсони эмас. Маънавият инсон қалбида камол топиши учун у қалбан ва виждонан ақл ва қўл билан меҳнат қилиши керак”**, деган эдилар. Маънавият инсонда шаклланиши лозим бўлган ақлий, ахлоқий, интеллектуал, амалий, жисмоний сифатлар мажмуаси бўлиши билан бир қаторда оламнинг руҳий энергетик, ботиний қуввати билан ҳам уйғундир. Буни Президентимиз ўзларининг “Ўзбекистон - XXI асрга интилоқда” номли маърузаларида қуйидагича жуда яққол асослаб бердилар: **“Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен аввало инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг иймон-иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонини уйғотадиган қудратли ботиний кучни тасаввур қиламан”**. Худди ана шу янги, кенг қамровли, чуқур илмий ғоя, янгича фикр, таълим-тарбияни янгича методологик асосини бошлаб берувчи йўналишдир.

Ҳар бир мустақил фан ўзининг предмети (мавзуси) ва методологик асосларига эгадир. Жумладан, Педагогика ҳам фан сифатида шаклланиб, ўзининг предметиға эга бўлди. Бошқа фанлар каби Педагогика ҳам фан

сифатида пайдо бўлар экан, у аввало жамиятнинг талаб ва эҳтиёжлари асосида пайдо бўлди.

Шу сабабли тарбия жараёнини ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисми, деб қараш лозим, чунки тарбиявий ишларни олиб бормасдан туриб жамиятни, унинг ривожланишини тасаввур қилиш қийин.

Мутафаккир А.Авлоний таъкидлаганидек, **“Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот: ё нажот, ё ҳалокат: ё саодат, ё фалокат масаласидир”**. Инсоният тарихига назар ташлар эканмиз, ҳамма даврларда педагогик фаолият ҳам мавжуд бўлган.

Инсонни дунёга келиши, фақат туғилишидан иборат табиий-биологик ҳодиса эмас, балки туғилгандан кейин ўз замонасининг тараққиёти даражасига кўтарилиши, мавжуд ижтимоий-тарихий тажрибани эгаллаши, жамиятда ўз ўрнини белгилаб олиши, тарихий жараёнининг фаол иштирокчисига айланиши, яъни тарбия олиши керак. Бу жараёнда катта авлод ўзининг яшаш, кураш ва меҳнат тажрибасини, билим ва малакаларини кичик авлодларга бера бошлайди, яъни янги туғилган одам боласининг ривожланиши, шаклланиши ва вояга етиши жараёнига раҳбарлик қилинган, бошқарилган. Бу тарбия деб аталмиш ижтимоий ҳодиса орқали амалга оширилган. Жамият ривожлангани сари етук, баркамол шахсларни етиштириш эҳтиёжи ҳам ортиб борган ҳамда ўзгариб, янгиланиб, жамиятга хизмат қилган. Инсоният жамиятнинг турли босқичларида таълим-тарбия муассасаларини яратиш, ёш авлодларни ўқитиш ва тарбиялаш соҳасидаги тажрибаларни назарий жиҳатдан англаш, умумлаштириш ва ҳаётга тадбиқ қилиш жараёнида Педагогика фани пайдо бўла бошлади. Педагогика таълим-тарбиянинг мақсади ва вазифалари, давлат таълим стандартлари, таълим ва тарбиянинг усуллари, ташкил этиш шакллари, умуман унинг қонуниятлари ҳақида билим, маълумот берадиган фанга айланди.

Педагогика атамаси ҳам қадимий бўлиб, **“бола етакловчи”** деган маънони билдирувчи грекча **“пайдогос”** сўзидан келиб чиққан. Тарихий манбаларнинг кўрсатишича, қадимги Юнонистонда ўз хўжайинининг болаларини сайр қилдирган, эҳтиёт қилган тарбиячини, яъни кулларни **“педагог”** (бола етакловчи) деб аташган. Кейинчалик эса, махсус ўқитилган ва педагогикни ўзига касб қилиб олган кишиларни **педагог** деб атай бошлашган.

Инсон яратилиши, пайдо бўлиши заҳотиёқ илм ва тарбиявий сифатлар унинг яшаш, ҳаёт кечириши учун энг зарурий шарт ва воситалар эканлигини англаб боради. Шунинг учун инсоният жамиятнинг илк кўринишлариданок тарбия билан шуғулланувчи мутахассисларга эҳтиёж туғилди, десак биз тарбияни фақат бир томонини, яъни бошқаларни яна ҳам хусусийлаштириб, агар ёшларни тарбиялаш, десак тарбия тушунчасига жуда ҳам тор қаралган бўлади. Чунки тарбия энг аввало ҳар бир инсонни ўзига қаратилгандир. ҳар бир киши доимо ҳам ақлий, тарбиявий, жисмонан такомиллашиб, шаклланиб боради. Айрим кишилар бу фикрга қўшилмасликлари мумкин. Чунки бунда жамиятдаги ўрта, катта авлоднинг тарбиясида камчиликлар, етишмовчиликлар бор экан-да, деган хулоса чиқармаслиги керак.

Чунки оламнинг моддий-маънавий тузилиши, қурилиши, унинг ривож, инсоннинг моддий - маънавий яшаш шароити, имкониятлари, унинг ақлий, ахлоқий, жисмоний ҳолати билан узвий боғлиқ. Шунинг учун табиатнинг инсон яшаши, мавжудлиги, бахтиёрлигини таъминлаш имкониятлари, унинг ақлий-ахлоқий, жисмоний ривож, ўсишига тўғридан-тўғри боғлиқдир.

Табиатдаги, жамиятдаги муаммолар инсониятни маънавий-ақлий ривожланишига йўналтириб унга ўзининг янги-янги хазиналарини очиб бераверади.

Тарбияни энг аввало инсоннинг ўзига қаратилганлиги Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган бутун дунё ҳамжамияти тан олган, қадамба-қадам амалга оширилаётган “ўзбек модели”да жуда тўғри белгиланди. Дунёда биринчи бор инсонни диққат-эътибори уни ўзлигини англашга қаратилди. ўзлигини англаш биринчидан, унинг озод, эркин, нодир, улуғ сиймолигини англаш ва ўзида унга амал қилиш сифатларини шакллантириб бориш бўлса, иккинчидан унинг ўзига хос миллий-инсоний сифатларини очиб берувчи этник, маънавий-инсоний асосларини англаш ва уларга амал қилишдан иборатдир. Юқорида санаб ўтилган икки сифат комил инсон сифатнинг асосини ташкил этади. Чунки комил инсон сифатларини тарбия соҳасидаги илмларни хулосалаб, мужассамлаштирилса, улар асосан учта:

1.Эзгу ният, фикр:

2.Эзгу сўз, хушмуомала:

3.Эзгу иш, эзгу фаолиятдан иборатдир.

Шу юқоридаги уч сифат ўқитишнинг, таълим-тарбиянинг бош мақсадидан иборатдир. Бу бош мақсад инсонларда, ёшларда, мутахассисларда комиллик сифатларини такомиллаштириш, ёшларни замонавий, ахлоқий-амалий ўқув, малака, кўникмалар билан қуроллантира бориш, мутахассисларда ҳар бир соҳага мос илм, билим, кўникмалар ҳосил қилишдан иборат бўлган педагогика фанининг замонавий фан асосларини кенгайганлигини кўрсатади.

Педагогика фанининг предмети, ўқитишнинг таълим-тарбиянинг замонавий қонуниятлари, мазмуни, усуллари, воситалари билан кишиларни, ёшларни, мутахассисларни қуроллантирувчи фан бўлганлиги учун унинг методологик асослари мақсад ва вазифалари дунёнинг моддий-маънавий ривожда шахс камолоти уйғунлиги қонуниятлари ва давлатнинг замонавий сиёсатидан келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикасининг таълим қонунида -таълим давлат ижтимоий тараққиётида устувор деб белгилаб қўйилган (Таълим қонуни, 1997 й, 3-модда, 1-жумла).

Таълимнинг, ўқитишнинг вазифаси фуқаролар, ёшларнинг энг асосий Конституциявий ҳуқуқларидан бири бўлган ҳар бир кишининг ақлий-амалий имкониятларини рўёбга чиқариш, ижодий қобилиятларини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожини таъминлаш, ўзи хоҳлаган касбини танлаш, уни мукаммал эгаллаб, шунда бахтиёр фаолият кўрсатиш учун моддий-маънавий, тарбиявий-дидактик шарт-шароит

яратишдан иборатдир. Бу умумий вазифадан таълимнинг ҳар бир бўғини, тури ва босқичларининг ўзига хос вазифалари келиб чиқади.

Инсоншунослик фанлари тизимида педагогиканинг тутган ўрни шу билан белгиланадики, у шахсни ривожлантириш, шакллантириш, тарбиялаш, маълумотли қилиш ва ўқитиши (таълим бериши) қонуниятлари борасида тадқиқот ишларини олиб боради. Шу сабабли, ривожлантириш, шакллантириш, таълим ва тарбия, маълумот педагогиканинг асосий категориялари ёки тушунчалари деб аталади.

Шахс турли омиллар таъсирида шаклланади. Тарбия эса шахсни шакллантирувчи, ривожлантирувчи омиллардан биридир. Катта ёшлилар турли воситалар ва усуллар орқали маълум мақсадни кўзлаган ҳолда ўз тарбияланувчиларида маълум хислатларни ҳосил қилиш ва ривожлантиришни хоҳлайдилар. Шундай қилиб, тарбия шахсни муайян йўналишда шакллантириш, камол топтириш мақсадида турли одамларнинг бир-бирига таъсир кўрсатадиган ижтимоий муносабатдир.

Бу жараёнда шахснинг ривожланишини ҳаракатлантирувчи кучлар, омиллар ҳамда тарбияланувчиларнинг ёши, шахсий хусусиятлари эътиборга олинади. Тарбия жараёнида микромуҳитнинг ижобий таъсиридан тўла фойдаланилади ва салбий таъсирини заифлаштиришга ҳаракат қилинади. Тарбия бир жойда тарбияланувчиларга таъсир кўрсатадиган барча звенолар бирлашиб, аҳиллик билан ишлашга эришилади ва ҳар бир шахс ўз-ўзини тарбиялаш қобилиятига эртароқ эга бўлади. Тарбия аксарият ҳолатларда кенг маънода ишлатилиб таълим, маълумот ривожланиш жараёнларига кирадиган ишларнинг мазмунини ҳам англатади. Уларнинг натижаларини ўзида акс эттиради.

Асосий педагогик тушунчалардан яна бири таълим, яъни ўқитиш, билим бериш тушунчасидир. Таълим деганда, биз ва инсониятни илмий билимлар ҳаёт учун зарур бўлган кўникма ва малакалар билан қуроллантириш қобилиятларини ўстириш, тафаккурларини шакллантириш жараёнини тушунамиз. Таълим ўз даражаси ва вазифасига қараб мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ва олий таълими, олий ўқув юртидан кейинги таълим, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш, мактабдан ташқари таълимдан иборат бўлиб, улар узлуксиз таълим тизимини ташкил қилади. Келажакдаги ихтисослигидан қатъий назар, ҳар бир киши учун билим кўникма ва малакаларни умумий ўрта таълим мактабларда беради. Касб эгаллаш учун зарур билим кўникма ва малакаларни олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимига қарашли ўқув юртларида оладилар. Таълим махсус тайёргарлик кўрган, педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар раҳбарлигида амалга ошириладиган билим бериш жараёнидир.

Таълим педагогларнинг (билим бериш) фаолиятидан ва ўқувчи-талабаларнинг (билим олиш, ўқиш) фаолиятларидан иборат кўшалоқ жараёндир.

Биргаликдаги фаолият орқали ёшлар илмий билимлар билан қуролланади. Бунинг натижасида уларни ижодий қобилиятлари ҳар томонлама шаклланади.

Маълумот таълим-тарбия жараёнининг натижаси орқали тўпланган билим, кўникма ва малакалар йиғиндиси ва шаклланган маънавий фазилатлар мажмуидир.

Маълумот олишнинг тўғри ва ишончли йўли давлат таълим стандартлари бўйича билим берадиган, аниқ мақсадли режалар, дастурлар асосида ўқув юртларида ташкил қилинадиган таълим-тарбия жараёнидир.

Таълим, тарбия, маълумот, ривожланиш, шаклланиш уйғунлашган ягона жараёндир. Унда ўқитувчи-тарбиячи раҳбарлик қилади. Педагогика узок тарихий жараёнда шаклланар экан, ҳозирга келиб илмий билимларни мустақил бир тармоғи сифатида, фан сифатида шаклланди. ўзининг илмий-назарий, услубий, амалий асосларини яратди. Натижада педагогика фанлари тизими, яъни унинг тармоқлари вужудга келди. Яқин вақтгача фалсафанинг бир тармоғи ҳисобланган педагогиканинг мустақил янги йўналишлари яратилди. Жумладан, Педагогика тарихи мустақил тармоқ сифатида, Педагогика фанининг тарихан ривожланиши ўзида акс эттирилади. Бунда ўтмишдаги илғор педагогик ғояларни пайдо бўлиши, ривожланиши, уларнинг бугунги кундаги аҳамияти, меросдан фойдаланишнинг зарурияти ҳақида фикр юритилади.

Педагогика фанлари тизимида тарбияланувчиларнинг ёшларига қаратилган тармоқ педагогикалар мавжуд. Жумладан: мактабгача таълим педагогикаси, умумий таълим педагогикаси, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими педагогикаси, олий таълим педагогикаси, ишлаб чиқариш педагогикаси, педагогик менежмент, даволаш педагогикаси, геронтопедагогика, ҳарбий педагогика, янги педагогик технологиялар кабилардир. Бу тармоқ педагогикалар мактабгача таълим муассасаларида умумий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, олий ўқув юртларида олиб бориладиган таълим-тарбия жараёнининг қонуниятларини ўрганади.

Булардан ташқари **диффектология** деб аталувчи махсус педагогика ҳам шаклланди ва махсус ўқув масканларида ўқитувчи, тарбиячилар тайёрлашда **сурдопедагогика** (соқов болаларни ўқитиш ва тарбиялашда), **тифлопедагогика**(кўзи ожиз болаларни ўқитиш), **олигофренапедагогика** (ақлий ривожланишдан орқада қолган болаларни тарбиялаш ва ўқитиш) **логопедия** (нутқи яхши ривожланмаган болаларни ўқитиш) масалалари билан шуғулланади. Педагогика фанлари тизимининг муҳим тармоғи сифатида аниқ фанларни ўқитиш ва ўрганишнинг қонуниятлари ўрганувчи услубиёт фанининг ҳам хизматлари бекиёс каттадир. ҳар бир фанни ўқитишни ўзига хос йўл-усуллари мавжуддир. Баъзан бу фанни хусусий методика, яъни услуб деб аташлари ҳам бежиз эмас. ҳозирги кунда ўқув юртларида тарих ўқитиш, математика ўқитиш, тил ўқитиш услубиёти фани ўқитилмоқда.

Кейинги йилларда, оила педагогикаси, касб-ҳунар таълим педагогикаси, ҳарбий педагогика, спорт педагогикаси кабилар шаклланмоқда. Педагогика мустақил фан сифатида шаклланади ва шаклланмоқда. Аммо шахс камолоти билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда бошқа фанлар билан ҳамкорлик қилади. Педагогика умумий психология, ёшлар психологияси билан узвий боғланган. Психология шахснинг турли ёшдаги психик ривожланиш қонуниятларини,

таълим-тарбия таъсирида инсон психикасининг ўзгариш механизмини тушунтиради. Шундай экан, таълим-тарбия жараёнида педагог тарбияланувчиларнинг психик ривожланишини, шахсий сифатларини ўрганиш лозим. Шундагина самарали таъсир кўрсата олади.

Педагогика инсон дунёқарашининг шаклланиши, жамият ва шахснинг ўзаро муносабати ҳамда билиш фаолияти муаммоларини ўрганувчи фалсафа билан ҳамкорлик қилади. Айниқса, ахлоқий тарбия билан этиканинг эстетик тарбия билан эстетиканинг ўзаро алоқалари ҳаммамизга маълумдир.

Кейинги йилларда педагогика социология, сиёсатшунослик фанлари билан алоқалари ривожланмоқда. Инсоннинг жамиятдаги ўрни, ижтимоий муҳитнинг шахс ривожланиши ва тарбиясига таъсирини ўргатишда педагогика бу фанлар билан ҳамкорлик қилмоқда.

Педагогика тарих, этнография, фольклор (халқ оғзаки ижоди) каби фанларнинг ютуқларидан самарали фойдаланмоқда. Бугунги кундаги педагогик жараённинг моҳиятини чуқурроқ англаш учун унинг ўтмишдаги шаклланиш тарихини яққол тасаввур қилмоқ даркор. Бундай шароитда тарихий меросга, фольклор манбаларга мурожаат қилинади. Шахснинг жисмонан етуқлиги, баркамоллигининг ажралмас қисмидир. Педагогикада жисмоний тарбия тўғрисида фикр юритилар экан, ёшлар физиологияси ва гигиенаси тўғрисидаги билимлардан фойдаланиш лозим бўлади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг ўз тарихини, жумладан педагогика тарихини ўрганиш учун кенг йўл очди. ўтмишдаги педагогик тафаккур даҳоларининг шуҳратини тиклаш, уларнинг ғояларини ҳаётга тадбиқ этишдек улуғ ишлар амалга оширилмоқда. Дарҳақиқат, ота-боболаримиз ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялашга алоҳида эътибор берганлар. Исломиё тарбиянинг маънавий, маърифий аҳамиятига катта эътибор берганлар. Юртбошимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек: ***“Ислом дини - бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик, Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда”***.

Тарбия тарихини ўрганар эканмиз, у жуда қадимий жараён эканлигини инсоният бутун ҳаёти давомида тарбия билан шуғулланганлигига ишонч ҳосил қиламиз. Бу жараёнда аجدодларимиз тарбиявий таъсирининг самарали йўл усуллари ва манбаларини қидириб ҳаётга тадбиқ қила бошлаганлар, бунинг натижасида тарбия ҳақидаги ғоялар, назария ва тавсиялар пайдо бўла бошлаган. Бу педагогика фанининг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Жаҳон мутафаккирлари ўзларининг педагогик ғоялари билан фаннинг ривожланишига ҳисса қўшдилар. Бу жараёнда ўзбек мутафаккирларининг жаҳон педагогикаси тарихига қўшган ҳиссалари чексиздир. Тарихга назар ташлар эканмиз, тарбия ҳақидаги ғоялар эрамиздан олдинги VI асрда шаклланганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Кейинги даврларда педагогик ғояларнинг шаклланишида зардуштийлик таълимоти унинг муқаддас китоби “Авесто”да қимматли фикрлар талқин этилган. Кишилиқ тарихида ислом таълимотининг тарбия ҳақидаги ғояларининг шаклланишида аҳамияти чексиздир. қуръони Карим ва ҳадиси Шарифларда, мусулмон аҳлининг дунёқараши фалсафаси, маънавияти, ахлоқи,

эътиқоди, ҳар томонлама баркамоллиги каби инсоний сифатларни шакллантириш йўллари баён қилинган.

Педагогика тарихига назар ташлар эканмиз, тарбия ҳақидаги ғояларнинг шаклланишида, Имом Бухорий, Исо ат- Термизий, Форобий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Хожиб, Яссавий, Нақшбандий, Навоий, Беҳбудий, Авлоний ва бошқа қардош халқлар фарзандларининг хизматлари каттадир.

Мамлакатимизнинг яқин ўтмишидаги тарихига назар ташлар эканмиз, рус ва совет империяси таъсирида ўзбек халқи ўз тарихи, миллий урф-одатлари, анъана, умуминсоний қадриятларни билиш ва ўрганиш учун курашган Фитрат, Мунаввар қори, Элбек, қодирий қатл қилинди. қолган ватанпарвар алломаларимиз қамалди. Аммо қатағонлик даврида ҳам педагогик меросни ўрганиш тўхтамади. Навоий, Беруний, Авлоний кабиларнинг ижоди ўрганилди, ўзбек халқ педагогикаси яратилди.

Ўзбекистон мустақил бўлгандан сўнг мамлакатимизда таълим-тарбия тизимида ҳам катта ўзгариш ва ислохотлар бошланди. 1992 йилда “Таълим тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. Бу қонунда олдингилардан фарқли равишда халқ таълимининг янги қоидалари, яъни принциплари эълон қилиниб, ҳаётга тадбиқ этила бошлади. Таълим-тарбия жараёнининг мазмуни, шакл ва усуллари бу соҳада эришилган илғор тажрибалар асосида ишлаб чиқилди. Бунда таълимнинг жаҳон стандарти даражасида бўлиш назарда тутилади.

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши билан она тилини чуқур ўрганишга алоҳида эътибор берилмоқда. Бундан ташқари мустақиллик йилларида лотин графикасидаги ёзувга босқичма-босқич ўтилмоқда. Айниқса, таълимни ислоҳ қилиш жараёнида тест, Рейтинг усуллари қўлланиши иқтидорли талабаларни аниқлаш ва ўқитишда муҳим роль ўйнамоқда. Мустақиллик йилларидаги муҳим воқеалардан бири, яъни 1997 йил Олий Мажлиснинг IX сессиясида “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”ни қабул қилиниши бўлди. Бу асосида таълим тизими босқичма-босқич ислоҳ қилинади. Президентимиз И.Каримов таъкидлаганларидек: **“ҳаётимизни ҳал қилувчи муҳим масалалар қаторида таълим-тарбия тизимини тубдан ўзгартириш, уни янги замон талабига кўтариш, баркамол авлодимиз келажагига дахлдор қонун лойиҳалари ҳам бор”,** - деган эдилар.

Бу муҳим ҳужжатлар асосида таълим тизимида катта ўзгаришлар содир бўлмоқда. Бу жараёнда, давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилди. Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели яратилди. ўрта махсус, касб-ҳунар таълими узлуксиз таълимни бир тури сифатида янги таълим йўналишларини, яъни академик лицей, касб-ҳунар коллежлари барпо қилинди. Олий таълим ҳам икки босқичли, яъни бакалаврият ва магистратурада иборат қайта тузилди.

Бу ўзгаришлар педагогик таълимнинг ҳам назарий, ҳам амалий муаммоларини илмий асосда қайта ишлаб чиқишни, педагогикага доир замонавий илмий ишлар, дарсликлар, қўлланмалар яратишни тақозо қилади.

Президентимиз айтганларидек: **“Фуқаролар энди ижтимоий-иқтисодий жараёнларни иштирокчиси, бажарувчиси эмас, балки бунёдкори ва**

ташкilotчисидир”. Бундай янгича ёндошишлар педагогика фанининг объекти ва предмети кенгайтирди. Энди педагогика фанининг объекти фақат таълим-тарбия жараёнининг назарий, методологик амалий таъминловчи фан эмас, балки комил инсон шаклланиши, ривожланишини таъминловчи кенг соҳаларни ўз ичига олади. Шунинг учун кадрлар тайёрлаш миллий дастуридаги миллий таълим моделида шахс кадрлар тайёрлаш тизимининг бош объекти ва субъекти сифатида қаралади. Маълумки, педагогика фани тарбия ва таълимнинг инсон ривожи, шахс камоли ва мутахассис шаклланишида таълим тизимини ўз ичига олмайдиган этник, антропологик, генетик, тарихийлик, мустақиллик, табиий-экологик, инстинктив, руҳий-ҳиссий билиш, ривожланиш, комиллик омилларига ҳам суянади. Бундан ташқари педагогика фани олдига янгича фикрлаш, янгича тафаккур, миллий мафкуранинг кенг қамровли сифатларини шакллантириш вазифалари қўйилди.

Энди педагогика таълим ва тарбияда ҳаёт жараёнининг ҳамма соҳаларини, жабҳаларини қамраб олмаса ҳам, у ўзининг комил инсон тарбиясида жуда катта асосий имкониятларига эга бўлган асосий ижтимоий фан мавқеини эгаллай олмаган бўлади. Шунинг учун ҳам янги таълим қонунида ва мутахассислар тайёрлаш миллий дастурида таълим ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналиши қилиб белгиланди. Педагогика фанининг методологиясида, мазмунида, тарбия назариясида, таълимнинг ташкилий шаклларида, комиллик даражаси, сифатларини аниқлашда катта ислоҳий ўзгаришлар бўлди. Бу ўзгаришлар янги педагогик технологияларда ўз аксини топиши лозим.

Президентимиз И.А.Каримов ўзларининг «Миллий мафкурамиз халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат қилсин» номли «Тафаккур» журналининг (№2, 1998) бош муҳаррири билан бўлган мулоқотларида инсонни маънавий-амалий шаклланишида ҳаётий жараённинг ҳамма жабҳалари моҳиятли эканлигини асослаб бердилар. Президентимиз И.Каримов “Фидокор” газетаси муҳбирининг саволларида “Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман” номли жавобларида (2000, июн) миллий мафкура кишиларда доимий узлуксиз шаклланиб борадиган жараён эканлиги ҳақида “Халқ, миллат ўз миллий мафкурасини бутун умри давомида такомиллаштириб, бойитиб боради. Чунки мафкура қотиб қолган ақидалар йиғиндиси эмас. Бу узлуксиз жараён бўлиб, ҳаёт давом этар экан, унинг шиддат суръати туфайли мафкуранинг олдига қўйиладиган янги-янги талаблар ҳам пайдо бўлаверади”, деган эдилар.

Педагогика фанида бу улуғвор вазифа ҳар бир ўқув фанини ўқитишда “миллий таълим модели”дан келиб чиқиб, ҳар бир мавзу, тушунчаларнинг таълимий, тарбиявий ривожлантирувчи функцияларини олишнинг методологик, тарбия назарияси ва амалиёти, таълим назарияси ва амалиёти, таълим тизимини бошқариш, педагогика тарихига доир бўлимларида асослаб берилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни. Т, 1997.
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”. Т, 1997.
3. И. Каримов. «Баркамол авлод – ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. Т. 1997.
4. И.Каримов. «Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман». Т. 2000.
5. Ўзбек педагогикаси тарихи. (қўлланма. проф. А.Зуннунов таҳрири остида). Т. “Ўқитувчи”. 1997.
6. Педагогика. (қўлланма. А Мунавваров таҳрири остида) Т. “Ўқитувчи”. 1996.
7. Педагогика. (қўлланма. проф. А.Ильина таҳрири остида). М. 1984.
- 8.Очилов М. Университетлар тизимида педагог ходимлар тайёрлаш муаммолари. “Таълим ва тарбия” журнали. 1997. 5-6 сон.
9. Педагогика. (Маърузалар матни. Проф. Н.Ғайбуллаев таҳрири остида). Т. «Университет». 1999.

2-маъруза. Педагогика фан сифатида. Педагогиканинг тадқиқот методлари.(2соат)

Режа:

1. Педагогика ижтимоий фан сифатида.
2. Педагогика фанининг асосий категория ва тушунчалари.
3. Педагогика фанлари тизими.
4. Илмий-педагогик тадқиқот методлари.

1.Педагогика ижтимоий фан сифатида. Педагогика (юнонча paidagogike бўлиб, paidagogos “бола” ва “етаклайман”) ижтимоий тарбиянинг умумий қонуниятлари, муайян жамиятда ягона ижтимоий мақсадга мувофиқ ёш авлодни тарбиялаш ҳамда унга таълим беришнинг моҳияти ва муаммоларини ўрганадиган фан. Педагогика ижтимоий фанлар тизимига кирувчи фан саналиб, ёш авлод ҳамда катталарни миллий истиқлол ғоялари асосида тарбиялаш, унга таълим бериш муаммоларини ўрганади.

Педагогика фани шахсни ривожлантиришнинг икки муҳим жиҳати – уни ўқитиш ва тарбиялашга асосий эътиборни раратганлиги боис дидактика (таълим назарияси) ва тарбия назарияси фаннинг муҳим таркибий қисмлари ҳисобланади.

Дидактика (юнонча didaktikos “ўргатувчи”) таълимнинг назарий жиҳатлари, таълим жараёнининг моҳияти, тамойиллари, қонуниятлари, ўқитувчи ва ўқитувчи фаолиятлари, таълимнинг мақсади, мазмуни, шакл, метод, воситалари, натижаси, таълим жараёнини такомиллаштириш йўллари ва ҳоказо муаммоларни тадқиқ этади.

Тарбия назарияси – педагогиканинг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб, тарбия жараёни мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари, уни ташкил этиш муаммоларини ўрганади.

Педагогика фани шахсни шакллантиришдек ижтимоий буюртмани бажариш асосида жамият тараққиётини таъминлашга алоҳида ҳисса қўшади. Педагогика фани мақсади ва вазифаларининг белгиланишида ижтимоий муносабатлар мазмуни, давлат ва жамият қурилиши, унинг ҳаётида етакчи ўрин тутувчи ғоялар моҳияти муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида демократик, инсонпарвар ҳамда ҳуқуқий жамиятни барпо этиш шароитида мазкур фан юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрни тарбиялаш тизимини ишлаб чиқиш, миллий истиқлол ғояси асосида таълим ва тарбия назариясини ижодий ривожлантириш вазифасини ҳал этади. Мазкур жараёнда қуйидаги вазифаларни бажаришга эътибор раратилади:

1. Маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрни тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараённинг моҳиятини ўрганиш.
2. Шахсни ҳар томонлама камол топтириш қонуниятларини аниқлаш.
3. Ижтимоий тараққиёт даражасидан келиб чиққан ҳолда, ривожланган хорижий мамлакатлар таълим тизими тажрибасини ўрганиш асосида узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш.

4. Таълим муассасалари ҳамда, уларда фаолият олиб бораётган педагоглар фаолияти мазмунини асослаш.

5. Илғор педагогик тажрибаларни умумлаштириш ва амалиётга жорий этиш.

6. Педагогларни педагогика назариясига оид билимлар ҳамда таълим-тарбия усуллари билан куроллантириш.

7. Таълим-тарбия бирлиги ҳамда ижтимоий тарбия йўналишлари ўртасидаги ўзаро алоқадорликни таъминлашнинг педагогик шарт-шароитларини ўрганиш.

8. Ўқитиш ҳамда тарбиялаш жараёнининг самарали технологияларини яратиш.

9. Оила тарбия ни муваффақиятли ташкил этиш юзасидан ота-оналар учун илмий-методик тавсияларни ишлаб чиқиш.

2. Педагогика фанининг асосий категория ва тушунчалари. Бизга яхши маълумки, ҳар бир фан ўзининг таянч тушунчалари, қонуниятлари, тамойиллари, қоидалари тизимига эга. Айнан мана шу ҳолат унинг фан сифатида эътироф этилишини кафолатлайди. Фаннинг моҳиятини очиб берувчи энг муҳим, асосий тушунча категория деб аталади. Педагогика фанининг асосий категориялари шахс камолотини таъминлаш, таълим ва тарбия самарадорлигига эришишга ҳаратилган жараёнларнинг умумий моҳиятини ёритади. Энг муҳим категориялар сирасига қуйидагилар киради: шахс, тарбия, таълим (ўқитиш, ўқиш), билим, кўникма, малака, маълумот, ривожланиш.

Шахс – психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамият аъзоси.

Тарбия - муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни.

Таълим –ўқувчиларни назарий билим, амалий кўникма ва малакалар билан куроллантириш, уларнинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган жараён.

Билим – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Кўникма – шахснинг муайян фаолиятни ташкил эта олиш қобилияти.

Малака –муайян ҳаракат ёки фаолиятни бажаришнинг автоматлаштирилган шакли.

Маълумот – таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи.

Ривожланиш – шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён.

3. Педагогика фанлари тизими. Шахс камолотини таъминлаш, унинг интеллектуал, маънавий-ахлоқий ҳамда жисмоний жиҳатдан ривожланишига

эришишда турли ёш давлари, ҳар бир даврнинг ўзига хос жиҳатлари, шунингдек, боланинг физиологик, психологик ҳолатини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Шу боис яхлит педагогик жараён муайян туркумни ташкил этувчи педагогик фанлар томонидан ўрганилади. Улар қуйидагилардир:

1. **Умумий педагогика** – таълим ва тарбия жараёнининг умумий қонуниятлари, тамойиллари, амалга ошириш шакл, метод, воситаларини ўрганади.

2. **Мактабгача таълим педагогикаси** – мактабгача таълим ёшидаги болаларни тарбиялаш, уларни интеллектуал, маънавий-ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан камолотга етказиш масалаларини ўрганади.

3. **Коррекцион (махсус) педагогика** – ривожланишида турли психологик ва физиологик нуқсонлари бўлган болаларни тарбиялаш ва ўқитиш билан боғлиқ муаммоларни ўрганади.

Ўз навбатида коррекцион педагогика уч қисмга бўлинади: сурдопедагогика, олигофренопедагогика, тифлопедагогика.

4. **Методика** – хусусий фанларни ўқитиш хусусиятларини ўрганади.

5. **Педагогика тарихи** – таълим ва тарбиянинг юзага келиши, тараққий этиши, муайян тарихий даврларда етакчи ўрин эгаллаган педагогик фикрлар тараққиёти масалаларини ўрганади.

6. **Педагогик технология** – таълим ва тарбия жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллаш, технологик ёндашув асосида таълим ва тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш муаммоларини ўрганади.

7. **Педагогик маҳорат** – бўлажак ўқитувчиларнинг касбий маҳоратларини ошириш, такомиллаштириш муаммоларини ўрганади.

8. **Ижтимоий педагогика** – ижтимоий муносабатлар жараёнида педагогик ғояларнинг тутган ўрни ва роли, шахсни касбий ва ижтимоий фаолиятга йўналтириш муаммоларини ўрганади.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари. Педагогика фани ривожини муайян педагогик муаммоларни тадқиқ этиш мақсадида олиб борилган тадқиқот ишларининг ғояси, мазмуни ҳамда натижалари ҳисобига таъминланади. Ижтимоий ва ишлаб чиқариш жараёнининг кескин ривожланиши шахсни ҳар томонлама камол топтириш имконини берувчи омил ҳамда педагогик шарт-шароитларни аниқлаш, жамият ва шахс маънавиятига зиён етказувчи ҳолатларни бартараф этишни тақозо қилади. Тарбия жараёнларининг моҳиятини англаш уларни кенг ёки тор доирада ўрганиш, мавжуд кўрсаткичлар воситасида уларнинг содир бўлиш сабабларини ўрганиш, зарур чора-тадбирларни белгилаш илмий изланишларни ташкил этиш заруриятини юзага келтиради. Педагогик изланишларнинг самарали кечиши бир қатор объектив ва субъектив омилларга боғлиқ. Мазкур жараёнда мақсадга мувофиқ келувчи, мақбул. Айни вақтда самарали бўлган методларни танлай олиш ҳам муҳимдир.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни беришга бериш тамойиллари, объекти ва субъектив омилларини аниқловчи педагогик

жараённинг ички моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари.

Замонавий шароитда, педагогик йўналишда, тадқиқотларни олиб боришда қуйидаги методлардан фойдаланилмоқда:

1. Педагогик кузатиш методи.
2. Сухбат методи.
3. Анкета методи.
4. Интервью методи.
5. Таълим муассасаси ҳужжатларини таҳлил қилиш методи.
6. Тест методи.
7. Болалар ижодини ўрганиш методи.
8. Педагогик тажриба методи.
9. Математик-статистик метод.

Кузатиш. Уни қўллаш жараёнида, таълим муассасаларининг ўқув-тарбия ишлари жараёнини ўрганиш асосида тадқиқ этилаётган муаммо ҳолат аниқланади, тажриба- аввали ва якунида қўлга киритилган кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ тўғрисидаги маълумотга эга бўлинади.

Сухбат методи. Бу метод педагогик кузатиш жараёнида эга бўлинган маълумотларни бойитиш, мавжуд ҳолатга тўғри баҳо бериш, муаммонинг ечимини топишга имкон берувчи педагогик шарт-шароитларни яратиш, тажриба-синов ишлари субъектлари имкониятларини муаммо ечимига жалб этишга ёрдам беради.

Анкета методи. (французча – текшириш). Ушбу метод ёрдамида педагогик кузатиш ва сухбат жараёнида тўпланган далиллар бойитилади. Анкета методи ҳам тизимланган саволлар асосида респондентлар билан мулоқотни ташкил этишга асосланади. Анкета саволларига жавоблар, кўп ҳолларда, ёзма равишда олинади.

Интервью методи респондент томонидан тадқиқ этилаётган муаммонинг у ёки бу жиҳатини ёритувчи ҳодисага нисбатан муносабат билдирилишини таъминлайди. Интервью респондент эътиборига туркум саволларни ҳавола этиш асосида ўтказилади. Интервью жараёнида олинган саволларга нисбатан тадқиқотчи томонидан муносабат билдирилиши унинг самарасини оширади.

Таълим муассасаси ҳужжатларни таҳлил қилиш методи. Педагогик ҳодиса ва далилларни текшириш мақсадида таълим муассасалари фаолияти мазмунини ёритувчи маълумотларни текшириш мақсадга мувофиқдир. Таълим муассасаси фаолияти моҳиятини ёритувчи ҳужжатлар қуйидагилардан иборат: Ўқув машғулотларининг жадвали, ўқув дастури, гуруҳ (ёки синф) журналлари, ўқувчиларнинг шахсий варақалари, буйруқлар, Педагогик Кенгаш йиғилиши баённомалари ёзилган дафтар, Педагогик Кенгаш рарорлари, таълим муассасаси сметаси ҳамда паспорти, тарбиявий ишлар режаси, ўқув-тарбия ишларини ташкил этиш борасидаги ҳисоботлар, таълим муассасаси жиҳозлари (ўқув парталари, стол стуллар, юмшоқ мебеллар ва ҳоказолар) қайд этилган дафтар ва ҳоказолар.

Тест методи. Ушбу метод респондентлар томонидан муайян фан соҳаси ёки фаолият (шу жумладан, касбий фаолият) бўйича ўзлаштирилган назарий билим ва амалий кўникма, малакалар даражасини аниқлашга хизмат қилади.

Болалар ижодини ўрганиш методи. Мазкур метод ўқувчиларнинг муайян йўналишлардаги лаёқати, қобилияти, шунингдек, маълум фан соҳалари бўйича билим, кўникма ва малакалари даражасини аниқлаш мақсадида қўлланилади. Уни қўллашда ўқувчиларнинг ижодий ишлари – кундаликлари, иншолари, ёзма ишлари, рефератлари, ҳисоботлари муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Педагогик тажриба (эксперимент – лотинча “синаб кўриш”, “тажриба қилиб кўриш”) методи. Педагогик тажриба методидан муаммо ечимини топиш имкониятларини ўрганиш, мавжуд педагогик шароитларнинг мақсадга эришишнинг кафолатлай олиши, илгари сурилаётган тавсияларнинг амалиётда ўз инъикосига эга бўла олиши ҳамда самарадорлигини аниқлаш мақсадида фойдаланилади.

Математик-статистик метод тажриба-синов ишлари, шунингдек, умумий ҳолда тадқиқотнинг самарадорлик даражасини аниқлаш мақсадида қўлланилади, муаммо ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичлар махсус математик формулалар ёрдамида қайта таҳлил этилади.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Тошкент, Халқ мероси нашриёти, 1993.
3. Мунавваров А.Қ. Педагогика. - Тошкент, Ўқитувчи, 1996
4. Педагогика. ҒВ.В. Белорусова ва И. Н. Решетен таҳ. ос. Т., Ўқитувчи. 1990
5. Харламов И. Ф. Педагогика М., Высшая школа, 1990
6. Общая педагогика / Под. ред. В. А. Сластенина. В.2ч. – М.: ВЛАДОС, 2003

3-март. Шахс ривожланишининг умумий қонуниятлари.(2соат)

Режа:

1. Шахс ҳақида умумий тушунча.
2. Шахс ривожланиши.
4. Шахс ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар.
5. Ривожланишнинг ёш ва ўзига хос хусусиятлари

1.Шахс ҳақида умумий тушунча. Шахс тушунчаси инсонга тааллуқли бўлиб, психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян ҳуқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамиятнинг аъзосини ифодалашга хизмат қилади. Одам шахс бўлиши учун психик жиҳатдан ривожланиши, ўзини яхлит инсон сифатида ҳис этиши, ўз хусусиятлари ва сифатлари билан бошқалардан фарқ қилмоғи керак.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделида шахс кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларининг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи сифатида таърифланади.

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, унинг ҳар томонлама ривожланган шахс сифатида намоён бўлишига эришишни назарда тутди. Мазкур ижтимоий талабнинг амалга оширилиши ҳар бир фуқаронинг билим олиш, ижодий қобилиятини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиши ҳамда муайян касб йўналиши бўйича меҳнат қилиш ҳуқуқни кафолатлайди.

2. Шахс ривожланиши. Одамнинг ижтимоий мавжудот сифатида шахсга айланиши учун ижтимоий муҳит шароитлари ва тарбия керак бўлади. Ана шулар таъсирида одам инсон сифатида ривожланиб боради ва шахсга айланади.

Ривожланиш шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараёндир. Ривожланиш моҳиятан оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига, эски сифатлардан янги ҳолатларга ўтиш, янгиланиш, янгининг пайдо бўлиши, эскининг йўқолиб бориши, миқдор ўзгаришининг сифат ўзгаришига ўтишини ифодалайди. Ривожланишининг манбаи қарама-қаршиликларни ўртасидаги курашдан иборатдир.

Бола шахсининг ривожланиши инсон ижтимоий мавжудотдир деган фалсафий таълимотга асосланади. Айни вақтда инсон тирик, __биологик мавжудот ҳамдир. Демак, унинг ривожланишида табиат ривожланишининг қонуниятлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, шахс бир бутун мавжудот сифатида баҳоланар экан, унинг ривожланишига биологик ва ижтимоий қонуниятлар биргаликда таъсир этади, уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди.

Чунки шахснинг фаолияти, ҳаёт тарзига ёши, билими, турмуш тажрибаси билан бирга бошқа фожиали ҳолатлар, касалликлар ҳам таъсир этади.

Инсон бутун умри давомида ўзгариб боради. У ҳам ижтимоий, ҳам психик жиҳатдан камолга етади, бунда болага берилаётган тарбия мақсадга

мувофиқ бўлса, у жамият аъзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар тизимида ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Чунки ривожланиш тарбия таъсири остида боради.

Шахснинг фазилатларини тўғри кўриш ва беҳато баҳолаш учун уни турли муносабатлар жараёнида кузатиш лозим.

Демак, шахсни ривожлантириш вазифасини тўғри ҳал этиш учун унинг хулқига таъсир этувчи омиллар ҳамда шахс хусусиятларини яхши билиш зарур.

Тарбия болага самарали таъсир этиши учун ўсиш ва ривожланиш қонуниятларини билиш ва ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ. Шундай қилиб, ривожланиш ва тарбия ўртасида икки томонлама алоқа мавжуд.

Шахс ривожланишига таъсир этувчи омиллар. Фанда, одамнинг шахс сифатида ривожланишига биологик ва ижтимоий омилларнинг таъсири ўртасидаги муносабатни белгилашга оид мунозара кўпдан буён давом этмоқда.

Инсоннинг шахс сифатида, ривожланишида ижтимоий ҳодисаларнинг таъсири кучли бўладими? Ёки табиий омиллар етакчи ўрин тутадими? Балки тарбиянинг таъсири юқоридир? Улар ўртасидаги ўзаро муносабат қандай?

Фанда биологик йўналиш деб номланган нуқтаи назар етакчи ўринлардан бирини эгаллаб, унинг вакиллари Аристотел, Платонлар табиий-биологик омилларни юқори қўяди. Улар туғма имкониятлар, тақдир, толе ҳар кимнинг ҳаётдаги ўрнини белгилаб берган, дейдилар.

XVI аср фалсафасида вужудга келган **преформизм** оқими намояндалари эса шахс ривожланишидаги наслнинг ролига катта баҳо бериб, ижтимоий муҳит ва тарбиянинг ролини инкор этади.

Хориж психологиясидаги яна бир оқим – **бихевиоризм** XX аср бошларида юзага келган бўлиб, унинг намояндалари, онг ва ақлий қобилят наслдан-наслга ўтиб, инсонга у табиатан берилган, дейилади. Мазкур таълимот вакили америкалик олим Э.Торндайкдир.

Прогматизм оқими ва унинг вакиллари Д.Дьюл, А.Комбе ҳам шахс ривожланишини биологик нуқтаи назарда асослайдилар. Улар ривожланишни фарат микдорий ўзгаришдан иборат, деб қарайдилар. Наслнинг ролини абсолютлаштириб, уни инсон тақдирида ҳал қилувчи аҳамиятга эга деб биладилар.

Демак, бир гуруҳ хорижий олимлар ривожланишни биологик (наслий) омилга боғлайдилар.

Биологик оқимга қарши фалсафий оқим вакиллари ривожланиши ижтимоий омил билан белгилайдилар. Бу оқим вакиллари бола шахсининг жисмоний, психик ривожланиши у яшайдиган муҳитга боғлиқ деб кўрсатадилар.

Муҳит деганда одам яшайдиган шароитдаги барча ташқи таъсир тушунилади. Шу нуқтаи назардан тарбия туфайли болани ўзи яшайдиган ижтимоий шароитга мослаштириш мумкин, деган хулоса келиб чиқади.

Улар ижтимоий муҳитнинг ролини ҳал қилувчи омил деб ҳисоблайдилар. Демак, одам боласининг шахс сифатида ривожланиб, тараққий

этиб бориши, унинг шахс бўлиб камолга етишида насл (биологик омил), ижтимоий муҳит (бола яшайдиган шароит), шунингдек, мақсадга мувофиқ амалга ошадиган тарбия ҳам бирдек аҳамиятга эга. Бу омилларнинг таъсирини аниқлашда илғор педагогик олимлар, психолог ва файласуфлар таълимотига суянилади.

Фалсафада шахсни жамият билан боғлиқ бўлган ижтимоий ҳаётдаги мураккаб воқелик деб қаралади. Улар индивиднинг маънавий бойлиги унинг муносабатларига боғлиқ, деб ҳисоблайдилар.

Ҳақиқатдан ҳам, шахс меҳнат фаолияти заминида ривожланади, камолга етади. Инсон шароитни, шароит эса одамни яратади. Бу эса ўз навбатида инсон фаоллигини намоён этади. Зеро, шахс маълум ижтимоий тузум маҳсулидир. Жамият шахс камолотининг муайян имкониятларини рўёбга чиқариши ёки йўқ қилиши мумкин.

Шахсга ижтимоий муҳитнинг таъсири ҳам муҳим. Бу тарбия орқали амалга оширилади. Яъни,

Биринчидан, тарбия таъсирида муҳит бера олмаган билим, маълумот эгалланади, меҳнат ва техник фаолият билан боғлиқ кўникма ва малакалар ҳосил бўлади.

Иккинчидан, тарбия туфайли туғма камчиликлар ҳам ўзгартирилиб, шахс камолга етади.

Учинчидан, тарбия ёрдамида муҳитнинг салбий таъсирини ҳам йўқотиш мумкин.

Тўртинчидан, тарбия келажакка қаратилган мақсадни белгилайди.

Демак, тарбия билан ривожланиш бир-бирига таъсир этади, бу тарбия доимий ва узлуксиздир.

Шундай қилиб, бола шахсининг ривожланишида тарбия ҳам етакчи ўринга эга бўлиб, тарбия туфайли насл-насаби, оила муҳити, ижтимоий муҳит таъсирида ҳар томонлама ривожланишга қодир, деган хулосани чиқариш мумкин.

4.Ривожланишнинг ёш ва ўзига хос хусусиятлари. Муайян бир ёш даврига хос бўлган анатомик, физиологик (жисмоний) ва психологик хусусиятлар **ёш хусусиятлари** деб аталади. Ана шу ёш хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда таълим ва тарбия иши ташкил этилади. Шунда бола ривожланишига тарбия таъсири кучли бўлади.

Болаларнинг тарбия га тўғри ёндашиш, уни муваффақиятли ўқитиш учун бола ривожланишидаги турли ёшдаги даврларига хос хусусиятларни билиш ва уни ҳисобга олиш муҳимдир. Чунки бола оргинизмининг ўсиши ҳам, ривожланиши ҳам, психик тараққий этиши ҳам турли ёш даврларида турлича бўлади. Абу Али Ибн Сино, Ян Амос Коменский, К.Д.Ушинский, Абдулла Авлонийлар ҳам болани тарбиялаш зарурлигини ўқитиб ўтганлар.

Боланинг ўзига хос хусусиятини ҳисобга олиш жуда мураккаб. Чунки бир хил ёшдаги болалар ҳам психик жиҳатдан турлича бўлиши мумкин.

Масалан, кўриш ва эшитиш қобилияти, фаоллиги, тез англаш, суҳбат фикр юритиши, ҳовлиқма ёки вазминлиги, сергап ёки камгаплиги, серғайрат ёки ғайратсизлиги, ялқов ёки тиришқоқлиги, пала-партиш ва чала ишлайдиган, йиғинчоқлиги ёки ишга тез киришиб кетиши кабилар нерв фаолияти тизимининг таъсири бўлиб, ўқитувчи ёки тарбиячи уларни билиши зарур.

Боланинг индивидуал – ўзига хос хусусиятини билиш учун темпераментнинг умумий типлари ва боланинг ўзига хос хусусиятини ўрганиш, методикасини билиш муҳим. Темперамент (лот. “temperamentum” “қисмларнинг бир-бирига муносабати” маъносини англатиб, шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари мажмуидир.

Шунингдек, турли ёш давларининг ўзига хос ривожланиш қонуниятлари ҳам мавжуд. Боланинг жисмоний ва психик камолоти қуйидаги давларга бўлинади:

1. Гўдаклик даври – чақалоқлик (1 ой) даври тугагандан то бир ёшгача бўлган давр.
2. Боғчагача бўлган ёш даври – 1 ёшдан 3 ёшгача.
3. Мактабгача бўлган ёш даври – 3 ёшдан 7 ёшгача.
4. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар (болалар)–7 ёшдан 11,12 ёшгача.
5. Ўрта мактаб ёшидаги ўқувчилар (ўсмирлар) 14-15 ёш.
6. Катта ёшдаги мактаб ўқувчилари (ўспиринлар) – 16-18 ёш.

Кичик мактаб ёшида ўйин фаолиятининг ўрнини энди ўқиш фаолияти эгаллайди. Бу жуда қийин ўтиш даври бўлиб, боланинг бўйи, оғирлиги жиҳатдан унинг ташқи кўриниши кам фарқ қилади. Суяклари қотмагани туфайли тез шикастланади. Мускуллари тез ўсиши туфайли серҳаракат бўлади. Бош мияси тез ривожланади.

Жисмоний ўсишига хос бу хусусиятлар тарбиячидан эҳтиёткорликни талаб этади. Бу ёшда бола билим олиш ва ўрганишга қизиқувчан бўлади.

Ўрта мактаб ёши (ўсмирлик 12-15 ёш). Ўсмирликнинг мураккаблиги анатомик-физиологик ва психологик хусусиятдаги кучли ўзгаришлар билан боғлиқдир. Боланинг ўсиши тезлашади. Бу даврни ўтиш даври ҳам дейилади. Бу даврда жинсий етилиш даври бошланади. Бу боланинг феъл-атворида таъсир этади. Ўсмир ҳаётида меҳнат, ўйин, спорт ва жамоат ишлари катта рол ўйнайди. Баъзиларининг ўзлаштириши пасаяди, интизоми бўшашади.

Катта мактаб ёши – коллеж, лицей ўқувчилари (ўспиринлик даври 15-18 ёш). Бу давр ўспиринларнинг илк балоғатга етган давридир. Мазкур даврда жинсий етилиш тугайди. Уларда мустақиллик сезила бошлайди. Ўспирин ёшлар ҳаётга келажак нуқтаи назаридан қарай бошлайдилар. Маданий даражасини орттиришга интилиш кучая боради, ҳис-туйғуларида ҳам ўзгариш юз беради. Ўз-ўзларини тарбиялашга киришадилар. Идеал танлаш ва унга эргашиш кучаяди. Бу даврда, улар ўртасида мунозаралар ўтказиш яхши натижа беради. Ўспиринлар ўз гуруҳига интилади. Шунинг учун ҳам ўспириннинг барча интилишлари маълум мақсадга йўналтирилган бўлиши зарур. Уларда ўқув фанларини танлашга нисбатан эҳтиёж кучая боради.

Ўспиринлик_бу арлий фаолиятнинг ҳам ривожланиш даври саналади. Улар ўз фикрларини мустақил ифодалашга ҳаракат қилиб, шахслик хислатларини намоёиш эта бошлайдилар. Шунда ўқитувчилар ва катта ёшлар уларнинг ҳали ғўр фикрлари ва дунёқарашларини тўғри йўналтиришлари муҳим. Зеро, бу даврда ўз-ўзини англаш, маънавий-ахлоқий, ижтимоий хислатлари тез шаклланади.

Бунга унинг фаолияти, жамоада ва жамоат жойларида ўзини тутиши, одамлар билан тез мулоқотга киришиши ҳам туртки бўлади. Ўзини катталардек ҳис этиш, ўзига хослигини намоён этиш, бошқаларнинг диққатини ўзига қаратишга ҳаракат қилади. Ахлоқий муаммоларни ўз қарашлари нуктаи назаридан ҳал эта бошлайди. Ҳаёт моҳияти, бахт, бурч, шахс эркинлигини ўз қизиқишлари билан ўлчайдилар. Шу боис уларга катта ёшларнинг беғараз, тўғри йўналиш беришлари ўта муҳим.

Мазкур даврда ёшлар хулқи ҳам таркиб топа бошлайди. Бунда шахснинг жамоадаги мавқеи, жамоа шахслари билан муомала-мулоқоти муҳимдир.

Албатта, бу борада, таълим муассасасида фаолият кўрсатаётган ёшлар ижтимоий ҳаракати таъсири катта аҳамиятга эга. Чунки ўспирин-ёшлар мустақил ҳаёт оstonасида бўлиб, уларнинг бу ҳаётга тўғри қадам қўйиши унинг жамиятнинг фаол фуқароси бўлишининг муҳим шартидир.

Адабиётлар:

1. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1998.
2. Мунавваров А.Қ. Педагогика . – Тошкент, Ўқитувчи, 1996.
3. Турсунов И., Нишоналиев У. Педагогика курси. –Т, Ўқитувчи, 1997.
4. Ғозиев Э. Психология (Ёш давлари психологияси). _Т, Ўқитувчи, 1994.
5. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. В 2 кн. . Кн. 1. – Москва, Владос, 1999.

4-маъруза. Дидактика педагогик таълим назарияси сифатида

Режа:

1. Таълим назарияси (дидактика) педагогиканинг таркибий қисми сифатида
2. Дидактиканинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги
3. Дидактиканинг асосий категориялари

1. Таълим назарияси (дидактика) педагогиканинг таркибий қисми сифатида. Дидактика педагогика назариясининг нисбатан мустақил қисми бўлиб, унда ўқитиш жараёнининг умумий қонуниятлари очиб бериллади. Дидактиканинг сўзма-сўз таржимаси “таълим назарияси”ни англатади. Дидактика “грекча” сўздан олинган бўлиб, “didacticos” - ўргатиш, ўқитиш маъносини билдиради.

Дидактика “нимага ўқитиш?”, “нимани ўқитиш?” “қандай ўқитиш?” “қаерда ўқитиш” каби саволларга жавоб излайди.

Дидактикада таълимни ташкил этишнинг умумий масалалари, ўқитиш жараёнининг моҳияти, таълимнинг мазмуни, ўқитиш принциплари, методлари, унинг ташкилий шакллари ёритилади.

Ўқитиш жараёни педагогнинг ўргатувчилик фаолиятини ва ўқувчиларнинг махсус ташкил этилган билиш фаолиятини ўз ичига олади. Шу ўринда бу жараёнларнинг таҳлилига эътибор қаратайлик. Таълимда ўқитувчининг бошқарувчилик роли ўз касбининг ижтимоий асосларидан келиб чиқиб, аждодларининг бой тажрибасини, инсониятнинг асрлар давомидаги билиш, меҳнат, мулоқот, умумий алоқалар, эстетик ҳамда ахлоқий қарашлар жараёнида қўлга киритган ютуқларни эгаллашни шарт қилиб қўяди.

Буларнинг барчаси ўқитувчининг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи вазифаларини амалга оширишида ўз аксини топмоғи лозим. Ана шу асосдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, таълим жараёнида ўқитувчи ўқувчиларига қўлга киритилган билимларни ўргатади. Ўқув фаолиятида уларни кўникма ва малакалар билан қуроллантиради. Шу билан бир пайтда у ўқувчиларда дунёқараш ва ахлоқ нормаларини ҳосил қилади, қизиқиш ва қобилиятларни шакллантиради, уларнинг билиш фаоллигини оширади. Ўқитувчининг фаолияти ўқувчи шахсининг мақсадга мувофиқ шаклланишига катта имкониятлар очиб беради. Янада аниқ қилиб айтсак, бутун ўқув жараёнини режалаштиради, ушбу жараёнда ўқувчилар билан биргаликдаги фаолиятни ташкил этади. Ўқувчиларга қийинчиликларни енгиб ўтишда ёрдам беради ҳамда уларнинг билимларини ва бутун таълим жараёнини ташхис қилади. Ўз навбатида ўқувчиларнинг фаолияти ўқув жараёнида ўрганишга, билим, кўникма ҳамда малакаларни эгаллашга, ўзини жамиятга фойдали фаолиятга тайёрлашга йўналтиради. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг фаолияти кўп қиррали йўналган ҳаракатни ифодалайди ва бу ҳаракат билишга доир вазифаларни ҳал қилишда уларга катта ёрдам беради.

Дидактика ва методика мустаҳкам алоқа ва ўзаро боғлиқликда жойлашади.

Дидактика ўқитишнинг умумий қонуниятларини ўрганади. Аниқ бир предметни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари хусусий методикаларда ишлаб чиқилади.

2. Дидактиканинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги. Таълим жараёни жамият ривожланишининг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий шарт-шароитлари, одамлар фаолияти ва ҳаётининг эҳтиёжлари, замонавий фан-техника тараққиётининг ютуқларига ҳамма таълим олувчиларнинг шахсий сифатларига қўйилган катта талабларга асосланади.

Дидактика соҳасидаги натижалар унинг олдида янги-янги масалаларни кўндаланг қўяди. Бу муаммоларни ҳал қилиш бошқа фан ютуқларидан максимал даражада самарали фойдаланишни талаб этади.

Фалсафа ва социология жамият ва атроф-муҳит ривожининг умумий қониятлари ҳақидаги фанлар сифатида одамларнинг ҳаёти ва фаолиятининг ижтимоий ва бошқа ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишда дидактикага ёрдам беради.

Сиёсатишунослик таълимдаги сиёсий ҳодисалар ва жараёнлар билан боғлиқ дидактик масалаларни очиш учун хизмат қилади.

Этнология дидактикага одамларнинг миллий ўзига хосликларини тўғри ҳисобга олишда ёрдам беради, қайсики таълимда миллий тажрибалар ўзига хос хусусиятга эга.

Педагогик психология таълим жараёнида билим, кўникма ва малалаларни эгаллаш жараёнининг психологик қонуниятлари ва принципларини ҳисобга олишга имконият беради.

Одам физиологияси таълим жараёнида одам тана тузилиши ва нерв тизимининг ишлаш қонуниятларининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг роли, аҳамияти ва ўзига хос вазифаларни кўрсатишга ёрдам беради.

Хусусий методика – алоҳида предметларни ўқитишга мўлжалга олиш таълимнинг турли шакл ва воситаларини қўлланишининг ўзига хосликларини аниқ ҳисобга олишда дидактикага ёрдам беради.

3. Дидактиканинг асосий категориялари. Диалектиканинг асосий категорияларига таълим, таълим жараёни, таълим принциплари, таълим методлари, таълим шакллари, таълим воситалари, билим, кўникма, малака, ўқитиш, ўқиш киради.

Таълим – теваарак – атрофдаги оламни билишнинг махсус ташкил этилган ва ўқитувчи раҳбарлик қиладиган алоҳида тури.

Таълим жараёни – ўқитувчи билан ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти бўлиб, икки томонлама характерга эгадир.

Таълим принциплари – таълим методикаси ва ташкил этилиши мазмунига қўйиладиган талабларни аниқлайдиган энг муҳим қоидалар.

Таълим методлари - ўқитувчи билан ўқувчининг ўқув вазифаларини ҳал этишга қаратилган, ўзаро боғланган фаолияти йўллари ва усуллари.

Таълим воситалари – ўқув жараёнининг ташкил этилиши ва ўтиб боришини таъминлайдиган хилма-хил ўқув жихозлари, ўқув қўлланмалари ва бошқалар.

Билим – бўй ўқувчилар онгида муайян тартибда мустаҳкамланган, уларнинг шахсий мулкани ташкил этадиган ва бундан улар заруратга кўра фойдалана оладиган фактлар, маълумотлар, илмий назариялар, қонунлар, тушунчалардир.

Кўникма – бу ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланган онгли фаолият.

Малака – автоматлашган, ўрганиб қолинган, муайян усул билан беҳато бажариладиган ҳаракатдир.

Ўқитиш – ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш ҳамда уларнинг билиш фаолияти натижасида бу билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб олишга доир махсус ташкил этилган ва бирор мақсадга қаратилган фаолиятдир.

Ўқиш – билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб олишнинг мураккаб жараёни бўлиб, ўқувчининг интеллектуал, иродавий ва жисмоний куч – қайратини талаб этади ҳамда уларнинг ривожланишини рағбатлантиради.

Адабиётлар:

1. Педагогика. А.Қ.Мунаваров таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1994 йил, 62-63 бетлар.
2. Педагогика. И.Н.Решетен ва В.В.Белорусова таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1990 йил, 72-78-бетлар
3. Криско В.Г. Психология и педагогика (Схемы и комментарии). М. “Владос”, 2001, стр 295-299.
4. Педагогика. Под ред. Ю.К.Бабанского. 2-е издание. Дополненное и переработанное. М. “Просвещение”, 1988 г. стр-324-239.
5. Подласый И.П. Педагогика. В 2-х книгах. 1-часть. М. “Владос” 1999 г, стр-291-316.
6. Современный словарь по педагогике. Сост. Рапоцевич Е.С. М. “Современное слово”, 2001 г. Стр-181-184.

5- маъруза. Таълим жараёни ягона тизим сифатида.

Режа:

1. Таълим жараёни моҳияти ва унинг вазифалари. Тушунчалар: билим, кўникма, малака.
2. Таълим жараёнининг структураси.
3. Ўқитиш ва ўқиш жараёнлари тавсифи, ўқув жараёнида уларнинг ўзаро боғлиқлиги.
4. Ўқувчиларнинг билиш фаолияти ва унинг тузилиши.

1. Таълим жараёни моҳияти ва унинг вазифалари. Тушунчалар: билим, кўникма, малака. Таълим – ўқитувчи ва ўқувчиларнинг мақсадга қаратилган биргаликдаги фаолияти жараёни бўлиб, бу жараёнда ўқувчиларни тарбиялаш ва ривожлантиришни амалга оширадиган билим, кўникма ва малакалар юзага чиқади.

Таълим жараёни ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга, бундан ташқари уларнинг фикрлаш ва ижодий фаолиятларини шакллантиришга йўналтирилган экан, бу тушунчаларнинг моҳиятини очишга эътибор қаратиш лозим.

Билим шакллари хилма-хил “Дастлабки олимпиада ўйинлари милоддан аввалги 776 йилда Юнонистон ўтказилганлигини мен биламан” бу ўринда фактни билиш қайд этилади. Гимнастика машқларининг организмига таъсири билан боғлиқ бўлган қатор илмий фактлар асосида биз тушунча шаклида ифодаланган фикрга дуч келамиз. Масалан, “Гимнастика – организмга ва кишининг функцияларига таъсир кўрсатувчи махсус танланган машқлар тизими”.

Билимларнинг амалда бир неча бор қўлланиши кўникмаларнинг ҳосил бўлишига олиб келади. Кўника – бу ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланадиган онгли фаолиятдир.

Кўникма – эгалланган билимларни амалиётда қўллай олиш усуллари.

Малака автоматлашган, ўрганиб қолинган, муайян усул билан беҳато бажариладиган ҳаракатдир. Малакалар ҳар хил бўлади: ўқув малакалари – ўқиш, ёзиш, оғзаки ҳисоблаш ва бошқа; меҳнат малакалари – арра ёки болғани ишлата олиш, материаллар ва машиналар билан муомалада бўлиш ва ҳоказо; ҳаракат малакалари – юриш, югуриш, улоқтириш ва ҳоказолар.

Қобилиятлар номи остида таълим жараёнида ривожланадиган шахснинг психик хусусиятлари тушунилади. Бунда шахснинг бир томондан фаол ўқув-билиш фаолияти натижаси сифатида юзага чиқса, бошқа томондан бу фаолиятни ўмуваффақиятли бажара олишнинг юқори даражасини ифодалайди. Қобилият – бу меҳнат ёки билиш фаолиятининг у ёки бу соҳасида шахс муваффақияти гарови.

2. Таълим жараёнининг структураси. Ўқитиш ўқитувчи раҳбарлигида ўқувчининг ўқув материалларини режали равишда билиб олиш жараёнидир. Бу жараёни билиш босқичидан иборат бўлган таркибий қисмларга (ёки

звеноларга) ажратиш мумкин. Ўқувчи билмасликдан билиш, уддасидан чиқа олмасликдан уддулай олиш, малакалар ҳосил қилиш йўлидан бориб, бу босқичлардан ўтиши керак.

Ўқитиш жараёни 4 та асосий звенолардан ташкил топган:

- 1) ўзлаштирилиши лозим бўлган материални идрок этиш;
- 2) уни фаҳмлаб олиш, тушунчаларнинг ҳосил бўлиши;
- 3) билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш, кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлиши;
- 4) ҳосил қилинган кўникма ва малакаларни амалда қўллаш.

Ҳар бир звено учун ўқувчиларнинг муайян характердаги билиш фаолияти характерлидир. Бу фаолият ўқитувчи томонидан алоҳида раҳбарликни талаб этади.

Ўрганилаётган материални идрок қилиш. Ўқувчиларнинг ўрганилаётган (ёки ўрганилиши лозим бўлган) материални идрок қилишини ташкил этар экан, ўқитувчи уларнинг ҳаётий тажрибаси ва тайёргарлик даражасини ҳисобга олган ҳолда материал тўғрисида умумий тасаввур ҳосил қилиб, олдиндан уни бутунлигича тушунтиради ва кўрсатади.

Ўрганилаётган материални фаҳмлаб олиш. Ўрганилаётган объект ҳақидаги умумий тасаввур асосида уни тушунишни таъминловчи, аста-секин чуқурлашиб боровчи англаш жараёни давом этади. Ўқитишнинг бу звеносининг мақсади илмий тушунчаларни таркиб топтиришдир. Ё

Билимларни мустаҳкамланиши, кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлиши. Ўқув материални идрок этиш ва фаҳмлаб олиш жараёнида ўзлаштириш кейинчалик уни мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришни талаб этади.

Билим, кўникма ва малакаларни амалда қўллаш. Билим, кўникма ва малакаларни амалда қўллаш жараёни таълимнинг якуний мустақиллигини аста-секин ва изчиллик билан ошириб бориш.

3. Ўқитиш ва ўқиш жараёнлари тавсифи, ўқув жараёнида уларнинг ўзаро боғлиқлиги. Инсон фаолиятининг ҳамма асосий турлари (меҳнат, фан, санъат, ўйин, спорт) унинг теvarак-атроф олами ва ўз-ўзини билиш билан боғланган. Ўқиш теvarак-атрофдаги олами билишнинг махсус ташкил этилган ва ўқитувчи раҳбарлик қиладиган алоҳида туридир. Бу жараённинг моҳияти – билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш, ўқув фанлари мазмунини ўзлаштириб олиш ва билиш кучларини ривожлантиришдир.

Ўргатувчи кишиларнинг фаолияти ўргатувчи фаолият ёки ўқитиш деб ўқийдиганларнинг фаолияти эса ўқув фаолияти ёки ўқиш деб аталади.

Ўргатувчилик фаолияти ёки ўқитиш, ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқаришдан иборат бўлади ва уларни машғулотлар учун уюштиришда, уларнинг диққати, тафаккури, хатти-ҳаракати ва ҳоказоларига раҳбарлик қилишда, улар олдида уларнинг фаолиятини тобора мураккаблаштирилган вазифаларни изчиллик билан қўйиб боришда, уларни текшириб бориш ва ҳоказоларда ўз ифодасини топади.

Ўқув фаолияти ёки ўқиш билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб олишнинг мураккаб жараёни бўлиб, ўқувчиларнинг интеллектуал, иродавий ва жисмоний куч-гайратини талаб этади. Ҳамда уларнинг ривожланишини рағбатлантиради. Ўқитувчининг оқилона бирор мақсадга қаратилган раҳбарлиги ва ўқувчиларнинг эса фаол онгли иштирокисиз, таълим жараёнида ижобий натижалар бўлиши мумкин эмас. Таълим жараёнининг бу икки томони (ўқитиш ва ўқиш) бир мақсад: таълимнинг хилма-хил воситалари ва методларидан фойдаланган ҳолда ўқув-тарбиявий материални эгаллаб олиш мақсади билан бирлашгандир.

4. Ўқувчиларнинг билиш фаолияти ва унинг тузилиши. Маълумки, билиш фаолиятининг субъекти ўқувчи саналади. Шу боис ижтимоий-педагогик асосларга эга таълим марказида унинг шахси, онги, ҳам ўрганилаётган оламга, ҳам билиш фаолиятидаги ҳамкорларига: ўқувчилар ва унинг таълим олишини ташкил этувчи ва йўналтирувчи ўқитувчилар муносабати ётади. Бу масала барча даврларда бирдек аҳамият касб этиб келган.

Таълимда ўқувчиларнинг фаолияти ҳақида гап борганда ўқувчининг билиш фаоллиги тушунчаси алоҳида аҳамият касб этади. Ўқувчининг билиш фаоллиги унинг билиш жараёнидаги интеллектуал мулоҳазасида, умумий ва алоҳида топшириқларни бажаришида намоён бўлади. Бу хусусиятлар ўқувчиларнинг фақатгина юқори даражадаги билим олишини кафолатлаб қолмай, балки унинг ҳаётий фаолияти, яъни ўқувчи шахсининг шаклланиши, унинг амалиётга, ҳаётга бўлган фаол муносабати учун характерлидир. Шу сабабли билиш фаоллигини ошириш инсоннинг фаол ҳаётий қарашларини шакллантириш деб бемалол айтиш мумкин.

Ўқувчининг билиш фаолиятининг яна бир фарқли хусусияти унинг кечиш характеридир. Ўқувчининг билиш фаолияти мақсади ҳам, мазмуни ҳам, усуллари ҳам дастурга киритилганлиги боис, ўқувчи жалб этилаётган таълим жараёни турлича кечиши; субъект (ўқувчи) кучи фаоллиги, мустақиллиги, турлича сарф этилиши билан бориши мумкин. Айрим ҳолларда унинг жараёни тақлидий репродуктив, бошқаларда изланишли, учинчиларида ижодий характерга эга бўлиши мумкин. Айнан фаолият жараёнининг кечиш характери – унинг охириги натижаси эгалланган билим, малака ва кўникмалари характерига таъсир этади.

Ўқувчининг билиши худди етук илмий билиш йўли каби ҳақиқат ўқитувчи томонидан фандаги фактлар, илмий кашфиётларни ўрганиш уларнинг тарихий йўлини ўзлаштириш ёрдамида кечади.

Инсониятнинг умумлаштирилган билимлари тизими таълим давомида ўқувчилар томонидан ўзлаштирилади ва улар илмий ҳақиқат ташувчиларига айланадилар.

Инсоннинг асл ижтимоий мулки сифатида фаолиятининг муҳим белгиси фаолият субъектининг атроф-муҳит билан ўзаро таъсири ва муҳим бойликлар яратувчи фаолиятининг қайта яратувчи характеридир. Ўқувчиларнинг таълим муассасасидаги билиш фаолиятининг характери шундаки, унинг натижаси ҳамма вақт ҳам моддийлашган маҳсулга эга эмас ва ўқувчининг ўзи ҳамма вақт ҳам ҳис этмайди – жавоби учун ёмон баҳо олган ўқувчининг хафа бўлиб, “мен

ўқидим, ўргандим! Адолатдан эмас” деган фикрни қатъий такрорлаши бежиз эмас.

Билишга қизиқиш ўқишнинг энг муҳим ва энг қимматли мотиви сифатида болани мактабга, дарсларга, ўз билиш фаолиятига нисбатан ижодий муносабатига кўмаклашади.

Ўқувчиларнинг билишга қизиқиши мотив сифатида ривожланиши ўзига хос узоқ йўлига эга бўлиши мумкин. Айрим ўқув-ҳаракатлари таъсирчисидан то бутун фаолиятнинг устувор мотивигача. Ҳатто ўқишнинг етакчи мотивларидан бирига айланиб, қизиқиш шахснинг маънавий бойишига кўмаклашувчи умумий йўналганлигининг аҳамиятли қисмига айланиши мумкин. Ҳар қандай мотив сингари билишга қизиқиш ажралган ҳолда ривожланмайди, унинг тикланиши бошқа мотивлар билан бирга кечадики, қизиқиш улар билан бойийди ва уларга ижобий таъсир этади.

Билишга қизиқишнинг ижтимоий мотивлар билан ўзаро алоқаси жиддий бўлиб, улар орасида ўқитувчи ва ўқувчилар билан мулоқот алоҳида роль ўйнайди. Ижтимоий мотивлар кенг, узоқлашган, истиқболли, уларнинг лисоний ифодаси бошланғич синфлардаёқ пайдо бўлади (“Маълумотли бўлишни истайман”).

Ахлоқий мотивлар – жуда муҳим гуруҳ, уларда шахс шаклланишининг жиддий жиҳатлари – аввало одамларга, фаолиятга, ўзининг жамиятдаги ва жамоадаги ўрнига нисбатан ахлоқий муносабатлари ифодасини топади.

Мулоқот мотивлари – яна бир гуруҳ. Ўқувчиларни ўқишга реал ундайди. Умуман мактабга ижобий муносабат замирида ётади.

Ўқув мотивлари – соф шахсий тузилма, бироқ улар предметлар дунёсидан бошланади (А.Н.Льеонтоев), шунчаки ҳосил бўлмайди.

Билиш мотивлари – тобора характерли гуруҳ, зеро у билиш – ўқув предметига нисбатан муносабатни ифодалайди. Бунда тобора аҳамиятлиси билишга қизиқиш ва эҳтиёжлар саналади. Ўқувчига “янги нарсани билиш”, “ўзини билимга илгарилашни кўриш”, “илмга шўнғиш” ўзи қизикқан фаннинг назарий асосларини тушуниш жуда қизиқ.

Таълимнинг бу мотивларининг реал аҳамияти ортиқча баҳолаш, қийин айнан улар ўқувчилар ўзини ўқиш учун “кашф этади”. Билишга қизиқиш ўқувчининг фаоллиги, таълимда мустақиллиги асосида ётади. Мактабга умуман муҳаббатни шакллантиради. Билишга қизиқиш ривожланишнинг янада юқори босқичида шахсининг барқарор кирраси, сифати бўлиб, кўпинча билиш фаолиятига изчил интилиш билан характерланади. Бундай айниқса, ўқув материали мазмунидан келиб чиқадиган рағбатлаш ва барқарорлик алоҳида аҳамият касб этади.

Таълим мазмунининг билишга қизиқишни уйғотувчи, рағбатлашларига қуйидагилар киради: ўқув материалининг янгилиги, билимлар мазмунига тарихий ёндошув, четлаб ўтиш, замонавий фан ютуқларини кўрсатиш, билимларнинг амалий роли, ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш ва ўқитувчи, ўқувчилар муносабатлари ва бошқалар.

Адабиётлар:

1. Калдибекова А,С., Ходжаев Б.Х. Ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ошириш йўллари. Т., “ТДПУ”, 2006, 12-27 бетлар.
2. Педагогика. И.Н.Решетен ва В.В.Белорусова умумий таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1990 йил, 74-83-бетлар
3. Педагогика. А.Қ.Мунавваров таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1994 йил, 64-68 бетлар.
4. Харламов И.Ф. Педагогика. Москва., “Высшая школа”, 1990. ст 148-192.
5. Педагогика. Под ред. Ю.К.Бабанского. М. “Просвещение”, 1988 г. ст. 342-365.
6. Общая педагогика. Под. ред. В.А.Сластенин: В 2 ч –М. : “Владос”, 2003 г. ч.1, ст. 125-144.

6-маъруза. Таълим қонуниятлари ва принциплари

Режа:

1. Таълим жараёни қонуниятлари
2. Таълим принциплари

1. Таълим жараёни қонуниятлари. Педагогикада қонуниятлар – бу қонунларнинг аниқ шароитларидаги ҳаракат ифодаси. Уларнинг асосий хусусияти қонуниятлар педагогикада эҳтимолий-статистик характер беришида акс этади, қонунларни эса таълим жараёнида амалга оширишни ҳамма ҳолатларда ҳам аниқ кўриб бўлмайди.

Қонуниятлар асосан эмпирик методлар асосида пайдо бўлади ва иккига ажралади.

1. *Ташиқ қонуниятлар* таълим жараёнида таълимнинг ижтимоий жараёнлар ва шароитлари билан боғлиқлигида характерланади.

2. *Ички қонуниятлар* таълим жараёнида унинг таркибий қисмлари (мақсад, мазмун, восита, метод, шакллари) орасидаги алоқани ҳосил қилади. Бундай қонуниятлар педагогикада жуда кўп.

- педагогиканинг ўргатувчилик фаолияти кўпинча тарбиявий характерга эга бўлади. Бу қонуният таълим ва тарбия орасидаги алоқада акс этади;

- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти ва таълим натижалари орасида боғлиқдик мавжуд;

- ўргатилаётган билимларга ўрганиш истагининг мослиги;

- таълим берувчи ҳаракатларининг таълим олувчиларнинг яқка ва жамоавий фаолиятига мослиги;

- таълим берувчи ҳаракатларининг таълим олувчиларнинг билиш, интеллектуал ва бошқа эҳтиёжларига мос бўлиши;

- таълим берувчи ва таълим олувчилар фаолиятининг таълимнинг техник воситалари имкониятларига мослиги;

- ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятининг замонавий ҳаёт шарт-шароитлари талаблари асосида моделлаштириш

2. Таълим принциплари. Таълим қонуниятларидан уни самарали ташкил қилишга нисбатан муайян муҳим талаблар келиб чиқадики, буни таълим принциплари дейилади.

Таълимнинг асосий принциплари таҳлиliga эътибор қаратайлик.

1. Таълимнинг илмий бўлиш принципи – ўқувчининг ўқув материалидаги қонуниятларни акс эттириши, тушуниши ва ўзлаштириши учун тўғри шарт – шароит яратиш мақсадида зарур.

2. Таълимнинг тизимли ва изчил бўлиш принципи баён қилинаётган ўқув материални мустаҳкамлаш ва илгари ўтилган материалларни тўлдиришга хизмат қилишини, ўқувчиларнинг узлуксиз ва тизимли суратда мустақил иш олиб боришларини, ўқувчиларнинг ўзлаштирган билим ва ҳосил бўлган кўникма, малакаларини ҳисобга олиб боришни ҳам ўз ичига олади.

3. Таълим тарбиянинг бирлиги принципи таълим жараёнини тўғри ташкил қилиш ва ўқитишнинг хилма-хил метод ва усулларида фойдалана олишга кўп жиҳатдан боғлиқдир.

4. Таълимда назариянинг амалиёт билан боғлаб ўқитиш принципи изчиллик билан амалга оширилиши оқибатидагина ўқувчилар ўқув материалининг туб моҳиятини табиат ва жамият тараққиёти қонуниятларини илмий амалиётлари учун зарур бўлган маҳорат, кўникма ва малакалар ҳосил қиладилар.

5. Таълимда онглилик, фаолият ва мустақиллик принципи ўқитишни шундай ташкил этишни назарда тутадик, бунда ўқувчилар илмий билимларни ҳамда уларни амалда қўллаш усулларини онгли ва фаол эгаллаб олишади.

6. Таълимда кўрсатмалилик қондаси ўқитиш жараёнини сифатини оширади, ўқувчиларнинг билим олишларини осонлаштиради

7. Таълимнинг ўқувчиларга мос бўлиш принципи деганда ўқув материалларининг мазмуни унинг ҳажми, характери, у ёки бу гуруҳ ўқувчиларининг жисмоний ривожига, умумий тайёргарлигига – савияси ва имкониятларига лойиқ бўлиши тушунилади.

8. Таълимда билим кўникма ва малакаларни пухта ва мустаҳкам ўзлаштириш принципи муҳим дидактик талаб ва қондаларни, яъни ўқувчилар томонидан тизимли ва онгли ўзлаштирилган илмий билимларни мустаҳкам, эсда сақлаб қолиш ҳамда ўзлаштирилган илмий билимларни ўз турмуш фаолиятларида қўлай олиш малакалари билан қўроллантиришни назарда тутати.

9. Таълимда ўқувчига хос хусусиятларни ҳисобга олиш принципи – таълим жараёнида гуруҳий ҳослик хусусиятларини, ҳар бир ўқувчининг ўзига хос жисмоний, ахлоқий, руҳий ва бошқа хусусиятларга эгаллигини ифода этади.

Адабиётлар.

1. Педагогика. А.Қ,Мунавваров умумий таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1994.

2. Общая педагогика. Под. ред. В.А.Сластенин: В 2 ч –М. : “Владос”, 2003 г. ч.1, ст. 125-144

3. Харламов И.Ф. Педагогика. М. “Высшая школа”, 1990.

4. Криско Б.Г. Педагогика ва психология. М. “Владос”, 2001.

5. Лихачев. В.Г. Педагогика. М., “Юрайт”, 2003.

7- маъруза. Таълим мазмуни.

Режа:

1. Таълим мазмунининг моҳияти ва унинг тарихий характери
2. Ҳозирги даврда таълим мазмуни тушунчасининг асосий ғоялари
3. Таълим мазмунини белгилайдиган хужжатлар
4. Давлат таълим стандартлари

1. . Таълим мазмунининг моҳияти ва унинг тарихий характери.
Таълимнинг энг муҳим ижтимоий вазифаси – ижтимоий талабларга мос келувчи шахсни шакллантиришдир. Таълим жараёни инсониятнинг руҳий ва моддий маданиятининг акс эттирувчи қисми фаолият усуллари ва тизимлаштирилган илмий билимларни эгаллаш асосида юзага келади.

Таълимнинг мазмуни деганда, ўқувчиларнинг ўқиш жараёнида эгаллаши лозим бўлган ҳамда тизимга солинган билим, кўникма ва малакаларнинг аниқ белгиланган доираси тушунилади.

Таълим мазмуни учун бир нечта асосий қоидалар мавжуд, жумладан:

- таълим мазмуни илмий асосга йўналган бўлади;
- таълим мазмуни фанда фақатгина фактлар ва назарий қоидалар тарзида очиб берилади;
- ўқув материали фанларнинг замонавий ҳолатига мос бўлади, ҳаётий қарашларни шакллантиришга имкон беради;
- ҳар бир ўқув фани бўйича таълим мазмуни шу ёки бошқа фанлар тизимига мантқан мос бўлади;
- таълим мазмуни алоҳида ўқув фанлари орасидаги ўзаро алоқадорликка асосланади;
- мактаб, ўрта-махсус касб ҳунар таълимида таълим техник ва меҳнат таълими билан бирга қўшиб олиб борилади, ўқувчиларни касбга йўналтиришга имкон беради;
- таълим билимларни эгаллашда қийинчиликларни енгиб ўтишда иродалиликни шакллантиришга ўргатади;
- таълим мазмуни ўқувчиларнинг ёш имкониятларига мос бўлади.

Таълим мазмунига нисбатан икки хил ёндошув мавжуд: 1) билимга йўналтирилган. 2) шахсга йўналтирилган ёндошув.

2. Ҳозирги даврда таълим мазмуни тушунчасининг асосий ғоялари.

Таълим муассасаларидаги ўқитиш мазмунига қўйилаётган талаб мазкур мамлакатнинг ишлаб чиққан стратегиясида аниқланади. Бу стратегия “Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури” да ёзилган бўлиб, унда таҳлим тизими тубдан ислоҳ қилинди, юқори даражали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини эгаллаган мамлакатлардаги каби йўлга қўйил кўзда тутилган.

Ҳозирги даврда бизнинг республикамызда таълим мазмунини аниқлашда қуйидаги ғояларга асосланилади: инсонпарварлашув, дифференциаллашув, интеграциялаш ҳамда ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш.

Таълим мазмунини инсонпарварлаштириш деганимыз таълим муассасаси болага эътибор билан қарашини, яъни боланинг шахсини ҳурмат қилиш,

иуларнинг қизиқишларини, қобилиятларини ҳисобга олиш ётади. Шунинг билан бирга ўқувчиларнинг ўқув соатини қисқартириш ортиқча ишлардан сақлайди. Инсонпарварлашув ижтимоий ва табиий ва илмий фанларнинг “инсонга хизмат” қилишини талаб этади. Таълим мазмунини инсонпарварлаштиришда асосий ролни тил ва адабиёт, руҳий-инсонпарварлик тарбия, жамиятшунослик фанлари асосий роль ўйнайди.

Таълим мазмунини дифференциаллашуви – ўқув ташкил этишдаги иккинчи етакчи ғоя. Дифференцияллашув – бу ҳозирги даврда таълим беришнинг умумий тенденцияси. Бизнинг республикамызда таълим беришни дифференциаллаштириш мақсадыда фанларни чуқурлаштириб ўқитиладиган сифнлар, мактаблар очилган.

Таълим мазмунини интеграциялашуви ғояси бир-бирига яқин фанларни қўйиб, интегратив фанларни яратишни мақсад қилиб қўяди. Интегратив фанлар ўқувчиларга оламнинг тугал манзарасини ҳосил қилишда улкан рол ўйнайди. Бундан ташқари ўтиладиган дарсларнинг сонини қисқартиради.

3. Таълим мазмунини белгилайдиган ҳужжатлар Таълим мазмуни норматив ҳужжатлар: **ўқув режаси, ўқув дастури ва дарсликларда** кўрсатилган.

Ўқув режаси: давлат ҳужжатыдир. Ўқув режаси барча таълим муассасаларыда сўзсиз амал қилиниши лозим бўлган давлат ҳужжатыдир.

Ўқув режаси тегишли таълим вазирлиги томонидан тасдиқланади.

Ўқув режасыда:

- ўқув йилининг бошланиши ва тугаш вақти, бериладиган таътилларнинг кунн, таълим муассасасыда ўтилиши керак бўлган фанларнинг тизими;
- ўрганилаётган фанларнинг рўйхаты ва бўлиниши (тақсим қилиниши);
- фанларнинг асосий ва факультативларга бўлиниши;
- ҳар бир синфда ўқув фанларини ўрганишда ҳафталик ва йиллик тақсим қилиниши соати кўрсатилган бўлады.

Ўқув дастури ўқув режасы асосыда ҳар бир ўқув фани учун тузилады. Ўқув дастури ҳар бир ўқув фанини ўқитиш учун ажратилган билим ҳажми, тизими ва ғоявий-сиёсий йўналишини аниқлаб берадиган ҳужжатыдир.

Ўқув дастурыда ўқув йили давомыда ҳар қайси синфда алоҳыда фанлар бўйича ўқувчиларга бериладиган илмий билим, кўникма ва малакаларнинг ҳажми белгилаб берилады. Дастурда ҳар қайси ўқув фанларининг мазмуни изчиллик билан ёритилады ва таълим мавзулар орқали кўрсатилады.

Маълум мавзу юзасыдан ўқувчи ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар қсқача ифодалаб берилады.

Ўқув дастури **уч қисмга** бўлинади:

- тушунтириш хаты (ўрганилаётган фаннинг) мақсад ва вазифалари;
- мазмуний (асосий) қисм;
- билим, кўникма ва малакаларни баҳолашда методик кўрсатма, таълимнинг кўрсатмали ва техник воситалари сони, тавсия этилган адабиётлар рўйхаты;

Дарслик – ўқув адабиётларининг асосий тури. Унда фан ва маданиятнинг замонавий ютуқлари даражаси, аниқ соҳадаги билимлар асосида тизимли равишда баён этилади.

Дарслик таълим асосий мақсад ва вазифаларига, аниқ ёшдаги ижтимоий гуруҳнинг ривожланишига ва тарбияланишига жавоб беради.

Дарслик ўқувчиларнинг иккинчи “муаллими”. Чунки у аввало ўқувчи учун зарур қўлланмадир.

Ҳар бир ўқув фанининг мазмуни дарсликда батафсил ёритилади. Дарслик тегишли фанга оид илмий билим асосларини дастурга ва дидактика талабларига мувофиқ равишда баён қилувчи китобдир.

Дарслик билан бир қаторда айрим ўқув фанлари юзасидан **ўқув қўлланмалари** тузилади. Масалалар ва машқлар тўплами, атласлар, хрестоматиялар, луғат китоблари ва ҳоказолар.

4. Давлат таълим стандартлари Давлат таълим стандарти Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритилгандан сўнг яратилди. ДТС Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида” ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури” норматив ҳужжатлари асосида яратилган.

Стандарт ўлчов, андоза, қолип, мезон маъносини беради. ДТС таълимнинг мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талабларни белгилайди.

ДТС таълим оловчиларнинг билим, кўникма ва малакаларининг сифатига қўйиладиган минимал даражадаги талабни аниқлайди.

ДТС ларни бажариш Ўзбекистон Республикасининг барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

Адабиётлар:

1. Баркамол авлод. Ўз. тар.пой.. Т., 1997, Таълим тўғрисидаги Қонуннинг 7, 12,13 – моддалари.
2. Педагогика. В.В.Беларусова ва И.Н. Решетен таҳ. Ост., Т., 1990.
3. Педагогика. А.Қ.Минавваров таҳ.ост. Т., “Ўқитувчи”, 1994.
4. Сластенин В.А. Общая педагогика. М., “Владос”, 2003, ч I.
5. Лихачев Б.Т. Педагогика., М., “Юрайт”, 2003.

8-майруза. Таълим методлари ва воситалари

Режа:

1. Таълим методлари ва усуллари тушунчалари
2. Замонавий дидактикада таълим методлари таснифига турлича ёндошувлар;
3. Шарқ мутафаккирлари таълим методлари ҳақида

1. Таълим методлари ва усуллари тушунчалари Таълим методи тушунчаси анчагина мураккабдир. Шу боис педагогикада унинг тобора аниқ талқини хусусида мунозара ҳалигача давом этмоқда. Бироқ бу тушунчага бериладиган дидактикаларнинг турли таърифларига қарамай, уларнинг нуқтаи назарларини яқинлаштирадиган қандайдир умумийликни ҳам таъкидлаш мумкин. Кўпчилик муаллифлар таълим методини ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш усули, деб ҳисоблашга мойилдир.

Шу қайдани бошланғич нуқта билиб, мазкур тушунчани янада батафсил кўриб чиқиш ва унинг илмий таърифига келишга ҳаракат қиламиз.

Метод сўзи грекча тадқиқот, мақсадга эришиш йўли, усули деганидир. Бу сўзнинг этимологияси (келиб чиқиши) унинг илмий категория сифатидаги талқинида ҳам акс этган. “Метод – энг умумий маънода – мақсадга эришиш усули, маълум тарзда тартибга солинган фаолият”. Кўринадики, бу ўринда ҳам ўқитувчининг ўргатувчи иши ва у ташкил этган ўқувчиларнинг фаол ўқув-билиш фаолияти уйғунлашади. Бундан хулоса қилиш мумкинки: таълим методлари дейилганда, ўрганилаётган материални эгаллашга қаратилган турли дидактик вазифаларни ҳал этиш бўйича ўқитувчининг ўргатувчи иши ва ўқувчилар ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш усуллари тушунилиши лозим.

Дидактикада, шунингдек, таълим усуллари атамаси ҳам кенг қўлланади. **Таълим усули** – таълим методининг таркибий қисми ёки алоҳида томони, Методлар билан усуллар муносабати ўзаро бир-бирига боғланган. Усул ва метод бутун ва қисм сифатида бир-бирига боғланади. Усуллар ёрдамида фақат педагогик ёки ўқув вазифасининг бир қисми ҳал қилинади. Худди шу методик усуллар турли методларда фойдаланилган бўлиши мумкин. Ва аксинча худди шу метод турли ўқитувчилар томонидан турли усулларда очиқ берилиши мумкин.

Таълим методлари ва методик усуллар бир-бирига тўғиз алоқадорликда, аниқ педагогик вазиятларда бир-бирига ўтиб туради. Бир ҳолатда метод педагогик вазифани ҳал қилишнинг мустақил йўли сифатида юзага чиқса, бошқа ҳолда қисм аҳамиятига эга.

2. Замонавий дидактикада таълим методлари таснифига турлича ёндошувлар. Таълим методларини таснифлаш ҳақидаги масала ҳам анчагина мураккаб ва мунозарали саналади. Бунинг ўзига хос тарихи бор. Ўтган асрнинг 2-йилларидаёқ педагогикада схластик ўқитиш ва ёдлаш каби эски мактабларда кенг тарқалган методларга қарши кураш олиб борилган ва ўқувчиларнинг билимларини онгли, фаол ва ижодий ўзлаштиришни таъминловчи методларни излаб топишга уринишлар қилинган. Айнан шу йиллари педагог Б.В.Всесветский таълимда фақат иккита: тадқиқотчилик ва

тайёр билимлар методлар бўлиши мумкинлиги ҳақидаги қонидани ривожлантирган. Табиийки, тайёр билимлар танқид остига олинган. Тадқиқотчилик методи танқид остига олинган. Тадқиқотчилик методи мактаб таълимида энг муҳим саналган унинг моҳияти ўқувчилар барча нарсаларни кузатиши ва ўрганилаётган ҳодисалар таҳлили асосида ўрганиш ва зарур ҳулосаларга мустақил равишда келишлари зарурлигидан иборат бўлган.

Ўқув ишлари бутун хилма-хиллигини қандайдир универсал метод методларга йўйишга уринишлар асоссиз эди. Масалан, тадқиқотчилик методи, ҳатто математика, физика, кимё дарсларида ҳам доимо қўлланилавермайди. Адабиёт, тарих ва бошқа фанларни ўрганишга келсак, бу фанлар материали кўпроқ тавсифий бўлганидан мазкур методнинг қўлланилиши анча чекланган.

20-чи йилларда шунингдек лойиҳалар методи деб номланган методни мактаб амалиётига киритишга уринишлар бўлган. Унинг асосини прагматизм фалсафаси ташкил этиб, АҚШ дан ўзлаштирилган, бироқ маълум бўлдики, лойиҳаштиришга хос бўлган айрим ўқув фанларини тугатиш ва бутун ўқув ишини бажаришга тенглаш ўқувчиларнинг умумтаълим тайёргарлигини кескин пасайишига сабаб бўлди. Шу пайтдан педагогика таълимида қандай универсал методлар бўлиши мумкин эмаслиги ва бу жараёнда турли методлар қўлланилиши лозим экани ҳақида қоида мустаҳкамланади.

Бироқ, дидактик тадқиқотлар кўрсатадики, таълим методлари номенклатураси (номланиши) ва таснифи уларни ишлаб чиқишда танланган ёндошувга боғлиқ ҳолда жуда хилма-хил эканлиги билан характерли. Улардан энг муҳимларига тўхталамиз.

Айрим дидактлар (Е.И.Петровский, Е.Я.Голант, Д.О.Лордкинадзе ва бошқалар) фикрича таълим методлари (ТМ) таснифида талабалар билим оладиган манбаларни ҳисобга олиш зарур. И.Я.Лернер ва М.Н.Скаткин таълим методларини ўқувчиларнинг ўрганилаётган материални ўзлаштириш бўйича ўқув-билиш фаолияти характеридан келиб чиқиб ишлаб чиққан.

Ю.К.Бабанский ТМ бутун хилма-хиллигини 3 асосий гуруҳга бўлади:

- а) ўқув билиш фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари;
- б) ўқув билиш фаолиятини рағбатлантириш ва мотивациялаш методлари;
- в) ўқув билиш фаолиятини назорат ва ўз-ўзини назорат методлари;

Бу таснифларнинг ҳар бири маълум асосга эга ва ТМ моҳиятини турли томонлардан англаш имкониятини беради, бироқ дидактика жиҳатидан М.А.Данилов, Б.П.Есиповлар таснифи кўпроқ амалий кўринади. Улар ТМ ўқувчиларнинг тартибланган ўқув фаолиятини ташкил этиш усуллари сифатида мавжуд экан, демак уларни 3 гуруҳга:

- а) янги билимларни эгаллаш;

б) билимларни амалиётда қўллаш малака ва кўникмаларини шакллантириш;

в) билим, малака ва кўникмаларни текшириш ва баҳолаш методлари каби гуруҳларга ажратиш лозим эканидан келиб чиққан.

Мазкур тасниф таълимнинг асосий вазифаларига яхши мос келади ва уларнинг вазифасини яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Бу таснифга айрим

аниқлашлар киритилса, ТМ бутун хилма-хиллигини қуйидаги бешта гуруҳга бўлиш мумкин:

а) ўқитувчи томонидан билимларни оғзаки баён қилиш ва ўқувчилар билиш фаоллигини ошириш методлари: хикоя, тушунтириш, мактаб маърузаси; материални оғзаки баён қилишда иллюстрация ва намойиш методи;

б) ўрганилаётган материални мустақкамлаш методлари: суҳбат, дарслик билан ишлаш;

в) янги материални англаш ва ўзлаштириш бўйича ўқувчиларни мустақил ишлари методлари: дарслик билан ишлаш, лаборатория ишлари;

г) билимларни амалиётда қўллаш ва малака ҳамда кўникмаларини ҳосил қилишга оид ўқув ишлари методлари: машқлар, лаборатория ишлари;

д) ўқувчилар билим, малака ва кўникмаларини текшириш ва баҳолаш методлари: ўқувчиларни ишини кундалик кузатиш, оғзаки сўраш (якка, фронтал, зичланган) дарс учун балл қўйиш, назорат ишлари, уй ишларини текшириш, дастурланган назорат, тест;

3. Шарқ мутафаккирлари таълим методлари ҳақида Шарқ мутафаккирларининг дидактик қарашларида ҳам таълим методлари масаласига жиддий эътибор қаратилган. Айниқса, Ал Хоразмий, Фаробий, Абу Райхон Беруний, Ибн Синонинг турли таълим методлари ҳақидаги фикрлари, қарашлари, йўналишлари бундай дейишимизга асос беради. Мусо Ал Хоразмий ўзигача бўлган таълим методларини синтезлаштиришга ҳаракат қилган. Барча мутафаккирлар каби Муҳаммад Ал Хоразмий ҳам кўргазмали тажриба методлари, савол-жавоб, малака ва кўникмаларни шакллантириш методлари, билимларни синаш методларидан кенг фойдаланган.

Фаробий таълимда барча фанларнинг назарий асослари ўрганилса, тарбияда маънавий-ахлоқий қоидалар, одоб меъёрлари ўрганилади, касб-ҳунарга оид малакалар ҳосил қилинади, деб уқтиради.

Бу муҳим вазифа тарбиячилар томонидан турли методлар ёрдамида амалга оширилади. Фаробий таълим-тарбия ишларини йўл билан амалга оширишни назарда тутди. Фаробий таълим-тарбияда рағбатлантириш, одатлантириш, мажбур этиш методларини илгари сурган.

Берунийнинг илмий билимларни эгаллаш йўллари, усуллари ҳақидаги фикрлари ҳозирги давр учун ҳам долзарбдир. Ўқувчига билим беришда:

- ўқувчини зериктирмаслик;
- билим беришда бир хил нарсани ёки бир хил фанни ўргатавермаслик;
- узвийлик ва изчиллик;
- таҳлил қилиш ва таққослаш;
- такрорлаш;
- мавзунини кўргазмали баён этиш;

Ибн Сино эса болаларни мактабда жамоа қилиб ўқитиш зарурлигини қайд этаркан, болаларга билим беришда уларни бирданига китобга банд қилиб қўймаслик, олиб бориладиган машқлар болалар ёшига мос бўлиши, таълимда турли метод ва шакллардан фойдаланиш каби жиҳатларга эътибор қаратади.

Ибн Сино таълимоти билишда қайси методлардан фойдаланилмасин, у оғзаки ифодади, билимларни тушунтирилиши, турли кўринишдаги суҳбатли,

тажрибаларли, барибир, талабаларда ҳақиқий билим ҳосил қилиш муваффақият, мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, олган билимларини амалиётда тадбиқ эта олиш қобилиятини таркиб топтириш асосий мақсад бўлган.

Адабиётлар.

1. Педагогика. А.Қ.Мунавваров умумий таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1994.
2. Калдибекова А.С., Ходжаев Б.Х. Ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ошириш йўллари. Т., “ТДПУ”, 2006.
2. Умумий педагогика. Т.А.Сластенин таҳрири остида. М., “Владос”, 2003.
3. Педагогика. В.В.Беларусова ва И.Н. Решетен таҳ. ост., Т., 1990.
4. Хошимов К., Нишонов С. Педагогика тарихи. Т., 2006.
5. Харламов И.Ф. Педагогика. М. “Высшая школа”, 1990.
6. Лихачев. В.Г. Педагогика. М., “Юрайт”, 2003.
7. Педагогика. Под ред. Ю.К.Бабанского. 2-е издание. Дополненное и переработанное. М. “Просвещение”, 1988.
8. Общая педагогика. Под. ред. В.А.Сластенин: В 2 ч –М. : “Владос”, 2003 .

9-маъруза. Таълимни ташкил этиш шакллари ва турлари.

Режа:

1. Таълимни ташкил этиш шаклларининг тарихий асослари;
2. Таълимни ташкил этишнинг шакллари: асосий, кўшимча ва ёрдамчи; фронтал, индивидуал, гуруҳий;

1. Таълимни ташкил этиш шаклларининг тарихий асослари. Таълим мазмунини ўзлаштириш бўйича ўқувчиларнинг фаолияти унга таъсир этувчи факторлар (таълимнинг мақсад ва вазифалари; ўқувчилар сони; алоҳида ўқув муассасининг ўзига хослиги; ўқувчиларнинг ўқув ишлари вақти ва жойи; дарслик ва ўқув қўлланмалари билан таъминланганлиги) характеридан келиб чиқиб турли шаклларда амалга оширилади. Дидактикада таълим ташкил этиш шаклларига таъриф беришда қуйидагича қоида қабул қилинган: “Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш вақтида ўқитувчининг фаолияти билан ўзаро боғланган ўқув жараёнининг энг муҳим таркибий қисми (О.Н.Максимов)” “Аниқ бошқарувга олдиндан белгиланган тартиб ва режимларга асосланган ўқувчи ва ўқитувчиларнинг биргаликдаги фаолияти” (И.А.Лернер) ва бошқалар.

Педагогика ва таълим тарихида таълимни ташкил этишнинг 3 асосий тизими ўрин олган: индивидуал, синф-дарс, лекция-семинар тизими.

Индивидуал таълим тизими ибтидоий жамоа тузумида бир одам бошқасига, катталар ёшларга ўз тажрибасини ўргатиши асосида пайдо бўлган. Ёзув пайдо бўлиши билан ўргатувчи улар билан шуғулланиб, ўз фикрларини белгилар воситасида ифодалаган. Илмий билимларнинг ривожланиши ва таълим оловчилар гуруҳининг ўсиши индивидуал таълими тизимини индивидуал гуруҳий таълим тизимига айлантирган. Бунда ўқитувчи 10-5 та ўқитувчини индивидуал ўқитган. Дастлаб ўқитувчи материални биттасига баён этган. Унга мустақил ишлаш учун топшириқни берган. Сўнг бошқасига худди шундай давом этган.

Ўрта асрларда таълим оловчилар сонининг ўсиши билан боғлиқликда бир ёшдаги болаларни гуруҳларга тақсимлаш имконияти пайдо бўлди. Бу таълимни ташкил этишнинг самаралироқ тизимини яратиш заруриятини келтириб чиқаради. Бу XVII асрда Я.А.Коменский томонидан ишлаб чиқилган синф-дарс тизими бўлади. Я.А.Коменский ўз замонасининг тараққийпарвар мактаблари тажрибасини умумлаштириб, синф-дарс тизимини назарий асослаб берди. Унинг моҳияти қуйидагилардан иборат:

1) ўқувчилар ёшлари ва тайёргарлик даражаларига кўра синфларга гуруҳланадилар ва умумий ишни бажарадилар.

2) ўқув предметининг мазмуни ва бир қатор бўлим ва темалар эса бир қатор барабар ва изчил жойлаштирилган қисмларга ажратилиб, улар бирин-кетин маълум жадвал бўйича келадилар.

3) дарслар танаффуслар билан олиб борилади. 4. методик жиҳатдан дарслар 3 таркибий қисмдан иборат бўлиши керак: бошланиши (ўқитувчи саволлар ёрдамида аввал ўрганилганларни ўқувчиларнинг хотирасида тиклайди

ва ўтилганларни қисқа баён этади), давомийлиги (ўқитувчи янги мавзунини тушунтиради), тугаши (якуний ўқувчилар эшитганларини мустаҳкамлайди ва машқлар бажарадилар).

Дастлабки университетлар пайдо бўлган даврдаёқ таълимнинг лекция-семинар тизими яратилган. У яратилган даврдан ҳозиргача амалий ўзгаришларга учрамади. Лекция-семинар тизимида асосий шакллар лекция ва семинарлардир. Унга шунингдек, ўқув жараёнинини алоҳида звеноларга бўлиши ва ҳар бир звенода ўқув жараёнининг ихтисослашган формалари (лекциялар, семинарлар, амалий машғулотлар, коллоквиум) нинг бўлиши характерлидир. Ўқитишнинг бу тизимида турли ўқув гуруҳлари - потоклар, гуруҳлар, кичик гуруҳчалар ташкил қилинади. Бундан ташқари айрим таълим олувчилар индивидуал план бўйича шуғулланишлари мумкин.

Лекция-семинар тизимининг ўз камчиликлари ва афзалликлари бор. Унинг камчилиги ўқитувчининг ўқувчилардан маълум даражада узоқлашганидир. Шу билан бирга ўқитишнинг чуқурлиги, илмийлиги, энг яхши техник жиҳозланганлик, тежамкорлик таъминланади. Ўқитишнинг бу тизими ўрта-махсус касб-ҳунар таълими ва олий ўқув юртлари учун характерлидир.

2. Таълимни ташкил этишнинг шакллари: асосий, қўшимча ва ёрдамчи: фронтал, индивидуал, гуруҳий. Замонавий дидактикада таълимни ташкил этиш турлари 3 га бўлинади: фронтал, гуруҳий ва индивидуал.

Фронтал таълимда ўқитувчи бутун синфдаги ўқув-билиш фаолиятини бошқаради. Улар бирор бир вазифа устида иш олиб боради.

Гуруҳли шаклда ўқитувчи синфдаги ўқувчиларнинг гуруҳлардаги ўқув-билиш фаолиятини бошқаради. Уларни бўғинли, бригадали, кооперирован (кўчма) ва дифференциалли гуруҳли шаклга бўлиш мумкин.

Индивидуал таълим ўқувчилар бошқа ўқувчилар билан боғлиқликда ўқув-билиш фаолиятини амалга оширади. Яъни, бутун синф бутун топшириқни, ҳар бир ўқувчи алоҳида мустақил бажаради.

Таълимни ташкил этиш шакллари асосий, қўшимча ва ёрдамчи.

Дарс – (мактабдаги) ўқув ишининг асосий ташкилий шакли бўлиб, унда ўқитувчи аниқ белгиланган дарс доирасида ўқувчиларнинг доимий таркиби билан қатъий жадвал бўйича шуғулланади, жамоавий билиш фаолиятига раҳбарлик қилиб, ўқув дастурига ўзи белгилайдиган дидактик ва тарбиявий вазифаларга эришиш учун хилма-хил методлардан фойдаланади.

Дарс ўқув ишини ташкил қилишнинг асосий шакли, аммо у таълимнинг бошқа шакллари: лекция, практикумлар, лаборатория машғулотлари, семинарлар, консультациялар, уй вазифалари, қўшимча машғулотларни ривожлантиришни истисно этмайди.

Таълимни ташкил этишнинг ёрдамчи шакллари факультатив машғулотлар саналади. Улар ўқувчиларнинг қизиқишлари асосида ташкил этилади: тўғараклар, клублар, олимпиадалар, викториналар, кўргазмалар, экспедициялар ва ҳоказолар.

Адабиётлар:

1. Педагогика. А.Қ.Минаваров таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1994 .
2. Педагогика. В.В.Беларусова ва И.Н. Решетен таҳ. Ост., Т., 1990.
3. Общая педагогика. Под. ред. В.А.Сластенин: В 2 ч –М. : “Владос”, 2003 г. ч.1.
4. Лихачев. В.Г. Педагогика. М., “Юрайт”, 2003.
5. Подласый И.П. Педагогика. В 2-х книгах. 1-часть. М. “Владос” 2003.

10 маъруза. Дарс – мактабда ўқув ишини ташкил этишнинг асосий шакли. Дарсга қўйиладиган талаблар.

Режа:

1. Дарс мактабдаги ишларнинг асосий шакли сифатида.
2. Дарсларнинг турлари ва тузилиши.
3. Дарсни тайёрлаш ва ўтказиш.

1. Дарс мактабдаги ишларнинг асосий шакли сифатида. Дарс ўқувчиларнинг доимий таркиби, машғулотларнинг аниқ белгиланган рамкага эгаллиги (ҳар бир дарс 45 минут давом этади); жадвал олдиндан тузиладиган ва ўқув ишлари бирор аниқ мавзуда ташкил этилиши каби ўзига хосликларга эга бўлган таълимнинг жамоа шакли ҳисобланади.

Дарсда ўқитувчи билан ўқувчининг ўзаро муносабат жараёни шахсий алоқага асосланган. Ўқитувчи дарсда истисносиз барча ўқувчиларнинг фаолиятларини йўллайди ва назорат қилади, шунингдек, ўқувчиларнинг ўзлари орасидаги ўзаро алоқа ва ўзаро контролни қўллаб қувватлайди. Ўқитувчининг дарсдаги иши барча ўқувчиларнинг дарснинг ўзидаёқ ўрганилаётган билим асосларини эгаллашлари, зарур қўникма ва малакаларни ҳосил қилишлари учун замин яратади.

2. . Дарсларнинг турлари ва тузилиши. Дарс – дарсларнинг бутун тизимидаги звено бўлиб, улардан ҳар бири ўзининг маълум вазифасини ҳал қилади. Бу вазифа ўқитиш звеноларидан келиб чиқади. Бундай айрим дарслар барча звеноларни, бошқалари фақат айримларини, учинчилари фақат биттасини қамраб олиши мумкин. Дарслар қанча звенони қамраб олиши ва қандай вазифаларни ҳал этишига кўра турлича структурага эга бўлган типларга бўлинади. Структура – бу дарс қисмларининг нисбати ва ўзаро боғланиши бўлиб, улар ўз вазифаси ва ўқитувчи билан ўқувчилар фаолияти характери билан фарқ қилади.

Демак, етакчи дидактик вазифа ва структурага кўра дарслар қуйидаги типларга бўлинади:

- 1) комбинацион дарслар (ўқитувчи янги материални тушунтиради, мустаҳкамлайди, такрорлайди, контрол қилади);
- 2) янги материални ўрганиш дарслари;
- 3) билим, қўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш дарслари
- 4) машқлар ва амалий ишлар дарслари;
- 5) умумлаштирувчи такрорлаш дарслари;
- 6) лаборатория дарслари;
- 7) ўқувчилар билимини назорат қилиш, текшириш ва баҳолаш дарслари, бундан ташқари стандарт бўлмаган, инновацион дарс шакллари ҳам кенг қўлланилади: семинар-дарслар, конференция-дарслар, ролли ўйинлар, интеграллашган дарслар.

Аралаш ёки комбинацион дарс ўзида ўқув ишларининг турли мақсад ва турларини акс эттиради

- ўтилган материал устида ишлаш
- янги мавзуларни англаш ва ўзлаштириш

- амалий кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш

Шу билан боғлиқликда аралаш дарсда одатда қуйидаги структуравий компонентлар ажралади.

- ўқувчиларни дарсга тайёрлаш
- такрорлаш-умумлаштириш ишлари
- янги материални англаш ва ўзлаштириш ишлари
- билимларни амалиётда қўллаш кўникма ва малакаларини шакллантириш ишлари бўйича ишлар
- уйга вазифа

Янги материални баён қилиш дарслари. Ўқитувчи томонидан ўқувчиларни янги материал устида ишлашдан хабардор қилади ва ўрта ва юқори синфларда катта ҳажмли ва мураккаб материалларни ўрганишда муваффақиятли қўлланилади.

Бундай дарс структураси: ўқувчиларни дарсларга жалб этиш, дарс мақсадларини кўйиш; қисқа текшириш, уйга вазифа.

Ўрганилган материални мустаҳкамлаш ва амалий кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш дарслари унинг янада чуқурроқ англаш ва ўзлаштириш, амалий кўникма ва малакаларни амалиётда қўллаш мақсадидан келиб чиқиб, ҳамма синфларда алоҳида мавзунинг ёки бўлимларининг ўрганилгандан кейин ўтилган материални такрорлашга йўналтирилиб ўтказилади.

Такрорлаш, тизимлаштириш ва умумлаштириш дарслари ўқув дастурининг катта бўлимларининг такрорлаш билан боғлиқ ва дарҳол мавзуларни ўрганилгандан кейин ёки ўқув йили охирида ўтказилади.

Дарс тузилиши замонавий дарс амалиёти ва назариясида принципиал, аҳамиятга эга, худдий шундай таълимда самарадорлиги ва натижа эгаллигини аниқлаб беради. Дарс элементлари сифатида қуйидаги таркибий қисмлар ажратилади:

- янги материални ўрганиш;
- уйга вазифа;
- билимларни назорат қилиш;
- билимларни умумлаштириш ва тизимлаштириш;
- ўрганилган материалларни мустаҳкамлаш.

3. Дарсни тайёрлаш ва ўтказиш. Замонавий дарсга қўйилаётган юксак талаблар ўқитувчининг ҳар бир дарсга жуда ва пухта ўйлаб тайёрланишга мажбур қилади. Ҳар бир дарсга пухта тайёрланишнинг сабаби ўқувчилар таркибининг ўзгараётганлиги, акселератция жараёнларининг кучаюви, информацияларнинг “сел”дек оқиб келаётганлиги, турли мафкуравий полигонларнинг пайдо бўлаётганлиги, иш шароитларининг ҳам ўзгараётганлиги, таълимда янги инновацион ва ахборот технологияларидан кенг фойдаланилаётганлигидадир. Аммо, ўқитувчининг ҳар бир алоҳида дарсга тайёрланиш, унинг ўз ўқув ишига тайёрланиш тизимининг бир қисми, холос.

Бу тизим: 1) ўқитувчининг ўз предмети бўйича бутун курс юзасидан тайёрланиши; 2) ўқув дастурининг ҳар бир мавзусига тайёрланиш; 3) ҳар бир дарсга тайёрланишни ичига олади.

Ҳар бир алоҳида дарсга тайёрланишда ўқитувчи қуйидаги ишларни амалга оширади: мавзунини аниқлайди ва дарс вазифаларини конкретлаштиради;

Ўқув материали мазмунини ажратади ва уни дидактик жиҳатдан ишлаб чиқади(етақчи тушунча, қонуният, факт ва амалий маълумотларни ажратади); илгари ўрганилган билан боғланишни, мазмунни жойлаштириш мантиқини назарда тутади;

Ўқувчиларнинг ўқув- билиш фаолиятлари характерини аниқлайди, яъни қандай кўникма ва малакалар шаклланишини, репродуктив ва изланиш фаолияти, мустақил иш ва ўқитувчининг роли ўртасидаги нисбат қандай бўлишини ўйлаб қуяди. Шу шаклларни ишлаб чиқади, дарс қисмларини ажратади.

Ўқитиш методлари: масала, машқ, муаммоли саволлар, топшириқларни танлайди ва аниқлайди. Ўқитишнинг ТВ танлайди ва текширади.

Бутун дарс жараёнини режалаштиради.

Яхши тайёрланган дарсни яна уюшган ҳолда аниқ ва самарали ўтказиш билиш ҳам керак. Бунда қуйидаги қоидаларга амал қилиш лозим:

1) дарсни аниқ ва уюшган ҳолда бошлаш, бунинг учун эса дарсга ҳамма нарсани олдиндан тайёрланган бўлиши керак;

2) ўқувчилар эътиборини дарс мазмунига қарата билиш ва уни бутун дарс давомида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини активлаштириб сақлаш билиш.

3) дарсда вақтдан оқилона фойдаланиш;

4) ўз ҳатти – ҳаракатини кузатиш. Гоявий эътиқод, юксак ахлоқийлик ва маданият, гапириш ва талаб қилиш, рағбатлантириш, ўқувчиларга мурожаат қилиш услуби буларнинг барчаси ўқитувчи фаолиятининг услубини белгилайди, ҳамда ўқувчиларнинг зўр бериб ишлаши ёки ўта эмоционал қўғолувчанлигини истисно қилади.

5) дарсда тадбиркорликни намойиш қилиш юзага келган шароитни дарсни ўтказиш шароитларидаги ўзгаришларни ҳисобга олиш зарур.

Адабиётлар:

1. Педагогика. А.Қ.Минаваров таҳрири остида. Т., “Ўқитувчи”, 1994 .
2. Педагогика. В.В.Беларусова ва И.Н. Решетен таҳ. Ост., Т., 1990.
3. Общая педагогика. Под. ред. В.А.Сластенин: В 2 ч –М. : “Владос”, 2003 г. ч.1.
4. Лихачев. В.Г. Педагогика. М., “Юрайт”, 2003.
5. Подласый И.П. Педагогика. В 2-х книгах. 1-часть. М. “Владос” 1999

11-маъруза. Тарбия жараёнининг моҳияти ва мазмуни. Тарбия қонуниятлари ва принциплари.(2 соат)

Режа:

- 1.Тарбия жараёнининг моҳияти ва аҳамияти.
- 2.Тарбия жараёнининг тизими ва тузилиши ҳамда унинг қонуниятлари.
- 3.Тарбия жараёнининг мазмуни.
4. Тарбия жараёни тамойиллари.

1.Тарбия жараёнининг моҳияти ва аҳамияти. Тарбия назарияси педагогика фанининг муҳим таркибий қисми бўлиб, тарбиявий жараённинг мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари ҳамда уни ташкил этиш муаммоларини ўрганади. Ҳаётга янгича сиёсий ва иқтисодий нуқати назардан ёндашиш ўсиб келаётган ёш авлод тарбия билан боғлиқ жараёни ҳам қайтадан кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Тарбия— муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида шахсни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни. Бошқачароқ талқин этилганда, тарбия ёш авлодни муайян мақсад йўлида ҳар томонлама вояга етказиш, унда ижтимоий онг ва хулқ-атворни таркиб топтиришга йўналтирилган фаолият жараёнидир.

Турли замон ва маконда ижтимоий тарбия моҳияти турлича бўлиб, унинг мазмуни ижтимоий мақсадлардан келиб чиқиб асосланган. Тарбия ғояси турлича ифодаланган бўлсада, аммо йўналтирувчанлик хусусияти ҳамда объектига кўра яқдилликни ифода этади.

Тарбия хусусида таниқли ўзбек педагоги Абдулла Авлоний шундай дейди: “Ал-ҳосил, тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот - ё фалокат, ё саодат — ё фалокат масаласидур”¹. Ушбу фикрлардан англаниладики, шахс тарбия хусусий иш эмас, балки ижтимоий, миллий ишдир. Зеро, ҳар бир халқнинг тараққий этиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбия га кўп жиҳатдан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий мустақилликни қўлга киритгач, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида туб ислохотлар олиб борилмоқда. Ислохотларнинг асосий ғояси республиканинг риожланиш ва тараққиёт йўли деб эътироф этилган демократик, инсонпарвар, ҳуқуқий жамиятнинг барпо этиш учун хизмат қилади. Демократик, инсонпарвар, ҳуқуқий жамиятнинг барпо этиш вазифаси ўсиб келаётган ёш авлод зиммасига юкланади. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўқрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг қатор асар ва нутқлари, чунончи, “Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”, “Ўзбекистон ХХІ асрга интиломоқда” номли асарларида мустақил республикада ижтимоий тарбияни йўлга қўйиш мақсади ва вазифалари белгилаб берилган.

Тарбия - шахсни мақсадга мувофиқ такомиллаштириш учун

¹ Авлоний, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.

уюштирилган педагогик жараён бўлиб, тарбияланувчининг шахсига мунтазам ва тизимли таъсир этиш имконини беради.

Тарбия жараёни ўқитувчи ва ўқувчи (тарбиячи ва тарбияланувчи)лар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган ҳамкорлик жараёнидир. Тарбия жараёнида тарбияланувчининг онги шакллана боради, ҳис-туйғулари ривожланади, ижтимоий ҳаёт учун зарур бўлган ижтимоий алоқаларни ташкил этишга хизмат қиладиган хулқий одатлар ҳосил бўлади.

Тарбия жараёнида болаларнинг ҳаёти ва фаолиятини педагогик жиҳатдан тўғри уюштириш ғоят муҳимдир. Фаолият жараёнида бола ташқаридан келаётган тарбиявий таъсирларга нисбатан маълум муносабатда бўлади. Бу муносабат шахснинг ички эҳтиёж ва хоҳишларини ифодалайди. Психолог ва педагогларнинг тадқиқотлари шахсга ташқи омилларнинг (хоҳ салбий, хоҳ ижобий) таъсири боланинг уларга муносабатига боғлиқлигини кўрсатади. Бола фаолиятини уюштиришгина эмас, балки тарбияланувчининг бу фаолиятга нисбатан турли кечинмаларни қандай англаши, баҳолаши, ҳис қилиши, улардан ўзи учун нималарни олаётганлигини билиши зарур. Зеро, тарбия ижтимоий муносабатларнинг мураккаблашиб бориши асосида кечади.

Ҳар қандай ижтимоий жамиятда ёш авлод тарбия муайян мақсад асосида ташкил этилади. **Тарбия мақсади** ижтимоий жамият тараққиёти, унинг ривожланиш йўналиши, ижтимоий муносабатлар мазмунидан келиб чиқиб белгиланади. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида ташкил этилаётган тарбиянинг асосий мақсади комил шахсни тарбиялаб вояга етказишдан иборат.

Тарбия жараёни, одатда, ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини қайта тарбиялаш, боланингш атроф-муҳитдаги у ёки бу ҳодисалар билан салбий алоқаси натижасида вужудга келадиган муносабатлар ва уларнинг хусусиятларини бартараф этиш билан олиб борилади.

Ўзини ўзи тарбиялаш шахсни ўзида ижтимоий кадрга эга бўлган фазилатларни ҳосил қилиш ва такомиллаштиришга ҳамда салбий ҳислатларни бартараф этишга қаратилган ички фаолият сифатида таърифланади.

Ўз-ўзини қайта тарбиялаш шахснинг ўзидаги салбий одатлар, характеридаги зарарли сифатларни йўқотиш, уларни бартараф этишга қаратилган ички фаолияти жараёнидир. Бола хулқидаги “оғиш”лар оиладаги носоғлом муҳит, ота-онанинг тарбияда йўл қўйган хатолари, ўқитувчи фаолиятидаги камчиликлар асосида вужудга келади. Қайта тарбиялаш жараёнида салбий хулқни ҳосил қилган сабаб, шароит ўзгартирилади, қайта тарбиялашда мактаб ва шахснинг шахсий таъсирини оила, шу жумладан, ота-она ҳам маъқуллаши лозим.

Демак, қайта тарбиялаш ўқувчининг ўзигагина эмас, балки унинг ота-онасига ҳам қаратилиши лозим.

2.Тарбия жараёнининг тизими ва тузилиши ҳамда унинг қонуниятлари. Тарбия жараёнини ташкил этиш жараёнида бир қатор вазифалар ҳал этилади. Ушбу вазифалар ижтимоий тарбия мақсадидан келиб чиқиб белгиланади. Мустақил Ўзбекистон Республикасида айни вақтда ёш авлодни тарбиялаб вояга етказиш жараёнида қуйидаги вазифаларни ҳал этиш муҳим аҳамият касб этмоқда:

а) ёшларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, уларда кенг дунёқарашни таркиб топтириш, ўз шахсий турмушига мақсадли ёндашув, режа ва амал бирлиги ҳиссини уйғотиш;

б) ўқувчиларни миллий ва умуминсоний қадриятлар моҳиятидан огоҳ этиш, чуқур билим ва тафаккурга эга ёшларни тарбиялаш, уларнинг онгини бойитиш;

в) умуминсоний ахлоқ меъёрлари (одамийлик, камтарлик, ўзаро ёрдам, меҳр-муҳаббат, мурувват, алодатни ёқлаш, инсонпарварлик, ахлоқсизликка нисбатан нафрат ва ҳоказолар)нинг моҳиятини англаш, ўқувчиларда муомала одоби, юксак маданиятни қарор топтиришга эришиш;

г) ўқувчиларда ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга ҳурмат руҳида ёндашиш ҳисси ва фуқаролик туйғуси, ижтимоий бурчга масъуллиқни қарор топтириш;

д) табиатни муҳофаза қилиш, экологик мувозанатни юзага келтириш борасидаги масъулиятни таркиб топтириш;

ж) ватанпарварлик ва байналминаллик туйғусини шакллантириш, ўзга миллат ва халқларни ҳурмат қилиш, уларнинг ҳуқуқ ва бурчларини камситмаслик туйғусини қарор топтириш;

з) мустақил давлат – Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсатида тўғри ва ҳолисона баҳо беришга ўрганиш;

и) инсонни олий қадрият сифатида қадрлаш, унинг шаъни, ор-номуси, қадр-қиммати, ҳуқуқ ва бурчларини ҳурмат қилишга ўргатиш ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган ижтимоий тарбиянинг умумий вазифалари ана шулардан иборат.

Шу билан бирга ижтимоий тарбия йўналишлари – ахлоқий, ақлий, жисмоний, экологик, иқтисодий, ҳуқуқий ва сиёсий тарбиянинг хусусий мақсадидан келиб чиққан ҳолда бир қатор вазифалар амалга оширилади. Чунончи,

1) ахлоқий тарбияни ташкил этиш жараёнида – ўқувчиларни ижтимоий-ахлоқий меъёрлар мазмунидан хабардор этиш, уларга ахлоқий меъёрларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамиятини тушунтириш, уларда ижтимоий-ахлоқий меъёрлар (талаб ва таъқиқлар)га нисбатан ҳурмат ҳиссини қарор топтириш асосида ахлоқий онг ва маданиятни шакллантириш;

2) ақлий тарбияни йўлга қўйиш чоғида - ўқувчиларни илм-фан, техника ва технология борасида қўлга киритилаётган ютуқлар, янгилик ва кашфиётлардан бохабар этиш, уларга ижтимоий ва табиий фанлар асослари хусусидаги билимларни бериш тарзида тафаккурни шакллантириш, дунёқарашини ривожлантириш;

3) жисмоний тарбияни ташкил этиш жараёнида – ўқувчиларни ўз соғлиқларини сақлаш ва мустаҳкамлаш, организмни чиниқтириш, жисмоний жиҳатдан тўғри ривожланиши ҳамда унинг ишчанлик қобилиятини ошириш борасида ғамхўрлик қилиш туйғусини юзага келтириш, уларда янги ҳаракат тўрлари борасида кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, уларни махсус билимлар билан қуроллантириш, ўқувчиларнинг ёши, жинсига мувофиқ келадиган (куч, тезкорлик, чاقқонлик, чидамлилиқ, сабот, меҳнат, чидам, ирода ва характерни қарор топтириш) асосий ҳаракат сифатларини ривожлантириш,

уларда шахсий гигиенани сақлашга нисбатан онгли муносабатларни тарбиялаш;

4) эстетик тарбияни олиб бориш жараёнида – ўқувчиларда эстетик ҳис-туйғу, эстетик дидни тарбиялаш, уларнинг ижодий қобилиятлари, эстетик эҳтиёжлари ва гўзалликни севиш, гўзалликка интилиш туйғуларини ривожлантириш, эстетик маданиятни шакллантириш;

5) экологик тарбияни олиб бориш чоғида – ўқувчиларга экологик билимлар бериш асосида шахс, жамият ва табиат бирлиги ҳамда алоқадорлигини ўқувчиларга тушунтириш, уларда экотизимнинг инсон, инсоният, жамият тараққиётидаги муҳим ўрни ва моҳияти борасидаги тушунчаларни қарор топтириш, табиатга нисбатан эҳтиёткорона ва масъулият билан муносабатда бўлиш, табиатни асраш тўғрисида ғамхўрлик қилиш каби туйғуларни қарор топтириш, шунингдек, экологик маданиятни шакллантириш;

6) иқтисодий тарбияни ташкил этиш жараёнида – ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш асосида мамалакат иқтисодий барқарорлигини таъминлаш, бозор инфраструктураси қоидаларига амал қилиш, ички бозорни тўлдириш, кичик ва ўрта бизнесни яратиш борасидаги фаолият жараёнида иштирок этиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш, инсон меҳнати билан бунёд қилинган моддий бойликларни асраш, уларни кўпайтириш борасида қайғуриш туйғуларини қарор топтириш, иқтисодий маданиятни шакллантириш;

7) ҳуқуқий тарбияни ташкил этиш жараёнида ўқувчиларга давлат Конституцияси, давлат ҳақидаги таълимот, фуқаролик, оила, меҳнат, хўжалик, маъмурий нафақа, суд ишларини юритиш ва бошқариш ҳуқуқларининг маъносини тушунтириш, улар оғига ижтимоий-ҳуқуқий меъёрларнинг шахс ва жамият ҳаётидаги аҳамияти ҳақидаги тушунчаларни сингдириш, ҳуқуқий муносабатлар моҳияти юзасидан тасаввурга эга бўлишларини таъминлаш, уларда ҳуқуқий онг, шунингдек, ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, ҳуқуқий маданиятни шакллантириш;

8) ғоявий-сиёсий тарбияни ташкил этиш жараёнида – ўқувчиларга сиёсий билимларни бериш, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, фуқаролик жамияти асослари, миллий давлат тузилиши, давлат органлари фаолияти, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсати мазмунини ўрганишни таъминлаш асосида ўқувчиларда сиёсий фаолият кўникма ва малакаларини таркиб топтириш, сиёсий маданиятни шакллантириш ва ҳоказолар.

Тарбия қонуниятлари. Тарбия мақсади ҳамда вазифаларини амалга ошириш учун тарбия жараёнининг ўзига хос қонуниятларини англаб олиш муҳим аҳамиятга эга.

Тарбия жараёни ўзига хос хусусиятларга эга. Унинг энг муҳим хусусияти **аниқ мақсадга йўналтирилганлигидир.**

Тарбия жараёни **кўп қиррали жараён** бўлиб, унда тарбия моҳиятини ёритишга хизмат қилувчи ички ва ташкил (субъектив ва объектив) омиллар кўзга ташланади. Ўрин тутди.

Тарбия жараёнининг яна бир хусусияти унинг **узок муддат давом этишидир.** Тарбия натижалари тез суръатда ёки яққол кўзга ташланмайди. Ўзида инсоний сифатларни намоён эта олган шахсни тарбиялаб вояга

етказишда узоқ муддатли давр талаб этилади.

Тарбия жараёнининг яна бир хусусияти унинг **узлуксизлиги** саналади. Таълим муассасасида олиб борилаётган тарбия жараёни бу – ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги узлуксиз, тизимли ҳаракатлари жараёнидир.

Тарбия жараёнининг яна бир хусусияти – бу унинг **яхлит ҳолда тизимли ташкил этилишидир**. Яхлитлик шундан иборатки, тарбия жараёнининг мақсади, мазмуни ва методларини бирлиги шахсни шакллантириш ғоясини амалга ошириш учун хизмат қилади.

Тарбиянинг яна бир хусусияти шундан иборатки, бу жараён **икки томонлама алоқа хусусиятига** эга бўлиб, унда боланинг ўзи ҳам фаол иштирок этади.

Икки томонлама алоқа икки йўналишда, яъни, ўқитувчининг ўқувчига кўрсатадиган таъсири (тўғри алоқа) ҳамда ўқувчининг ўқитувчига нисбатан муносабати (тескари алоқа) тарзида ташкил этилади.

3. Тарбия тамойиллари. Тарбия мазмунида олдинга қўйилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар, шахс хулқ-атвори ҳамда сифатлари моҳияти акс этади. Замонавий тарбия мазмунида қуйидаги тамойиллар ётади:

1. Тарбия мақсадининг аниқлиги. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий мустақиллигининг дастлабки йилларидаёқ республикада, амалга оширилиши кўзда тутилаётган тарбия мақсади аниқ белгилаб олинди.

2. Болалар ва катталарнинг биргаликдаги фаолияти. Ўқитувчиларнинг болалар билан маънавий маданиятини шакллантиришнинг энг яхши намунасини излаш, шу асосида тарбиячи ишининг ҳаётий меъёр ва қадриятларини аниқлаш ўқувчининг тарбия жараёнидаги фаоллигини таъминлашга олиб келади.

3. Ўз-ўзини англаш. Тарбия инсонда эътиқод, демократик қарашлар ва ҳаётий позициянинг шаклланишига олиб келади. Тарбия мазмунининг энг муҳим унсурларидан бири – бу инсоннинг ҳаётий ўз-ўзини англаши, унинг ўз шахсий ҳаёти ва фаолиятининг субъекти сифатида эътироф этилиши билан тавсифланади.

4. Тарбиянинг шахсга йўналтирилганлиги. Мазкур ғоя таълим муассасаси амалиётининг марказий нуқтасида ўқувчи турганлигини англатишга хизмат қилади. Тарбия жараёнида унинг шахсий хусусиятлари, қизиқишлари, ўзига хос характери, ўз кадр-қимматини англаш туйғулари ривожлантирилиб борилиши зарур.

5. Иштироки. Тарбияланувчиларнинг ирода эркинлигисиз тарбия ғоялари моҳиятини қарор топтириш мумкин эмас. Тарбия жараёни, агар у оқилона ташкил этилса, бир вақтнинг ўзида ҳам ўқувчи, ҳам ўқитувчи маънавиятининг бойитилишига хизмат қилади. Агар тарбиячи ўқувчининг қизиқиши, фаолияти, ўртоқлик ва фуқаролик бурчини англаш, мустақилликка интилиш туйғуларини кўра ва англай олсагина унинг иродали эканлиги аён бўлади. Тарбияланувчининг иродали бўлиши таъминланган шароитда унинг шахсига таъсир кўрсатишга йўналтирилган фаолият жараёнида самарага эришилади.

6. Жамоа йўналиши. Тарбиявий ишлар мазмунида жамоага нисбатан ижобий муносабатни қарор топтириш ётади. Жамоа ёрдамида шахсни ҳар томонлама камолоти, унинг дунёни англаш, уни тўлақонли талқин этиш, инсонпарварлик ва ўзаро ҳамкорлик туйғуларини юзага келиши ва ривожланиб бориши каби ҳолат амалга оширилади.

Юқорида баён этилган фикр-мулоҳазаларга таянган ҳолда мавзуга қуйидгича хулоса қилиш мумкин:

1. Тарбия муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида шахсни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, ҳулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни бўлиб, ҳар қандай тузум ва замонда ижтимоий муносабатлар мазмунини аниқлаш, уларни ташкил этиш асоси бўлиб келган.

2. Ёш авлод тарбия турли макон ва замонда муайян мақсад асосида ташкил этилади. Ижтимоий тарбияни йўлга қўйиш жараёнида бир қатор вазифалар ҳал этилади. Тарбиянинг мақсад ва вазифалари ижтимоий тузум моҳияти, тараққиёт даражаси, ижтимоий муносабатлар мазмуни, шунингдек, жамият фуқароларининг дунёқараши, интилишлари, орзу-ниятлари асосида белгиланади.

3. Тарбия жараёнининг хусусиятларини чуқур англаш ва уларни инобатга олган ҳолда тарбияни ташкил этиш олдинга қўйилган мақсадга эришиш, шунингдек, бу борадаги вазифаларни ижобий ҳал этиш имконини беради.

Назорат учун саволлар:

1. Тарбия жараёнининг моҳиятини баён этинг.
2. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
3. Тарбия жараёнида қандай вазифалар ҳал этилади?
4. Тарбия жараёнининг қонуниятларини сананг.
5. Тарбия жараёнининг тамойилларини баён этинг.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.
2. Абу Наср Форобий . Фозил одамлар шахри. – Тошкент, Халқ мероси нашриёти, 1993.
3. Педагогика. Мунавваров А.Қ.нинг умумий таҳрири остида. - Тошкент, Ўқитувчи, 1993.
4. Зиёмуҳаммедов Б. Маърифат асослари. – Тошкент, Чинор ,ТР, 1998.
5. Подласый И.П. Педагогика. В 2 кн.– Москва, Владос, Кн. 2. 1999.

12-март. Ҷамоа тарбия объекти ва субъекти сифатида(2соат)

Режа:

1. Ҷамоа тушунчаси.
2. Болалар ҷамоасини шакллантиришнинг моҳияти ва ташкилий асослари.
3. Болалар ҷамоасининг ривожланиш даражаси ва босқичлари.
4. Болалар ҷамоаси ривожининг асосий шарт-шароитлари.

1. Ҷамоа тушунчаси. Ҷамоа (лотинча “коллективус” сўзининг таржимаси бўлиб, йиғилма, омма, биргаликдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ) бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб, ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ демакдир. Замонавий талқинда “ҷамоа” тушунчаси икки хил маънода ишлатилади. Биринчидан, ҷамоа деганда бир неча кишиларнинг муайян мақсад йўлида бирлашувидан иборат ташкилий гуруҳи тушунилади (масалан ишлаб чиқариш ҷамоаси, завод ҷамоаси, ўқув юрти ҷамоаси, хўжалик ҷамоси ва ҳоказо). Иккинчидан, ҷамоа деганда юқори даражада уюштирилган гуруҳ тушунилади. Чунончи, ўқувчилар ҷамоаси юқори даражада уюштирилган бирлашма ҳисобланади.

Ўқувчилар ҷамоаси ўзига хослик касб этувчи муҳим белгиларга эгадир. Қуйида ҷамоа ва унинг хусусиятлари (белгилари) борасида сўз юритамиз.

Ҷамоа ижтимоий ҷамиятнинг бир қисми ҳисобланади, унда ижтимоий ҳаёт ва кишилиқ муносабатларининг барча меъёрлари ўз ифодасини топади. Зеро, ҷамоа ҷамиятдаги мавжуд муносабатлар тизимида намоён бўлар экан, ҷамоа ва ижтимоий ҷамият мақсади, интилишида ўзаро бирлик, узвийлик, алоқадорлик юзага келади.

Шу боис ҷамоа ҳаётининг аниқ (ягона) мақсадга қаратилганлиги ва ижтимоий-ғоявий хусусият касб этиши унинг етакчи белгиси саналади.

Ҳар бир **ҷамоа бошқа ҷамоалар билан узвий алоқадорликда** мавжуд бўлади. Муайян ҷамоанинг ҳар бир аъзоси ҷамият ижтимоий фаолиятини ташкил этиш жараёнида ўз ҷаомаси билан биргаликда иштирок этади. Ҷамоа аъзоларини интилишларини тушуниш, ҷамоа олдида қўйилган мақсад моҳиятини чуқур ҳис этиш ҳамда унинг шахсни шакллантиришдаги ўрни ва ролини тўғри баҳолай олиш ҷамоа аъзоларининг умумий ва хусусий (шахсий) мақсад, қизиқиши, эҳтиёж ва фаолиятлари ўртасидаги бирликни намоён этади ҳамда ҷамоанинг бўлинишга йўл қўймайди.

Ҳар бир ҷамоа **ўз-ўзини бошқариш органига** эга ва умумий ҷамоанинг узвий қисми саналади. Шунингдек, у мақсаднинг бирлиги ва ташкил қилиш хусусиятлари орқали умуммиллий ҷамоа билан боғланади. **Ижтимоий ҷамият эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган биргаликдаги фаолият** ҷамоанинг навбатдаги муҳим хусусиятидир. Ҷамоа фаолиятининг ижтимоий-ғоявий йўналиши ҳам ҷамоанинг фаолияти мазмунида ўз аксини топиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Жамоа хусусиятини аниқлашда кишилар гуруҳининг ягона ижтимоий тизимини ўрната олишдаги усули, яъни, жамоани ташкил қилиш усули ҳам муҳим ҳисобланди.

Биргаликдаги фаолият умумжамят иши учун маъсулият ҳиссини уйғота бориб, жамоа аъзоларини бир-бирига яқинлаштиради, аъзоларда жамоага мансублик ҳиссини пайдо бўлишига кўмаклашади, жамоа билан муносабатда бўлиш эҳтиёжини оширади. Жамоа аъзолари орасида ўзаро ҳиссий бирлик (бир-бирини ёқтириш ҳисси) юзага келади. Ушбу муносабат кўпинча ўз-ўзидан пайдо бўлади ҳамда улар ўқитувчиик таъсир кўрсатиш учун қўл келади. Жамоа аъзолари ўртасидаги руҳий бирлик мазмуни улар орасида ҳосил бўлган ишчанлик фаолиятининг характериға бевосита боғлиқдир.

Жамоанинг расмий (ишчанлик) ва норасмий (ҳиссий) тузилишини бир-биридан фарқлаш лозим. **Жамоанинг расмий тузилиши** деганда жамоа фаолиятининг турли кўринишларини амалга ошириш учун зарур бўладиган ташкилий жиҳатлари кўзда тутилади. Мазкур жиҳат бир томондан жамоа аъзолари ўртасида юзага келган ишчанлик муносабати мазмунини ифода этса, иккинчи томондан, раҳбарлик вазифасини бажарувчи шахслар томонидан жамоа аъзоларининг хатти-ҳаракатлари ва интилишларини мувофиқлаштириш йўлида ташкил этилаётган бошқарув фаолияти моҳиятини ёритишга хизмат қилади.

Норасмий тузилма жамоанинг барча аъзолари ўртасидаги шахслараро маънавий-психологик муносабатларнинг умумий тизими ва микрогуруҳни ташкил қилувчи айрим аъзолар ўртасидаги танлаш муносабатлари мазмунини ифодалайди. Жамоанинг ҳар бир аъзоси мавжуд муносабатлар тизимида у ёки бу ўринни эгаллайди. Ўқувчининг жамоадаги ўрни унинг шахс сифатида шаклланиши ва камолотга эришишига муҳим таъсир кўрсатади. Мактаб ёки синфдаги расмий ва норасмий тузилмалар бир-бирига мувофиқ бўлганда, жамоанинг расмий етакчилари норасмий муносабатлар тизимида кўзга кўринган ўринни эгаллаган ҳолдагина у чинакам жамоа бўла олади. Шунингдек, норасмий гуруҳлар (микрогуруҳлар) умумжамоа ижтимоий манфатлари учун курашувчи гуруҳлар бўлгандагина жамоа ўзини чинакам жамоа тарзида намоён этиши мумкин.

Мактаб жамоаси таркибида энг барқарор бўғин - бу муайян синфлар негизида шаклланган жамоалар саналади. Синф жамоаси таркибида ўқувчилар томонидан амалга оширилувчи асосий фаолият ўқиш фаолияти саналади. Айнан синф жамоасида шахслараро алоқа ва муносабатлар таркиб топади. Шунингдек, синфлар жамоалари негизида мактаб жамоаси шаклланади. Мактаб жамоаси икки муҳим бўғин – ўқитувчилар жамоаси ҳамда ўқувчилар жамоаси асосида таркиб топади. Ўқув юртлари жамоаси таркибида ўқувчилар жамоаси асосий қисмни ташкил этади. Ўқувчилар жамоаси - бу ижтимоий аҳволи шунингдек, умумий сайлов органлари олдидаги умумий жавобгарлик, барча аъзоларнинг ҳуқуқ ва бурчлари тенглиги асосидаги ўзаро бирликка эга ўқувчилар гуруҳидир.

2.Болалар жамоасининг шаклланиш босқичлари. Жамоанинг вужудга келиш учун **тўрт босқич зарур**. Жамоанинг шаклланиш босқичларида

дастлаб ўқитувчи бутун гуруҳга талаб қўяди ҳамда мазкур жараёнда жамоа фаолларининг шаклланишига алоҳида эътибор қаратади. Навбатдаги босқичда муайян даражада шаклланган жамоа фаоллари (активи) жамоа аъзолари олдида маълум талабларни қўяди. Учинчи босқичда эса жамоа умумий ҳолда жамоанинг ҳар аъзосидан муайян тарздаги фаолиятни олиб боришни талаб қилади. Сўнгги (тўртинчи) босқичда эса жамоанинг ҳар бир аъзоси ўз олдида мустақил равишда жамоа манфаатларини ифода этувчи талабни қўйиш лаёқатига эга бўлади. Жамоага қўйилаётган талаблар мазмунидаги фарқ жамоа ривожланиши босқичини аниқловчи ёрқин ташкилий кўрсаткич саналади. Жамоанинг амалий фаолияти мазмуни, жамоа аъзоларининг жамоа олдидаги жавобгарлиги, улар ўртасидаги ижодий ҳамкорлик, шунингдек, уларнинг хулқ-атвори ахлоқий камолот даражаларини кўрсатувчи муҳим белгилар сифатида намоён бўлади. Жамоани шакллантиришда унинг ҳаётини белгиловчи ички жараёнининг моҳиятини инобатга олиш зарур.

Жамоа ҳаётининг **биринчи босқичида** жамоа фаолининг пайдо бўлиши ушбу давр учун характерли ҳодисадир. Жамоа фаоли (активи) муайян гуруҳнинг шундай аъзоларидирки, улар жамоа манфаатига мувофиқ тарзда ҳаракат қиладилар, ўқитувчи фаолияти ва талабига нисбатан хайрихоҳлик билан муносабатда бўладилар. Фаоллар ўқитувчининг яқин ёрдамчилари сифатида иш олиб борадилар.

Жамоа ривожланишининг **иккинчи босқичи**. Ушбу босқич жамоа фаолининг ўқитувчи талабини қўллаб-қувватлаш ҳамда ўз навбатида унинг ўзи бу талабларни жамоа аъзолари зиммасига қўйиши билан тафсифланади. Эндиликда ўқитувчи жамоада пайдо бўлган ва у билан боғлиқ муаммо, масалаларни ёлғиз ўзи ҳал қилмайди. Жамоа фаоли билан махсус тарбиявий иш олиб бориш орқали бу ишга уни жалб этади. Ушбу босқичда жамоа ҳаётини ташкил қилиш усули мураккаблашиб боради, яъни, жамоа ўз-ўзини бошқаришга ўтади.

Ўқувчилар амалий фаолиятининг доимий равишда мураккаблашиб бориши мазкур даврининг муҳим хусусияти саналади. Иккинчи босқичда жамоанинг муҳим ишларини ўқувчилар томонидан мустақил режалаштирилиши, тадбирларни ўтказишга тийёргарлик, уни ўтказиш ҳамда фаолият натижаларини муҳокама қилиш жамоа фаолиятининг ижодий хусусят касб этишини кўрсатувчи омиллар саналади.

Жамоанинг ижобий ривожланиши унинг аъзоларида мотив (рағбат)ларнинг пайдо бўлиши, ижодий ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам муносабатларининг тез суръатлар билан ривожланишига олиб келади.

Жамоада мустақил фаолиятнинг юзага келшида жамоа фаолининг роли бекиёсдир. Аммо жамоа фаолининг жамоа аъзолари орасида ҳурмат қозона олиши, уларга намуна бўлиши, ўз бурчларини аниқ ва пухта бажариши ҳамда ўз мавқеларидан ноўрин фойдаланмасликлари жуда муҳимдир. Бу ўринда А.С.Макаренконинг жамоа фаолига нисбатан “жамоа виждони” дея берган таърифини эслаб ўтиш жоиздир. Жамоа фаоли бирмунча имтиёзлар (хуқуқлар)га эга бўлсада, айти пайтда унинг ўзига ҳам оширилган талабларнинг қўйилиши мақсадга мувофиқдир.

Жамоанинг ривожланиши бу босқичда тўхтаб қолиши мумкин эмас, чунки фаолият кўрсатаётган куч жамоанинг бир қисмигина холос. Борди-ю, жамоанинг ривожланиши ушбу босқичда тўхтатиб қолинса, жамоа фаолининг гуруҳнинг бошқа аъзолари билан қарама-қарши қўйиш хавфли туғилиши мумкин. Бу босқичда жамоанинг барча аъзоларининг алоҳида фаоллик кўрсатишга эришишлари зарур саналади.

Жамоа ривожланишининг **учинчи босқичи**. Жамоа фаолиятида бу босқич анчагина сермахсул ҳисобланади. А.С.Макаренконинг аниқлашига кўра, бу даврда бутун жамоа “айрим ўзини четга олиб қолувчи, инжиқ шахс”ларга талаб қўя бошлайди.

Жамоа ишига ушбу босқичда фақат фаолгина эмас, балки унинг бутун аъзолари қизиқади. Жамоа ҳаётидаги учинчи босқич, ижтимоий фикр мавжудлиги билан ифодаланади. Ўқитувчи мазкур йўналишда мақсадга мувофиқ ва изчил иш олиб борган шароитдагина ижтимоий фикрни шакллантиришга эришиши мумкин. Шу мақсадда у ёки бу тадбир режаси, жамоанинг биргаликдаги фаолияти ва унинг аъзолари хатти-ҳаракати жамоа бўлиб муҳокама қилинади, турли мавзуларда суҳбатлар ва маърузалар уюштирилади, ўқувчилар ўртасида самарали ахборот воситалари ёрдамида ижтимоий-ғоявий, ахлоқий, эстетик, экологик, ҳуқуқий, иқтисодий ва ҳоказо билимларнинг тарғиботи ташкил этилади. Ўқитувчи жамоа аъзоларининг биргаликдаги фаолиятини ташкил этар экан, жамоа аъзоларининг ижодий тажрибасига ҳисса қўйиш имконини берадиган ўзаро муносабатларини шакллантиришга таъсир кўрсатадиган шакл ва методлардан фойдаланади.

Жамоанинг ҳар бир аъзосида, ижтимоий аҳамиятли фаолиятни мақсадга мувофиқ равишда ташкил этиш кўникмасини ҳосил қила олиши жамоа аъзолари орасида барқарор инсоний муносабатларнинг таркиб топишига ёрдам беради.

Жамоада барқарор инсоний муносабатларнинг юзага келишининг сабаби - унинг аъзоларини ижобий, маданий-маърифий мазмунга эга бўлган ишларни ташкил этишда фаол иштирок этишларидир.

Жамоа ривожланишининг учинчи босқичда кўрсатиб ўтилган хусусиятлар шундан далолат берадики, ушбу босқичда жамоа фаолгина эмас, балки жамоанинг ҳар бир аъзоси бир-бирларига нисбатан ахлоқий мазмундаги талабларни қўя бошлайдилар.

Жамоа ривожланишининг тўртинчи босқичи. Бу босқич унинг барча аъзолари жамоа олдида турган вазифалар асосида ўз-ўзларига талаблар қўя олишлари билан тавсифланади. Шуни айтиш жоизки, ҳар бир босқич жамоа аъзоларининг ўзига нисбатан муайян талаб қўйиши билан тавсифланади, аммо қўйилган ҳар бир талаб ўзига хос йўналиши (масалан ўйиндан умуминсоният бахти йўлида курашишига интилиш ўртасидаги фарк) билан ажралиб туради.

Тўртинчи босқич жамоа аъзоларининг ўзига нисбатан юксак ахлоқий талаблар қўя олишлари билан аҳамиятлидир. Жамоанинг ҳаёти ва фаолияти мазмуни жамоа аъзоларининг ҳар бири учун шахсий эҳтиёжга айланади. Жамоадаги тарбия жараёни ўз-ўзини тарбиялаш жараёнига айланади. Бироқ бу

ҳолат жамоанинг муайян шахсни янада ривожлантиришдаги роли ва ўрнини пасайтирмайди. Тўртинчи босқичда амалга ошириладиган вазифалар анча мураккаб ва масъулиятлидир. Мазкур босқичда жамоа олдида истиқболли, юксак ва мураккаб талабларни қўйиш учун мутлақо қулай шароит яратилади.

Бугунги кунда ўқитувчи-олимлар (Л.И.Никова ва бошқалар) болалар жамоасининг ривожланиш жараёнининг моҳиятини таҳлил қилар эканлар, уни қўйидаги уч босқичга бўладилар:

а) жамоани дастлабки жипслаштириш;

б) жамоани шакллантириш асосида унинг ҳар бир аъзосини индивидуал ривожлантириш;

в) жамоанинг умумий фаолиятини йўлга қўйиш.

Жамоа ҳаётида муҳим ўрин тутувчи ҳар бир босқични ажратиб кўрсатиш юқорида баён этилган фикрларга зид эмас, балки шахснинг ривожланишида жамоанинг етакчи аҳамиятини таъкидлайди.

А.С.Макаренко жамоа аъзолари ўртасида юзага келувчи муносабатларининг ички хусусиятларига катта аҳамият берган эди. Педагог жамоада шаклланган энг муҳим қўйидаги белгиларни ажратиб кўрсатган эди:

1) мажор - доимий тетиклик, ўқувчиларнинг фаолият (ҳаракат)га тайёрликлари;

2) ўз жамоасининг қадриятлари моҳиятини тушуниш, унинг учун ғурурланиш асосида ўз қадр-қимматини англаш;

3) жамоа аъзолари ўртасидаги дўстона бирлик;

4) жамоанинг ҳар бир аъзосида қарор топган дўстона бирлик;

5) тарбияли, ишчан ҳаракатга йўлловчи фаоллик;

6) ҳиссиётни бошқара олиш ҳамда мулоқот одобига амал қилиш кўникмаси.

Жамоани шакллантиришда жамоа аъзолари ва уларнинг фаолиятларига қўйиладиган ягона талаблар муҳим аҳамият касб этади.

Ягона талаб ўқувчиларнинг дарс жараёнидаги, танаффус, синфдан ташқари ишлар вақтидаги, шунингдек, жамоат жойлари ҳамда оиладаги ҳуқ-атвор қоидаларни ўз ичига олади.

Пухта ўйлаб қўйилган талаблар тизимининг мунтазам амалга оширилиши мактабда муайян тартибнинг ўрнатилишини таъминлайди.

Ўқитувчилар томонидан қўйилган талаблар қўйидаги шароитларда ижобий натижа беради:

1. Қўйилаётган талаблар ўқувчи шахсини ҳурмат қилиш туйғуси билан уйғунлашган бўлиши керак.

2. Талаблар муайян мактаб ёки синфдаги мавжуд шароитни ҳисобга олган ҳолда қўйилиши лозим.

3. Жамоага нисбатан қўйилаётган талаблар аниқ бўлиши лозим.

4. Ўқувчиларнинг ташқи қиёфаси, кийиниши, юриш-туриши ҳамда муомаласига нисбатан қўйилаётган талаблар, уларда маънавий маданиятни шакллантиришга хизмат қилиши шарт.

Ўқувчи қўйилаётган талаблар ҳажми ва тизимини билибгина қолмасдан, талаб қўйиш методикасини ҳам ўзлаштира олган бўлиши керак.

Ўқувчилар жамоасига нисбатан талабларни қўйиш методикаси болаларни талаблар мазмуни билан таништириш, талабларнинг аҳамиятини тушунтириш, тажриба орттириш ҳамда ўқувчилар фаолият, шунингдек, қўйилаётган талабларнинг бажарилиш ҳолатини мунтазам суратда назорат қилиб туришдан иборат.

Ўқувчиларни талаблар билан таништириш кўпинча умумий мажлисларда амалга оширилади, бунда таълим муассасасининг директори ёки ўқув ишлари бўйича директр ўринбосари истикбол режалари ва уларни амалга ошириш жараёнидаги талаблар мазмуни билан ўқувчиларни таништиради. Батафсил таништириш айрим ҳолларда амалда кўрсатиш, кейинроқ синфлар бўйича синф мажлислари ёки махсус суҳбатларни уюштириш асосида амалга оширилади.

Хулқ-атворни таркиб топтиришга йўналтирилган талаблар билан таништириш мазкур талаблар устида машқ қилдириш билан қўшиб олиб борилиши керак. Хулқ-атворни тарбиялаш онгни тарбиялашга қараганда анча мураккаб иш. Ўқувчилар талаблар моҳиятини яхши англашлари мумкин, бироқ аксарият ҳолларда уларга риоя қилмайдилар. Шу боис мунтазам равишда машқ қилдириш маданий хулқ-атворни одатга айлантиради.

Талабларнинг қўйилиши жараёнида уларга ўқувчиларнинг амал қилиши устидан назорат ўрнатиш лозим. Назорат қилиб бориш турли шакллар ёрдамида амалга оширилади, чунончи, хулқ-атвор журналининг юритиш, синфдаги навбатчилик учун стендда баҳоларни қайд этиб бориш ва бошқалар. Қўйилаётган талабларнинг бажарилиши юзасидан олиб борилаётган назорат мунтазам равишда, изчил олиб борилиши ва ҳаққоний бўлиши зарур. Олиб борилган назорат натижаларидан ўқувчиларни огоҳ этиб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Жамоани уюштириш ва жипслаштириш унда фаол (актив)ни тарбиялаш билан чамбарчас боғлиқ. Ҳар бир ўқитувчининг жамоани шакллантириш борасидаги ҳаракти жамоанинг таянч ядросини танлашдан бошланади.

Жамоа фаолини шакллантириш жамоанинг у ёки бу фаолиятига нисбатан эҳтиёжи мазмунидан келиб чиқади.

Ишончли, ишчан жамоа фаолини яратиш учун ўқитувчи ўқувчилар фаолиятини уларнинг жамоа ишларидаги иштироки, хулқ-атворини кузатиб бориши ҳар бир ўқувчининг ижтимоий фаолиятни ташкил этиш лаёқатини аниқлаш зарур.

Жамоа фаолини шакллантиришда ўқувчиларнинг жамоадаги обрўсини ҳам инобатга олиш лозим. Жамоа фаоли таркибини болаларнинг ўзлари, албатта, ўқитувчи иштирокида ва раҳбарлигида танласа мақсадга мувофиқ бўлади. Ўқитувчи жамоа фаоли билан маслаҳатлашиш асосида тарбиявий фаолиятни ташкил этади.

Жамоа фаолининг ҳар бир аъзоси зиммасига муайян вазифани юклаш, уларнинг маълум даврда ана шу вазифалар юзасидан ҳисобот бериб боришларига эришиш мақсадга мувофиқ. Ўқитувчи айнан фаолга оширилган талаб қўяди. Ўқувчилар жамоасида фаол раҳбарлигида ўз-ўзини бошқариш

жамоа аъзоларидан айримларининг бошқаси устидан устун келишига олиб келмаслиги керак.

Шу боис ўқитувчи фаолни мақсадга мувофиқ фаолият юритишини назорат қилиб бориши лозим.

Ўқувчилар жамоасини шакллантиришда анъаналар муҳим ўрин тутди. Жамоа анъаналари жамоа аъзолари томонидан бирдек қўллаб-қувватланувчи барқарорлашган одатлар бўлиб, уларнинг мазмунида муносабатлар хусусияти ҳамда жамоанинг ижтимоий фикри ёрқин ифодаланади.

Жамоа анъаналари шартли равишда иккига бўлинади:

- а) кундалик фаолият анъаналари;
- б) байрам анъаналари.

Кундалик фаолият анъаналари ўқувчиларнинг ўқув фаолияти (ўзаро ёрдам турлари), ва меҳнат фаолияти (кўчатлар ўтказиш, хашарлар уюштириш ва бошқалар)ни ўз ичига олади.

Байрам анъаналарига ижтимоий аҳамиятга эга турли воқеа ҳамда ҳодисалар билан боғлиқ саналар (хусусан, “Алифбе байрами”, “Мустақиллик байрами”, “Наврўз байрами”, “Хотира ва қадрлаш куни” ва бошқалар)ни нишонлаш мақсадида ташкил этилган фаолият киради.

Анъанавий байрамлар ўқув муассасаларида турлича ўтказилади. Ўқувчилар анъаналар моҳиятини англасалар, уларга нисбатан онгли муносабатда бўлсаларгина унинг таъсир кучи юқори бўлади.

Анъаналарнинг юзага келишида ўқувчиларнинг унга нисбатан муносабати катта аҳамиятга эга. Мактаб раҳбарияти ва ўқитувчилар ўқувчилар жамоасига муайян саналарга бағишлаб ҳаддан зиёд ортиқча тадбирни уюштириш талабини қўймаслиги зарур.

Тадбирларни ташкил этиш ва ўтказишда ўқитувчилар жамоаси ёки ўқитувчи томонидан ушбу жараёнда ўқувчилар жамоаси билан биргаликда иш олиб бориш, уларни анъаналарни давом эттиришга ўргатиш масаласига алоҳида эътибор қаратишлари педагогик жиҳатдан ижобий натижаларни беради.

Юқорида билдирилган фикрлардан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин.

1. Жамоа бир неча аъзо (киши)лардан ташкил топган муайян гуруҳ бўлиб, у ижтимоий аҳамиятга эга бўлган умумий мақсад асосида бирлашади ҳамда мазкур мақсадни амалга ошириш учун йўналтирилган фаолиятни ташкил этади.

2. Жамоа ўзида бир неча хусусият (белги)ларни намоён этади.

3. Жамоани шакллантириш муайян қонуниятларга бўйсунадиган узок муддатли, мураккаб жараён бўлиб, у кўпчилик тадқиқотчиларнинг эътироф этишларига кўра тўрт босқичдан иборат бўлади.

4. Жамоани шакллантириш ўзига хос методика асосида амалга оширилади. Ушбу методика доирасида жамоага нисбатан талабларнинг қўйилиши, жамоа фаоли (активи)ни тарбиялаш масаласи алоҳида аҳамиятга эгадир.

5. Жамоанинг мустаҳкам бўлиши, унинг аъзолари ўртасида ўзаро ёрдам ҳамда ҳамкорликнинг қарор топишида жамоа анъаналари муҳим аҳамият касб этади.

Назорат учун саволлар:

1. Жамоа тушунчасига таъриф беринг.
2. Ўқувчилар жамоасининг ишлаб чиқариш жамоаларидан фарқи нимада?
3. Жамоанинг хос белгилар нималардан иборат?
4. Жамоани шакллантириш босқичларини сананг ва уларнинг ўзига хос хусусиятларига батафсил тўхталинг.
5. Жамоа анъаналари деганда нимани тушунаси?

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. — Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.
2. Педагогика. Жисмоний тарбия институтлари учун дарслик — Тошкент, Ўқитувчи, 1990.
3. Подласый И.П.. Педагогика. Новый курс. — Москва, Владос, 1999.
4. Педагогика. А. Қ. Мунавваров умумий таҳрири остида. — Тошкент, Ўқитувчи, 1996.
5. Хошимов К. ва бошқ. Педагогика тарихи (педагогика олий ўқув юртлари ва университет талабалари учун қўлланма.) — Тошкент, Ўқитувчи, 1996.

13-майруза. Тарбиянинг умумий методлари

Режа:

1. Тарбия методлари моҳияти ва унинг таснифи.
2. Ижтимоий онгни шакллантириш методлари.
3. Фаолиятни ташкил беринг_ ижтимоий хулқ-атвор нормаларини шакллантириш методлари.
4. Педагогик рағбатлантириш ва хулқ-атворни тузатиш методлари.
5. Тарбияда назорат, ўз-ўзини баҳолаш ва ў-ўзини назорат қилиш методлари

1. Тарбия методлари моҳияти ва унинг таснифи. Тарбия методи (юнонча “методос” – йўл) тарбия мақсадига эришишнинг йўли; тарбияланувчиларнинг онги, иродаси, туйғулари ва хулқига таъсир этиш усуллари. Мактаб амалиётига татбиқ этилганда, методлар – бу тарбияланувчиларнинг онги, иродаси, туйғулари ва хулқига таъсир этиш усуллари.

Тарбиянинг мутлақо _ери методларини яратишга биронта тарбиячининг кучи етмайди. Методларни такомиллаштириш муаммоси доимо мавжуд, ҳар бир тарбиячи ўзининг имкониятига кўра уни ҳал қилади, тарбия жараёнининг аниқ шарт-шароитларига мос равишда ўзининг хусусий қарашларини ифода этиш асосида умумий методикани бойитади.

Методнинг ижобий ва салбийси бўлмайди, тарбия жараёнида маълум йўлни юқори даражадаги самарали ва самарасиз _ер баҳолаш мумкин эмас. Методнинг самарадорлигини у қўлланилаётган шароит нуқати назаридан баҳолаш мумкин.

Ижтимоий онгни шакллантирувчи методлар ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатлар, эътиқод ҳамда дунёқарашни шакллантириш мақсадида уларнинг онги, ҳис-туйғуси ва иродасига таъсир кўрсатиш усуллари саналади.

Бу гуруҳ усулларининг моҳияти шундаки, улар орқали ўқувчилар онгига жамиятда устувор ўрин тутувчи ижтимоий ғоя ва мақсадлар сингдирилади. Ёшлар дунёқарашини шакллантириш, уларнинг ҳаёт мазмунини тушуниб олишларига кўмаклашиш учун ижтимоий онгни шакллантирувчи усуллар қўлланилади.

Ўқувчиларда ғоявий онглилик ва ижтимоий фаоллик, яъни, давлатнинг ичик ва халқаро сиёсати мазмунини тушуниш ва идрок қилиш кўникмаларини тарбиялаш лозим. Тушунтириш ижтимоий онгни шакллантиришда энг кўп ишлатиладиган усулдир. Тушунтиришнинг вазифаси ўқувчиларни юксак маданиятли, миллий ғурур туйғусига эга бўлиб вояга етишларини тарбиялашга ёрдам беришдан иборат.

Тушунтиришда ўқувчиларга мамлакат фуқаросининг давлатга нисбатан муайян ҳуқуқ ва бурчлар асосида боғланганлиги борасида маълумотлар берилади. Бунда давлат байроғи, герби, мадҳияси ҳамда Конституциясига

садоқат руҳида тарбия беришнинг аҳамияти _ери. Шу сабабли давлат байроғи, герби, мадҳияси ҳамда Конституциясининг моҳияти тушунтирилади.

Сухбат. Ўқувчи шахсини ғоявий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан шакллантиришда ўқитувчининг жонли сўзи энг таъсирчан усул ҳисобланади. Сухбат учун мавзу танлашда унинг мазкур синф ўқувчилари учун долзарблиги, ўқувчиларда маънавий-ахлоқий ишонч уйғотишнинг сухбат мазмунига бўлган муносабатлари ва сухбатдан кутилаётган натижани ҳисобга олиш зарур. Сухбат қуйидаги мавзуларда уюштирилиши мумкин:

а) этик мавзулар (ижтимоий маънавий-ахлоқий меъёрлар, жамиятда устувор ўрин тутувчи ижтимоий муносабатлар, жамоа орасида ўзини тутиш қоидалари ва бошқалар);

б) эстетик мавзулар (табиат гўзаллиги, шахслараро муносабатлар, инсон гўзаллиги);

в) сиёсий мавзулар (давлатнинг ички ва ташқи сиёсати, _ери воқеалари, халқаро муносабатлар ва бошқалар);

г) таълим ва билишга оид мавзулар (коинот, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, электроника ва бошқалар).

Сухбатларнинг, шунингдек, ижтимоий-фойдали меҳнатни ташкил этиш, ҳуқуқий, экологик, иқтисодий ва гигиеник мавзуларда ҳам ташкил этилиши ўзининг ижобий натижаларини беради.

Сухбат давомида ўқувчиларга уларнинг ўз фикрларини эркин ифода этишлари ҳамда мустақил фикрлашларига имкон берувчи саволлар _ерин мурожаат қилиш жуда муҳимдир. Бу борада баҳс-муноазараларнинг аҳамияти _ери.

Ҳикоя. Ўқувчилар одатда ҳаёт ва турли адабиётлардан олинган аниқ мисоллар _ерин бойитилган ҳикояларни _ери қизиқиш _ерин тинглайдилар. Уларга ахлоқ меъёрлари, халқ ўтмиши, табиий бойлар, қаҳрамонлар ҳаёти ва жасорати, шунингдек, тарих, адабиёт ва санъат ҳақида ҳикоя қилиб бериш мумкин. Бадиий адабиёт намуналари, шунингдек, оммавий ахборот воситалари – радио, телевидение, газета ва журналлар саҳифаларида эълон қилинган маълумотлар ҳам ўқувчилар учун қимматли материал бўлади. Сухбат ҳам, ҳикоя ҳам ўқувчиларнинг ёшига мос мавзуларда улар тушунадиган сўзлар воситасида адабий тилда ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Сухбат ёки ҳикоя мавзусининг ўқувчилар томонидан белгиланиши, уларнинг самарали кечишини таъминлайди, бунинг натижасида ўқувчилар илгари сурилаётган мавзуга бефарқ қарамайдилар.

Намуна. Ўқувчилар ўз атрофидаги кишиларда ҳамма яхши ахлоқий сифатларни кўришлари ва ибрат олишлари ниҳоятда муҳим.

Ўқитувчининг шахсан ўзи намуна бўлиши, айниқса, ёшларга _ери таъсир кўрсатади. Улар ўқитувчининг дарсида ва ҳаётда ўзини қандай тутишини,

атрофдаги кишилар _ерин қандай муомала қилишини, ўз вазифаларини қандай бажаришини кузатиб юрадилар.

Ўқувчилар ўзларига яқин кишиларнинг хулқ-атвориға тақлид қиладилар, Хулқ-атворлар болаларда яхши сифатларнинг, баъзан эса ёмон сифатларнинг ҳам таркиб топишиға таъсир кўрсатади. Шунинг учун ўқитувчи ва ота-оналар ҳар қандай ҳолатда ҳам ўзларини тута билишлари керак. Улар қаерда бўлишмасин, атрофларида болалар борлигини ҳис этишлари лозим. Катталарнинг сўзи _ерин юриш-туриши ва хатти-ҳаракатларида тафовут бўлмаслиги керак.

Ўз-ўзини тарбиялаш методлари. Ўқувчида ўз-ўзини тарбиялашга, яъни, ўз устида онгли, бартартиб ишлашга эҳтиёж пайдо бўлгандагина тарбия жараёнини самарали деб ҳисоблаш мумкин. Тарбия жараёнида ўз-ўзини тарбиялаш методларидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Ўз-ўзини таҳлил (назорат) қилиш ўз шахси, мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш, мавжуд сифатларни бойитиш ёки салбий одатларни бартараф этишга қаратилган фаолият усули.

Ўз-ўзини таҳлил (назорат) қилиш учун ўқувчи ўзининг юриш-туриши, интизоми, ижобий фазилатларининг ортиб бориши ва аксинча, салбий одатларининг камайиб бориши ҳақида мунтазам равишда кундалигига ёзиб боради.

Ўз-ўзини баҳолаш _мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш асосида ўз шахсига баҳо беришга йўналтирилган фаолият усули.

Ўқувчининг қобилиятини ўз кучи _ерин юзага чиқишиға ёрдамлашиш зарур. Ўз-ўзини баҳолаш қийин, лекин ўқувчини бунга етарли тайёрлаш мумкин. Шу боис ўқувчи иродали бўлиши, ўз бурчини тушуниши, таҳсил ва тарбия олиш учун сабабли асос бўлиши, яъни, тарбияланишни хоҳлаши, ўзини ўртоқлари, атрофдагиларнинг кўзи _ерин кўриш ва ўз-ўзини такомиллаштиришга интилиши лозим.

Мактаб амалиётида изоҳлаш ишонтиришга таянади. **Ишонтириш** воситасида ўқувчи руҳиятиға сезиларсиз ҳолда таъсир этилади. Бошланғич синф ўқувчилари ҳамда ўсмирлар ишонувчан бўлишади. Педагог ишонтиришдан тарбияланувчи маълум кўрсатмани қабул қилиши зарур бўлган вазиятларда фойдаланади. Мазкур методдан бошқа методларнинг таъсирини кучайтириш учун ҳам фойдаланилади.

Мунозара тарбияланувчиларға ҳиссий-оғзаки таъсир кўрсатиш асосида уларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришға йўналтирилган баҳс-мунозара усули бўлиб, сиёсий, иқтисодий, маданий, эстетик ва ҳуқуқий мавзулар (“Дид ҳақида баҳс”, “Машҳур бўлиш йўллари”, “Биз маданиятли кишилармизми?” ва ҳоказолар)да ўтказилади. Мунозара турли нуқтаи назарлар тўқнашган вазиятда ўқувчиларда маълум ҳодисаға нисбатан ишонч ҳосил қилишға ёрдам беради.

Машқ ва ўргатиш (фаолиятда машқлантириш) методлари муайян машқёрдамида болалар фаолиятини оқилона, мақсадға мувофиқ ва ҳар

томонлама пухта ташкил қилиш, уларни ахлоқ меъёрлари ва хулқ-атвор қоидаларини бажаришга одатлантиришдир. Одатлар болаликдан таркиб топади ва шахс ривожланишининг кейинги босқичларида мустаҳкамланиб боради.

Ўқитувчи ҳамда ота-оналар болаларда ижобий одатларнинг тарбияланиб бораётганлигини кузатиб боришлари керак. Ўқувчилар одатларни ўз яқинларидан мерос қилиб олмайди, балки улар атрофдагилар _ерин фаол мулоқотга киришишлари туфайли тақлид қилиш, узлуксиз тарбияни йўлга қўйиш асосида таркиб топтирилади. Натижада одат характерга айланади.

Машқ муайян хатти-ҳаракатларни кўп маротаба такрорлашни ўз ичига олади. Машқ ва одатлантириш ўқувчи учун онгли, тжобий жараёндир. Машқ натижасини кўникма, одат, _ери билимлар ҳосил қилинади, ўқувчининг ақлий қобилияти ривожланади, маънавий-ахлоқий сифатлари бойийди, ҳаётий тажрибаси ортади.

Ўргатиш тарбияланувчилар ижтимоий хулқ-атвор кўникмалари, одатларини шакллантириш мақсадида режали ва изчил ташкил қилинадиган турли ҳаракатлар, беринг ишлардир.

Топширик ўқувчиларда меҳнат, ижтимоий хулқ ва ҳаётий тажриба кўникмаларини шакллантириш мақсадида қўлланиладиган усул. Ўқувчиларнинг топшириқларни жамоа бўлиб бажаришлари уларда ижтимоий хулқ тажрибаларини шакллантиришда алоҳида аҳамиятга эга. Ўқувчилар ўз кучларини умум ишига сарфлашга, жамоа учун масъулиятни ҳис этишга ўрганадилар, Меҳнат қилиш ўқувчиларнинг ҳаракатларини шакллантиради, мустаҳкамлайди.

Педагогик талаб турли хатти-ҳаракатларни бажариш ҳамда фаолиятда иштирок этиш жараёнида ўқувчи томонидан амал қилиниши зарур бўлган ижтимоий хулқ-атвор меъёрлари. Педагогик талаб тарбиянинг энг муҳим усулларида биридир. Педагогик талаб маълум ҳаракатларни рағбатлантирувчи ёки тўхтатувчи ҳамда ўқувчини оқилона ҳаракатларни бажаришга ундовчи характерга эга бўлиши мумкин.

Рағбатлантириш тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига ижобий баҳо бериш асосида унга ишонч билдириш, кўнгилини кўтариш ва уни қўллаб-қувватлаш усулидир. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчи шахсида рўй бераётган ижобий ўзгаришларни англаш олиши зарур.

Жазолаш тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига салбий баҳо беришдир.

Жазо ҳам ўқувчининг индивидуал хатти-ҳаракатлари ва умумжамоанинг фаолияти учун қўлланиладиган энг сўнгги тарбия усули. Жазо чораларини қўллашда жисмоний жазо, уриш, калтаклаш каби усуллардан фойдланиш мумкин эмас, ўқувчини кўрқитиш, ғазаблантириш ҳам ижобий натижа бермайди. Аксинча, ўқувчи кўрққанда ёлғон гапиришни ўрганади, икки юзламачи бўлиб қолади.

Танбех бериш – энг муҳим жазо чораси. Ўқитувчи ўқитувчига юзма-юз туриб танбех беради, буни кундалигига ёзиб қўйиш мумкин.

Огоҳлантириш – содир этилиши мумкин бўлган муайян хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Ҳайфсан бериш – ўқувчининг маълум хатти-ҳаракатларини қатъий чоралар асосида баҳолаш. Агар танбех ва огоҳлантириш кутилган натижани бермаса, ўқувчи белгиланган интизомни бузаверса, унинг айби қай даражада бўлиши ва интизомни қандай шароитда бузганлигини инобатга олиб унга ҳайфсан эълон қилиш мумкин.

Уялтириш – ўқувчининг маълум хатти-ҳаракатларига жамоа ёки унинг тарбия учун масъул бўлган субъектлар (ота-оналар, васийлар, жамоатчилик вакиллари ва бошқалар) олдида баҳо бериш. Одамнинг энг нозик сезгиларидан бири уят, ор-номус ва шарм-ҳаёдир. Одамда инсонда иззат-нафс, одамийлик қанча кучли бўлса, аввало, ўзини ҳурмат қилса, унда ор-номус, уят шунчалик кучли бўлади. Болаларни тарбиялашда шу ҳис-туйғуларни эҳтиёткорлик _ерин ўстириш лозим, лекин ҳадеб уялтиравериш ва қизиртиравериш ярамайди. Бундан оқилона ва ўз ўрнида фойдаланиш керак, шундагина ижобий натижага умид қилиш мумкин.

Назорат учун саволлар:

1. Тарбия методлари, усуллари, воситалари тушунчаларига таъриф беринг.
2. Ижтимоий онгни шакллантириш методларни сананг.
3. Фаолиятни ташкил беринг_ хулқ-атвор нормаларини шакллантириш методларига нималар киради?
4. Рағбатлантириш ва жазолаш методлари ҳақида гапириб беринг.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.
2. Ҳошимов К. ва бошқалар. Педагогика тарихи. – Тошкент, Ўқитувчи, 1996.
3. Подласый И.П. Педагогика. I-II т. – Москва, ВЛАДОС, 1999.
4. Педагогика Мунавваров А.К.нинг умумий таҳрири остида. – Тошкент, Ўқитувчи, 1999.
5. Мавлонова Р. ва бошқалар. Педагогика. – Тошкент, Ўқитувчи, 2001.

14-маъруза. Илмий дунёқарашни шакллантириш. Ўқувчиларнинг ақлий тарбияси .(2соат)

Режа:

1. Дунёқараш ҳақида тушунча. Мустақил фикрлаш, илмий дунёқараш ва миллий ғояни шакллантириш тарбия жараёнининг таркибий қисмлари.

2. Ақлий тарбия. Ақлий тарбиянинг мақсад ва вазифалари

1. Дунёқараш ҳақида тушунча. Мустақил фикрлаш, илмий дунёқараш ва миллий ғояни шакллантириш тарбия жараёнининг таркибий қисмлари. **Дунёқараш** табиат, ижтимоий жамият, тафаккур ҳамда шахс фаолияти мазмунининг ривожланиб боришини белгилаб берувчи диалектик қарашлар ва эътиқодлар тизимидир. Мазкур тизим доирасида ижтимоий-ғоявий, фалсафий, иқтисодий, табиий-илмий, маънавий-ахлоқий, эстетик, ҳуқуқий ва экологик билимлар негизида шаклланган эътиқодлар асосий таркибий унсурлар сифатида намоён бўлади.

Муайян дунёқарашга эга бўлиш шахсда атроф-муҳит, ижтимоий муносабатлар, меҳнат фаолияти ва ишлаб чиқариш жараёни, субъектларга нисбатан маълум муносабатнинг қарор топиши, шунингдек, шахс томонидан зиммасидаги ижтимоий бурчларини тўлақонли англаш ва уларни бажаришга нисбатан масъулият туйғусига эга бўлиши учун замин яратади.

Шахсда дунёқараш изчил, тизимли, узлуксиз ҳамда мақсадга мувофиқ ташкил этилаётган таълим-тарбиянинг йўлга қўйилиши, унинг турли йўналиш ва мазмундаги ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиши, шунингдек, ўз-ўзини тарбиялаб бориши натижасида шаклланади. Ёш авлод дунёқарашининг шаклланишида таълим муассасаларида ўқитилиши йўлга қўйилган табиий, ижтимоий ва гуманитар фанлар асосларининг улар томонидан пухта ўзлаштирилиши муҳим ўрин тутади.

Шахснинг маънавий-ахлоқий қиёфаси, ҳаётий ёндошувлари, унинг учун устувор аҳамиятга эга бўлган қадриятлар ҳамда ахлоқий тамойиллар моҳияти у эга бўлган дунёқараш мазмунини ифодалайди. Ўз навбатида дунёқарашнинг бойиб бориши шахснинг шахсий сифат ва фазилатларининг тобора барқарорлашувини таъминлайди. Ўз мазмунида эзгу ғояларни ифода этган дунёқараш шахс қиёфасида намоён бўлаётган ижобий фазилатларнинг бойиб боришига ёрдам беради.

Дунёқараш ўз моҳиятига кўра, **илмий** (муайян фалсафий тизимга эга) ва **оддий** (муайян фалсафий тизимга эга бўлмаган) дунёқараш тарзида фарқланади. **Илмий дунёқараш** асосида узлуксиз, изчил равишда мавжуд фанлар асосларини пухта ўзлаштириб бориш, ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиш натижасида барқарорлик касб этган ғоялар ётади.

Шахс дунёқарашини шакллантириш узоқ муддатли, динамик хусусиятга эга мураккаб жараён саналади.

2. Ақлий тарбия. Ақлий тарбиянинг мақсад ва вазифалари. Шахс дунёқарашининг шаклланишида ақлий тарбия муҳим ўрин тутди. **Ақлий тарбия** шахсга табиат ва жамият тараққиёти тўғрисидаги билимларни бериш, унинг ақлий (билиш) қобилияти, тафаккурини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият бўлиб, уни самарали йўлга қўйиш асосида дунёқараш шаклланади.

Бугунги кунда, Ўзбекистон Республикасида ёшларга ақлий тарбияни беришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. 1997 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” мазмунида ҳам юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрни тарбиялаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири эканлигига урғу берилди. Юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадр бўлиб етишиш мавжуд илмий, шунингдек, касбий билимларни пухта эгаллаш демакдир. Бинобарин, чуқур билимларга эга бўлиш табиий ҳамда ижтимоий жараёнларнинг моҳиятини англаш, уларнинг ижобий ва салбий жиҳатларини кўра ва баҳолай олишга имкон беради.

Ақлий тарбия ўқувчиларни илм-фан, техника, технология ҳамда ишлаб чиқариш соҳаларида қўлга киритилаётган ютуқлар билан таништириш, уларда ижодий, эркин, мустақил фикрлаш кўникмаларини ҳосил қилишга замин яратади.

Ақлий тарбия жараёнида қуйидги вазифалар ҳал этилади:

1. Тарбияланувчиларга илмий билимларни бериш.
2. Уларда илмий билимларни ўзлаштиришга нисбатан онгли муносабатни қарор топтириш.
3. Мавжуд билимлардан амалиётда фойдаланиш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.
4. Билимларини доимий равишда бойитиб боришга интилиш туйғусини шакллантириш.
5. Билимларни ўзлаштиришга ёрдам берадиган психологик қобилиятлар (нутқ, диққат, хотира, тафаккур, ижодий ҳаёл) ва хусусиятлар (аниқ мақсадга интилиш, қизиқувчанлик, кузатувчанлик, мустақил фикрлаш, ижодий тафаккур юритиш, ўз фикрини асослаш, мавжуд маълумотларни умумлаштириш, гуруҳлаштириш, мантикий хулосалар чиқариш ва ҳоказолар)ни ривожлантириш.

Ақлий таълим ва тарбия бирлиги асосида шахсда тафаккур (ижтимоий воқеа-ҳодисаларнинг онгда тўлақонли акс этиши, инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли) ривожланади. Манбаларнинг кўрсатишича, ақлий тафаккурнинг мавжуд даражасини белгилаш бир қадар мураккаб бўлиб, қуйидаги белгиларга кўра аниқланиши мумкин:

1. Илмий билимлар тизимининг мавжудлиги.
2. Мавжуд илмий билимларни ўзлаштириб олиш жараёни.
3. Фикрлаш кўникмасига эгалик.

4. Билимларни эгаллашга бўлган қизиқиш ҳамда эҳтиёжнинг юзага келганлиги.

Ақлий тафаккур узоқ муддат ҳамда тинимсиз изланиш натижасида юзага келади. Унинг шаклланишида илмий қараш ва эътиқод ўзига хос ўрин тутати.

Ақлий тарбияни самарали ташкил этиш шахсда илмий тафаккурнинг юзага келишини таъминлайди. **Илмий тафаккур** – инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли саналиб, ижтимоий воқеа-ҳодисалар, жараёнларга нисбатан илмий ёндашувни англатади.

Шарқ мутафаккирлари ўз асарларида билиш ҳамда инсон ақлий тафаккури масалаларига алоҳида ўрин берган. Хусусан, Абу Наср Форбий инсон томонидан борлиқни англатиши, табиат сирларини аниқлашида илм-фаннинг ролини ҳал қилувчи омил сифатида баҳолайди. Алломанинг фикрича, инсон танаси, мияси, сезги органлари у туғилганда мавжуд бўлган бўлса, ақлий билими, маънавияти, руҳияти, интеллектуал ва ахлоқий сифатлари, характери, дини, урф-одатлари, маълумоти ташқи олам, ижтимоий муҳит таъсирида, одамлар билан ташкил этаётган муносабатлари жараёнида шаклланади.

Абу Наср Форобийнинг эътирофича, инсон ақли, фикри унинг рухий жиҳатдан юксалишининг маҳсулидир. Инсон билимларни ўзлаштирар экан, борлиқда тирик мавжудотнинг яратилиш тарихигача бўлган маълумотларни ўзлаштира олади, уларни яратади, илмий жиҳатдан асослайди.

Алломанинг мазкур фикрларини давом эттирган ҳолда Абу Райҳон Беруний куйидагиларни илгари суради: “Инсон нарса ва ҳодисаларнинг фақат ташқи сифати ҳамда хусусиятлари ҳақида билим олмай, балки тафаккури, ақли туфайли нарса ва ҳодисаларни таққослайди, бир-бири-билан солиштириб кўради, ўз билимларининг чинлигини аниқлайди”². Мутафаккир, шунингдек, одамлар томонидан билимларни ўзлаштирилиб бориши янги билимларнинг яратилишига олиб келишини айтади: “Илмлар кўпдир. Улар замони иқболли бўлиб, турли фикр ва хотиралар уларга қўшилиб борса, кўпаяди. Одамларнинг илмларга рағбат қилиши, илмларни ва илм аҳлларини ҳурматлаши ўша иқболнинг белгисидир. (Айниқса) ҳукмрон кишиларнинг илм аҳлини ҳурмат қилиши турли илмларнинг кўпайишига сабаб бўлади”¹.

Абу Али ибн Сино ўз асарларида билим тушунчасига шарҳ бериш билан бирга билимнинг чуқур ўзлаштирилиши донишмандлик эканлигини алоҳида қайд этади: “Илм нарсаларнинг инсон ақли ёрдами билан ўрганилишидир. Билим деб эса, нарсаларни идрок қилишга айтилади. Бу шундайки, инсон ақли уни хато ва йўлдан тоймасдан туриб унга эришиши керак бўладиган нарсадир. Бордию, бу далиллар очиқ-ойдин бўлсаю, исботлар чинакамига бўлса, у ҳолда бунга ҳикмат – донишманлик дейилди”².

² Беруний Абу Райшон. Танланган асарлар. III жилд. – Тошкент, Давлат нашриёти, 1966. – 7-бет.

¹ Беруний Абу Райшон. Танланган асарлар. II жилд. – Тошкент, Давлат нашриёти, 1965. – 125-бет.

² Ўзбек педагогикаси антологияси // Тузувчи-муаллифлар: Ҳошимов К., Сафо Очил. – Тошкент, Ўқитувчи, 1995. – 137-бет.

Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” (“Саодатга бошловчи билим”) асари таъбир жоиз бўлса, билимнинг моҳияти, унинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти, инсон камолотини таъминлашдаги роли, ёзувликларни бартараф этувчи восита эканлиги тўғрисидаги қомус саналади. Алломанинг фикрича, билимли бўлиш эзгу ишлар тантанасини таъминловчи гаров бўлиб, унинг ёрдамида ҳатто осмон сари йўл очилади:

Ҳамма эзгуликлар билим нафи туфайлидур,
Билим туфайли, гўё кўкка йўл топилади.

Ушбу фикрларни ифода этганда аллома нақадар ҳақ эди. Зеро, орадан тўққиз-ўн аср вақт ўтгач, инсон нафақат осмонга уча олди, балки коинотни ҳам забт этишга муваффақ бўлди.

Баҳовуддин Нақшбандий тариқатида авлиёлик куч-қувватини эзгуликка, илм-маърифатни ривожлантиришга йўналтириш етакчи ўрин тутди. Бинобарин, илм-маърифат зулм ва бидъатдан фориғ бўлиш йўлидир. Аллома томонидан илгари сурилган “Хилват дар анжуман”, “Сафар дар ватан” ғоялари мавжуд билимларни суҳбат ҳамда амалиёт ёрдамида ўзлаштириш мақсадга мувофиқлигига ишорадир. Зеро, баҳс-мунозараларда, доимий изланишларда ҳосил бўлган илм пухта ва мустаҳкам бўлади.

Алишер Навоий билимларни изчил, узлуксиз ўзлаштириш зарурлигини уқтиради. Шунингдек, илм ўрганиш машаққатли юмуш бўлиб, уни ўрганишда айрим қийинчиликларни енгиб ўтишга тўғри келиши, бу йўлда чидамли, қаноатли, бардошли бўлиш орқалигина мукамал билимга эга бўлиш мумкинлигини таъкидлайди.

Абдулла Авлоний эса инсон ақлий камолоти хусусида тўхталар экан, қуйидагиларни баён этади: “Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидир. Илм инсон учун ғоят муқаддас бир фазилатдур, зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракатимизни ойна каби кўрсатур, зеҳнимизни, фикримизни қилич каби ўткир қилур, илмсиз одам мевасиз дарахт кабудур”¹. Аллома билим инсонни жаҳолатдан қутқаришнинг энг самарали воситаси эканлигига ҳам урғу беради: “Илм бизни жаҳолат қоронғусидан қутқарур, маданият, маърифат дунёсига чиқарур, ёмон феъллардан, бузуқ ишлардан қайтарур, яхши хулқ, одоб соҳиби қилур. Бугун ҳаётимиз, саломатлигимиз, саодатимиз, сарватимиз, маишатимиз, ҳимматимиз, ғайратимиз, дунё ва охиратимиз илмга боғлиқдур”².

Ўқувчи дунёқарашини шакллантиришнинг бир неча мақбул шакл, метод ва воситалари бўлиб, улар сирасида маънавий-ахлоқий, ижтимоий-ғоявий, иқтисодий, ҳуқуқий, эстетик ва экологик мавзуларда ташкил этилувчи суҳбатлар, баҳс-мунозаралар, маърузалар, муаммоли вазиятларни яратиш асосида ўқувчиларни фикрлашга ундовчи амалий тренинглари, дебатлар, мустақил ишлар, шунингдек, ишчанлик ўйинлари янада самарали саналади.

Мустақил ишларни ташкил этиш, хусусан, муайян мавзу асосида ўқувчиларни кичик илмий изланишларни олиб боришга йўллаш уларнинг дунёқарашларини янада бойиб боришида пойдевор бўлиб хизмат қилади.

¹ Авлоний А. Одоб быстони ва ахлоқ гулистони. – Тошкент, Ўқитувчи, 1994. – 10-бет.

² Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992. – 22-23-бетлар.

Ўсмир ҳамда ўспиринларни маълум назария ёки таълимотларнинг ғояларига нисбатан танқидий муносабат билдириш, методологик моҳиятини очиб бериш, шахсий фикрларини баён этишда асосли далилларга таянган ҳолда иш кўришга ундаш ҳам ўзининг ижобий натижаларини беради.

Таълим-тарбия жараёнининг изчил, узлуксиз, тизимли ҳамда, аниқ ижтимоий мақсад асосида ташкил этилиши, мазкур жараёнда, фанлараро алоқадорлик, шунингдек, дунёқарашни шакллантиришда самарали саналувчи барча мавжуд омилларнинг бирлигига таянган ҳолда иш кўриш кўзланган мақсадга эришишнинг кафолатидир. Мазкур ҳолат маълум ижтимоий воқеа-ҳодисалар моҳиятини турли нуқтаи назардан баҳолаш, уларнинг ривожини кўра билиш, бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишини кузатиш, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги, бир-бирини тақозо этишини тушуна олиш имконини беради.

Таълим-тарбияни ташкил этиш жараёнида фанлараро алоқадорлик, ижтимоий ва табиий омилларнинг ўзаро мувофиқ келишига эришиш омиллари, атроф-муҳит ҳамда ижтимоий муносабатлар таъсирида шахс камолотини таъминлашга эришиш имкониятларидан унумли фойдаланишга интилиш мақсадга мувофиқдир. Таълим муассасаларида ўқув предметлари сифатида тавсия этилган фанлар асосларининг ўқувчилар томонидан чуқур ўзлаштирилиши уларда кенг дунёқарашни шакллантиришга ёрдам беради. Ўқитувчилар ўқувчиларда илмий дунёқарашни шаклланиши хусусида ғамхўрлик қила бориб, доимий равишда улар томонидан ўзлаштирилган илмий билимларни амалиётда қўллай олинишига эътибор беришлари зарур. Фан ўқитувчилари у ёки бу қонуниятлар ва уларнинг моҳияти билан ўқувчиларни таништириб борар эканлар, ўқувчиларга турли ҳаётий вазиятларда улардан фойдаланиш ёки уларга таяниб иш кўриш лозимлигини тушунтириб боришлари керак.

Дунёқарашнинг шаклланишида жамиятда устувор ўрин тутган мафкуравий ғоялар ва уларнинг моҳиятидан тўлақонли хабардор бўлиш ўзига хос аҳамиятга эга. Шу боис таълим муассасаларида йўлга қўйилаётган таълим-тарбия, хусусан, ижтимоий-гуманитар ва табиий фанлар асослари моҳияти билан ўқувчиларни таништириш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий ҳаётида бош мезон сифатида эътироф этилган миллий истиқлол ғояси ва мафкура мазмунида илгари сурилган қарашлар хусусида батафсил маълумотлар бериб бориш, уларга нисбатан ўқувчиларда муайян муносабатни шакллантириш педагогик жиҳатдан самарали йўл ҳисобланади.

Назорат учун саволлар:

1. Дунёқараш нима?
2. Илмий дунёқараш тушунчаси қандай маънони англатади?
3. Ақлий тарбия моҳияти нимадан иборат?
4. Ақлий тарбиянинг мақсад ва вазифаларини баён этинг.

Адабиётлар:

2. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.

2.Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Тошкент, Халқ мероси нашриёти, 1993.

3. Мунавваров А.Қ. Педагогика. - Тошкент, Ўқитувчи, 1996

4.Педагогика. ҒВ.В. Белорусова ва И. Н. Решетен таҳ. ос. Т., Ўқитувчи. 1990

5.Харламов И. Ф. Педагогика М., Высшая школа, 1990

6.Общая педагогика Под. ред. В. А. Сластенина. В.2ч. – М.: ВЛАДОС, 2003

15-майруза. Фуқаролик тарбияси. Ҳуқуқий тарбия.

Режа:

1. Фуқаролик тарбиясининг мақсад ва вазифалари.
2. Ўқувчиларни фуқаролик руҳида, тарбиялашда давлат рамзларидан фойдаланиш.
3. Ёшларда ватанпарварлик ва байналминаллик туйғусини шакллантириш – фуқаролик тарбия нинг асоси.
4. Ҳуқуқий тарбия.

Фуқаролик тарбиясининг мақсад ва вазифалари. Мустақил Ўзбекистон Республикасида шаклланаётган миллий истиқлол ғоялари фуқароларни Республика Конституциясида эътироф этилган инсонпарвар, демократик, ҳуқуқий давлат ва ҳуқуқий жамиятни барпо этишдек эзгу мақсад атрофида бирлаштиришга хизмат қилади. Ҳар бир фуқаронинг ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий фаоллигини юзага келтириш, ҳуқуқий маданиятини қарор топтириш – фуқаролик (ҳуқуқий) жамиятнинг асосий талаби саналади.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг мақсади эркин, демократик, инсонпарвар ҳуқуқий давлат ва жамиятни қуришдир. Бу жамиятни бунёд этиш жараёнида янги ижтимоий фуқаролик тарбия ни ташкил этиш вазифаларини янада мураккаблаштиради. Зеро, демократик, ҳуқуқий жамият барпо этилишининг муваффақияти фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий онглилик даражаси, фуқаролик фазилатларининг қарор топганлиги ва ижтимоий фаоллик кўрсаткичларига боғлиқ.

Фуқароликнинг ижтимоий асоси янги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар бўлиб, унда фуқароларнинг шахсий манфаати жамият манфаати билан қўшилиб, уйғунлашиб кетади.

Миллий ва умуминсоний қадриятлар мазмунида акс этган ғоялар, демократик талаблар ҳамда ахлоқий-ҳуқуқий меъёрларга мувофиқ фаолият юритиш ижтимоий фуқаролик муносабатларининг муҳим қондасига айланади.

Фуқаролик тарбия фуқаролик тушунчасининг моҳиятини англатиш орқали ўқувчиларда юксак даражадаги фуқаролик маданиятини шакллантириш, уларни халқ, Ватан, жамият манфаатлари йўлида қурашувчи фуқаролар этиб тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён. Фуқаролик тарбия нинг марказий объекти фуқаро саналади.

Фуқаро фуқаролиги ҳуқуқий жиҳатдан эътироф этилган ҳамда муайян жамият (давлат) аъзоси бўлган шахсдир.

Фуқаролик эса ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга онгли роя этиш, маълум ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажаришга масъуллик билан ёндошув, меҳнат жараёни ва жамоадаги фаоллик, маънавий етуклик асосида муайян давлатга мансублик.

Фуқаролик тарбия нинг вазифалари тизимини қуйидагилар ташкил этади:

1. Ёш авлодни доимий равишда жамиятда устувор мавқега эга бўлган ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрларга риоя этишга ўргатиб бориш.

2. Ўқувчиларга фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари тўғрисида маълумотлар бериб бориш, уларда фуқаролик фаолиятини ташкил этиш борасида кўникма ва малакалар ҳосил қилиш.

3. Ўқувчиларда давлат рамзларига нисбатан ҳурмат ва муҳаббатни қарор топтириш, Республика Президенти шаъни, ор-номусини ҳимоя қилишга тайёрлик ҳиссини шакллантириш.

4. Ўқувчиларда халқ ўтмиши, миллий қадриятларга нисбатан муҳаббат туйғусини уйғотиш, улардан ғурурланиш, фахрланиш ва ифтихор ҳисларини ошириш.

5. Ватан, халқ ва миллат ишига содиқлик, ўз манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштира олишга эришиш, фидоий фуқарони тарбиялаб вояга етказиш.

6. Ватан, юрт озодлиги ва мустақиллигини эъзозловчи, ардоқловчи, уни ҳимоя қилишга тайёр фуқарони тарбиялаш ишига кенг жамоатчилик эътиборини жалб этиш.

2. Ўқувчиларни фуқаролик руҳида, тарбиялашда давлат рамзларидан фойдаланиш. Давлат рамзлари муайян миллат, элатнинг этнопсихологик хусусиятлари, қарашлари, орзу-умидлари, интилишлари ҳамда мақсади, ҳудудий, ижтимоий-ғоявий бирлик моҳиятини англатишга хизмат қилувчи тасвирий белгилар мажмуидир.

Муайян давлатнинг байроғи, герби (тамғаси) ҳамда мадҳияси давлат рамзлари мажмуини ифодалайди.

Давлат рамзлари ўзларида чуқур сиёсий ва ижтимоий-ғоявий мазмунни ифода этади. Давлат рамзлари (байроқ, герб)да тасвирланган ранглар, тасвирлар муайян халқ, миллат ўтмиши, қадим анъаналари, халқнинг турмуш тарзи, орзу-умидлари, мақсади, ҳаётий интилишларини ифода этишга хизмат қилади. Давлат мадҳиясида эса халқ, миллат, давлат ва жамиятнинг ягона мақсади, бирлиги ғоялари тараннум этилади.

Давлат рамзлари давлатнинг мавжудлигини кўрсатувчи белгилар саналади. Рамзлар – бу шартли белгилар бўлиб, улар қадим даврлардаёқ турли халқларда у ёки бу ҳодиса, олам, мавжудот, одамлар тасвирини, уларнинг қарашларини ифодалаган.

Ўзбекистон Республикасида давлат мустақиллигининг эълон қилиниши ижтимоий-сиёсий мустақилликни ифода этувчи рамзларни яратишни тақозо этди. Шу муносабат билан 1990 йил 30 мартда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг “Ўзбекистон Республикасининг Давлат мадҳияси тўғрисида”ги Қарор қабул қилинди ва бу борада амалий ишлар бошлаб юборилди.

Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 10 декабрда бўлиб ўтган XI сессиясида Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳияси қабул қилинди. Ушбу мадҳия муаллифлари Ўзбекистон Халқ шоири ва таниқли бастакор Мутал Бурхоновдир.

Таълим муассасаларида фуқаролик тарбияни ташкил этиш жараёнида ўқувчиларга давлат рамзлари, уларнинг моҳияти борасидаги маълумотларни бериш, уларнинг онгига давлат рамзларининг халқ, миллат ор-номуси, шаъни, кадр-қимматининг тимсоли эканлиги тўғрисидаги ғояларни сингдириш мақсадга мувофиқдир. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси давлат Мадҳиясининг қуйидаги матни ўқувчилар томонидан нафақат ёд олинishi, балки мадҳия мазмунида ифода этилган ғоялар моҳиятини чуқур таҳлил эта олиш лаёқатини шакллантириш учун маълум шарт-шароитларни яратиб бериш таълим муассасалари жамоаси, уларнинг раҳбарияти олдида турган асосий вазифалардан биридир:

Серқуёш, хур ўлкам, элга бахт, нажот,
Сен ўзинг дўстларга йўлдош, меҳрибон,
Яшнагай то абад илму фан, ижод,
Шухратинг порласин токи бор жаҳон!

Нақорат:

Олтин бу водийлар – жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуғ халқ ҳудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

Бағри кенг ўзбекнинг ўчмас иймони,
Эркин, ёш авлодлар сенга зўр қанот!
Истиқлол машъали, тинчлик посбони,
Халқсевар, она юрт, мангу бўл обод!

Нақорат:

Олтин бу водийлар – жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуғ халқ ҳудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

1991 йил 15 февралда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг “Ўзбекистон ССРнинг давлат рамзлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилиниб, унга мувофиқ 1991 йил 18 ноябрда Ўзбекистон Республикасининг байроғи, 1991 йил 2 июлда эса Ўзбекистон Республикасининг герби (тамғаси) қабул қилинди.

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг байроғида оқ, кўк, яшил ва қизил ранглар ўз ифодасини топган бўлиб, уларнинг ҳар бири муайян маънони

англантишга хизмат қилади. Оқ ранг қизил ранг билан ҳошияланган. Республика байроғида юрт тарихи, ўзбек халқининг миллий руҳи ва юрт табиатининг жамоли акс эттирилган. Байроқнинг чап томони юқорида қисмида ярим ой ва ўн икки юлдузнинг тасвири туширилган. Кўк ранг ва юлдузлар тасвири тиниқ, мовий осмон белгисидир. Ўртадаги оқ ранг эса ёруғ кун ва покиза, оқ кўнгилли ўзбек халқининг тилаги, қизил ҳошиялар эса томирларда жўш ураётган қон каби тириклик ва ҳаёт рамзидир. Яшил ранг эса қадим-қадимдан табиат белгиси, ой (янги ой) рамзининг берилиши мустақиллик шароитида ҳаёт кечириш халқимиз учун ўзига хос янги давр эканлигининг ифодасидир. Юлдузлар сонининг ўн иккиталиги йил ойлари, мучал ҳисобига нисбатдир. Умуман, юлдузлар қадимданоқ абадият тимсоли сифатида қадрланиб келинган. XVIII асрдан бошлаб эса, буюк интилиш ҳамда улуғ ғояларнинг ифодаси сифатида талқин этила бошланган.

Республика миллий байроғининг ҳукукий мақоми “Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида”ги Қонунда белгилаб берилган. Миллий байроқ ва унинг моҳияти тўғрисидаги маълумотларни ўқувчиларга етказиш синф соатларида, шунингдек, тарбиявий тадбирларни ўтказиш чоғида амалга оширилади.

Байроқ давлат мустақиллигининг белгисигина бўлмай, у Ўзбекистон Республикаси номини халқаро майдонда рамзий равишда ифода этиш учун хизмат қилади. Давлат байроғи Президентлик аппарати, Республика Олий Мажлиси ва ҳукумати, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқориғи Кенгеши ва ҳукумати, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, турли давлатларда Республика номидан иш олиб борувчи Ўзбекистон Республикасининг доимий ваколатхоналари биноларида кўтарилади.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эллик меҳмонлар Республика байроғини ҳурмат қилишлари шарт. Давлат байроғига нисбатан ҳурматсизлик қонун йўли билан жазоланади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат гербида тоғлар, дарёлар, буғдой бошоқлари (чап томонда), очилган ғўза шоҳларининг (ўнг томонда) гулчамбар ҳолидаги тасвири акс эттирилган. Герб ўртасида серкуёш юрт рамзи бўлган куёш ўзининг заррин нурларини сочиб турибди. Гербнинг юқоридаги қисмида Республика мустақиллигининг рамзи сифатида саккиз бурчак тасвирланган бўлиб, унинг ичида ярим ой (янги ой – янги тузум) ва юлдузлар (абадият тимсоли) жойлаштирилгандир. Гербнинг марказида бахт ва эркесварлик рамзи бўлган кумуш рангли Хумо куши қанотларини ёзиб турган ҳолда тасвирланган. Хумо куши инсонга бахт келтирувчи, уни турли офатлардан ҳимоя қилувчи, меҳрибон жонзот сифатида ўзбек халқ оғзаки ижодида кенг талқин этиб келинган. Гербнинг пастки марказий қисмида Давлат байроғи рангларидаги чамбар лента ўзагида “Ўзбекистон” сўзи ёзилган. Гербда ифода этилган саккиз қиррали бурчак – масаммандир. Ушбу белги ижтимоий ҳаётнинг маълум бир ғоя, куч бирлаштиради деган ғояни англантишга хизмат қилади. Пахта ва буғдой бошоқларининг тасвири ризку-рўзнинг нишонасидир.

Давлат гербининг ҳуқуқий мақоми ҳам махсус Қонун билан ҳимояланади. Давлат гербидан фойдаланиш ҳуқуқи махсус давлат ҳокимияти ва бошқаруви идораларига берилган бўлиб, уларга Ўзбекистон Президенти девони, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, давлат ҳокимияти ва бошқарувнинг маҳаллий идоралари, вазирликлар, давлат кўмиталари, барча тоифадаги судлар, прокуратура, дипломатик ва консуллик ваколатхоналари киради.

Давлат гербининг тасвири туширилган муҳрлар, ҳужжатларнинг бланкалари ва улардан фойдаланиш, сақлаш ҳамда йўқотиш тартиби Республика Вазирлар Маҳкамасининг махсус ҳужжати асосида тартибга солинган.

Давлат гербининг тасвири, шунингдек, фуқаролик паспорти, корхона, ташкилот, муассасаларнинг иш қоғозлари, муҳрларида ўз аксини топган. Республика фуқароси шахс сифатида ўз шаъни, ор-номусини қанчалик муқаддас билса, фуқаро сифатида давлат рамзларини шу қадар муқаддас билиши, уни асраш, муҳофаза қилиш учун ўзида масъуллик туйғусини қарор топтириши лозим. Фуқаролик тарбия ни йўлга қўйиш жараёнида давлат рамзларидан ноқонуний ҳамда, ахлоқсиз равишда фойдаланаётган кимсаларга нисбатан муросасиз бўлиш лозимлигини уқтириб бориш мақсадга мувофиқдир.

3. Ёшларда ватанпарварлик ва байналминаллик туйғусини шакллантириш – фуқаролик тарбия нинг асоси. Фуқаролик тарбия ни ташкил этиш жараёнида шахсда ватанпарварлик (лотинча “patriotes” – ватандош, “patris” – ватан, юрт) туйғусини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Бинобарин, фуқаро муайян давлатнинг аъзоси сифатида унинг шаъни, обрў-эътиборини таъминлаши, унинг манфаатлари учун кураша олиши зарур.

“Ватан атамаси аслида арабча сўз бўлиб, она юрт маъносини билдиради, Ватан тушунчаси кен ва тор маънода қўлланилади. Бир халқ вакиллари жумулжам яшаб турган, уларнинг аجدодлари азал-азалдан истиқомат қилган ҳудуд назарда тутилса, бу кенг маънодаги тушунчадир. Киши туғилиб ўсган уй, маҳалла, қишлоқ назарда тутилса, бу тор маънодаги тушунчадир”¹.

Ватанпарварлик шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши ҳамда унинг порлоқ истиқболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилат саналади.

“Ватанпарварлик – ўз тақдирини ватан, миллат тақдири билан боқлаган барча кишиларга хос фазилат. Миллат тараққиётининг имкониятлари, шон-шухрати, обрў-эътибори ҳам шу миллат кишилар ватанпарварлик туйғусининг даражаси билан боғлиқдир”².

Ватанпарвар шахс қиёфасида қуйидаги сифатлар намоён бўлади:

1. Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат, унга садоқат.

¹ Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент, Ўзбекистон, 1996. – 139-бет.

² Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Тошкент, Университет, 1998. – 148-бет.

2. Ўзи мансуб бўлган миллат ўтмиши, урф-одатлари, анъаналари ва қадриятларига содиқлик.

3. Ватан ва миллат тарихидан ғурурланиш.

4. Юртнинг моддий, шунингдек, миллат томонидан яратилган маънавий бойликларини асраш, уларни кўпайтириш борасида ғамхурлик қилиш.

5. Ватан равнақи ва миллат тараққиёти йўлида меҳнат қилиш.

6. Ватан озодлиги ва миллат эркига қилинаётган ҳар қандай таҳдидга қарши курашиш.

7. Ватан ва миллат обрўи, шаъни, ор-номусини ҳимоя қилиш.

8. Ватан равнақи ва миллат тараққиётига нисбатан ишончга эга бўлиши.

Ватанпарвар шахс ўз ватанини унинг бойликлари ёки ватанининг қулай географик ҳудудда жойлашганлиги учун эмас, балки, ўзи Ватаннинг бир бўлаги эканлиги, ўзи мансуб бўлган миллатнинг шу Ватанда, шу маконда яшаши учун қадрлай олиши, унга нисбатан чуқур ҳурмат кўрсатиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарларида ватанпарварлик, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш масалаларига кенг ўрин берилган. Хусусан: “Ўзбекистон фуқаросининг ватанпарварлиги бу қайта ўзгариш йўлини кўрсатувчи, кўзланган мақсаддан четга чиқмайдиган йўлчи юлдуз, ишончли компасдир. Ўзбекистонга, унинг ерига, табиатига, бу ерда яшаётган халқларга муҳаббат, ўлканинг тарихи, маданияти, анъаналарини теран билиб олишга интилиш, республиканинг қудрати ва ютуқларидан фахрланиш, халқимиз қисматига тушган қийинчиликлар учун қайғуриш кўп миллатли ўзбек жамиятининг муҳим жиғлаштирувчи асоси ҳисобланади”¹.

Эрка интилиш, озод яшашга бўлган эҳтиёж инсонга хос бўлган туйғудир. Инсон ўз ватанидагина озод ва эркин яшай олади. Шу боис ватан озодлиги учун курашиш масаласи қадим-қадимдан алломаларнинг асарлари ҳамда эзгу ғояларни ифода этувчи таълимотларнинг бош мавзуси бўлиб келган. Чунончи, Ҳадиси Шарифда ватанни севиш иймондан эканлиги таъкидланади.

Алишер Навоий қуйидаги мисраларда ватандан айрилиш инсон учун оғир жудолик эканлигига уруғ беради:

Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафику меҳрибон бўлмас эмиш,
Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикондек ошиён бўлмас эмиш.

Алломанинг фикрларини ривожлантирган ҳолда ватандан жудо бўлиш оғир жудоликкина эмас, балки “юзи қаролик” эканлигини Заҳириддин Муҳаммад Бобур қуйидагича ифодалаган эди:

Толе йўқи жонимга балолиғ бўлди,
Ҳар ишники, айладим - хатолик бўлди.
Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,
Ё раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ыз истиқлол ва тараққиёт йили. – Тошкент, Ўзбекистон, 1992. – 76-бет.

Абдулла Авлониё ўз асарларида “ватан” тушунчасига таъриф бериб, унинг равнақи учун курашиш ватанпарвар инсонга хос хусусият эканлиги қуйидагича қайд этади: “Ҳар бир кишининг туғулуб ўсган шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилур. Ҳар ким туғилган, ўсган ерини жонидан ортиқ суяр. Ҳатто бу ватан ҳисси – туйғуси ҳайвонларда ҳам бор. Агар бир ҳайвон ўз ватанидан – уюридан айрилса, ўз еридаги каби роҳатда яшамас.

...

Биз туркустонликлар вз ватанимизни жонимиздан ортиқ суйдиғимиз каби. Араблар Арабистонларини, қумлик, иссиқ чўлларини, эскумулар шамол тарафларини, энг совуқ ва музлик ерларини бошқа ердлардан зиёд суярлар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши, тириклик осон ерларга ўз ватанларини ташлаб ҳижрат қилур эди”¹.

Инсон ўзи туғилиб ўсган ватанда орзу-умидлари, ниятлари, ҳаётий интилишлари билан ўзига яқин бўлган кишилар даврасида бўлади, ўзи кўниккан турмуш тарзи бўйича кун кечиради, болаликдан ўзи кўниккан ижтимоий муносабатлар жараёнида иштирок этади, ҳаётининг бир қисмига айланган тилда сўзлашади ва у шу муҳитдагина ўзини эркин ҳис қилади. Бегона юртларда у ўзига таниш бўлган, ўзи кўниккан муҳитни топа олмайди. Шу боис гарчи иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатга сафар уюштирган бўлса-да, ўз юртини тезда соғинади.

Байналминаллик (“inter” – орасида, ўртасида, аро, “natio” – халқ) ўзга миллат ва элатларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, эрки, урф-одатлари, анъаналари, турмуш тарзи, тили ҳамда виждон эркинлигини ҳурмат қилиш, уларнинг манфаатларига зиён етказмасликни ифода этувчи шахсга хос маънавий-ахлоқий фазилатлардан биридир.

Ўқувчилар ўртасида ватанпарварлик ва байналминаллик тарбия уларга оид мавзуларда суҳбат, давра суҳбати, матбуот конференцияси, викторина, учрашув, кўрик-танлов, баҳс-мунозаралар ташкил этиш каби шаклларда амалга оширилиши мумкин. Шунингдек, музейларга экскурсиялар уюштириш, ватанпарварлик ва байналминаллик мавзуларида яратилган асарлар мазмунини биргаликда ўрганиш, кинофильмлар томоша қилиш ҳам ўзининг ижобий натижасини беради.

Ўқувчиларда байнаминаллик туйғусини шакллантиришда таълим муассасалари қошида фаолият юритувчи “Дўстлик клуби”нинг таъсири каттадир. Бинобарин, турли миллатларга мансуб болалар ўртасида дўстлик алоқаларининг боғланиши уларда бир-бирларига нисбатан ҳурматни қарор топтирибгина қолмай, ўзга миллат ёки элатларнинг урф-одатлари, анъаналари, тили, маданияти ва қадриятларини пухта ўрганишга кўмаклашади. Бу борадаги билимлар эса уларда шовинистик (миллатчилик) кайфиятининг шаклланишига тўсқинлик қилади. Шунингдек, ўқувчиларни Республика Байналминал маркази ёки жойлардаги Миллий-маданий Марказларнинг фаолияти билан яқиндан таништириш, айтили вақтда республика ҳудудида турли миллат ва элат вакиллари бирлаштирувчи 138 та Миллий-маданий марказлар фаолият

¹ Авлониё, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992, - 230-бет.

юритаётгани тўғрисида маълумотлар бериб, улар томонидан уюштирилаётган тадбирларга ўқувчиларни фаол жалб этиш ҳам ижобий натижаларни беради.

Ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда ҳарбий ватанпарварлик тарбия нинг ҳам аҳамияти бекиёсдир. Республика “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати раҳбарлигида ҳарбий ватанпарварлик ғоясини тарғиб этувчи “Ватанпарвар” ўйинлари, мусобақаларининг ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Ўқувчиларни ижтимоий-ғоявий, маънавий-ахлоқий, психологик-иродавий, жисмоний ҳамда ҳарбий-ватанпарварлик тарбия ни ташкил этиш улар томонидан Ватанни ҳимоя қилиш дек муқаддас бурчни англашларига ёрдам беради.

Ҳуқуқий тарбия. Ҳуқуқий тарбия ўқувчилар ўртасида, фуқаролик тарбия ни ташкил этишда ўзига хос ўрин тутати. 1993 йил март ойида эълон қилинган "Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси"да қайд этилганидек: "Ҳуқуқий тарбиянинг асосий мақсад ва вазифалари Конституцияни, давлат ҳақидаги таълимотни, чунончи, фуқаролик, оила, меҳнат, хўжалик, маъмурий, нафақа, суд ишларини юритиш ва бошқариш ҳуқуқларининг маъносини тушунтиришдан, болаларни давлат қонунларини юксак даражада ҳурмат қилиш, уларга сўзсиз риоя этиш, адлиявий билимларни эгаллашга эҳтиёж сезиш, тартиб ва интизомни бузувчиларга нисбатан мурасасизлик руҳида тарбиялаш, халқаро ҳуқуқнинг аҳамиятга молик масалалари, халқаро ташкилотлар (БМТ, Хавфсизлик Кенгаши ва ҳоказо) фаолияти ҳақида ўқувчиларнинг умумий тасаввурларини шакллантиришдан иборатдир¹.

1997 йил 29 августда, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган "Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури" ғоялари жамият ва шахс ҳуқуқий маданиятини шакллантириш ва уни ривожлантириш борасида қимматли назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳуқуқий тарбия шахс томонидан ўзлаштирилган назарий-ҳуқуқий билимлар негизида ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, унда ижобий мазмундаги ҳуқуқий сифатларни қарор топтириш ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён ҳисобланади. Шахс ҳуқуқий маданиятини шакллантириш ҳуқуқий таълим ва тарбия жараёнинг муҳим босқичидир.

Ҳуқуқий тарбияни ташкил этиш жараёнида қуйидаги вазифалар ҳал этилади:

- ўқувчиларга ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар ва ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар моҳияти ҳамда уларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти тўғрисида маълумотлар бериш;
- ўқувчиларда ҳуқуқий билимларни эгаллашга бўлган эҳтиёжни юзага келтириш, ҳуқуқий онгни қарор топтиришга эришиш;
- ўқувчиларда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш;

¹ Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси. – Маърифат г., 1993, 3 март.

- уларда ижобий мазмундаги ҳуқуқий сифатлар (ҳуқуқий тасаввур, ҳуқуқий идрок, ҳуқуқий тафаккур, ҳуқуқий саводхонлик, ҳуқуқий масъуллик, ҳуқуқий фаоллик, ҳуқуқий эътиқод ва ҳуқуқий салоҳият)нинг қарор топишини таъминлаш;

- ўқувчилар ҳуқуқий маданияти (ҳуқуқий меъёрлар, қонунларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамиятини тўғри баҳолаш, ҳаракат ва ҳаракатсизликнинг қонуний бўлишига эришиш, давлат Конституцияси ва рамзларини, шунингдек, фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини ҳурмат қилиш, юридик хизматларга нисбатан эҳтиёжни қарор топтириш, ҳар қандай кўринишдаги ҳуқуқбузарликларга қарши мurosасиз курашни ташкил этиш)ни шакллантириш.

Ҳуқуқий маданият – шахс томонидан ҳуқуқий билимларнинг ўзлаштирилиши ҳамда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи. Шахс ҳуқуқий маданиятини шакллантириш қуйидаги шартлар асосида амалга оширилади:

- кенг кўламли ижтимоий – ҳуқуқий ахборотли муҳитнинг мавжудлиги;
- шахс ҳуқуқий онгини шакллантириш;
- шахс ҳуқуқий фаолиятини йўлга қўйиш.

Ҳуқуқий тарбияни ташкил этиш даврида ўқувчилар фаолияти мазмунини таҳлил этиш, уларда ўз фаолиятларига нисбатан танқидий ёндошувни қарор топтириш, шунингдек, ўз фаолиятларини реал баҳолашга ўргатиб бориш талаб этилади.

Ўқувчилар "Ўзбекистон давлат ва ҳуқуқи асослари", "Конституциявий ҳуқуқ" ўқув предметлари асосларини ўрганиш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, фуқаролик жамияти асослари, миллий давлат тузилиши, давлат органлари тизими, вакиллик ҳокимияти органлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Республика Вазирлар Маҳкамаси, вазирликлар ва давлат кўмиталари, маҳаллий бошқарув органлари, фуқароларининг ўзини ўзи бошқариш органлари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши каби органлар фаолиятини ўрганиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ички ва ташқи сиёсати моҳиятини ўзлаштириш, халқаро ҳуқуқий муносабатларни йўлга қўйилиши тартиби билан танишиб борар эканлар, аynи вақтда уларда нафақат ҳуқуқий онг балки сиёсий онг ҳам шаклланади. Зеро, жамият тизими, унинг амал қилиши учун асос бўлган ғоя ва қарашлар ўз навбатида ҳуқуқий ғоя ва қарашларнинг вужудга келишини таъминлайди.

Шахс ҳуқуқий маданиятини қуйидаги икки асосий қисмга ажратиш мумкин;

- 1) ҳуқуқий онг;
- 2) ҳуқуқий фаолият.

Ҳуқуқий онг – ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, у жамият тараққиётнинг маълум босқичида – давлат, мулк ва мулкый муносабатларнинг пайдо бўлиши, аҳолининг кескин суръатда табақалашуви, ҳуқуқ, ҳуқуқий муносабатлар тушунчаларининг пайдо бўлиш жараёнида уларга ёндош

тушунча сифатида қўлланилган ҳамда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни ташкил этиш чоғида кўзга ташланади.

Ҳуқуқий фаолият ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар талабларига нисбатан онгли ёндашиш, уларга қатъий ва оғишмай амал қилиш, қонунларни ҳурмат қилиш, уларни шахс эркини ҳимоя қилиш кафолати сифатида эътироф этиш, ҳуқуқий муносабатлар жараёнидаги фаол иштирокни ташкил этишга йўналтирилган амалий ҳатти-ҳаракатлар мажмуи.

Шахс ҳуқуқий маданиятининг муҳим таркибий қисмлари сифатида қуйидагилар эътироф этилади: ҳуқуқий тасаввур, ҳуқуқий идрок, ҳуқуқий саводхонлик, ҳуқуқий тафаккур, ҳуқуқий фаоллик, ҳуқуқий масъуллик, ҳуқуқий эътикод, ҳуқуқий салоҳият.

Адабиётлар:

1. Педагогика. Ўқув қўлланмаси. А. Қ. Мунавваров таҳрири остида. – Тошкент, Ўқитувчи, 1996.
2. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси. - Маърифат г., 1993 йил, 3 март.
3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент, Ўзбекистон, 2003.
4. Ўзбекистон Республикаси – мустақил давлат. – Тошкент, Адолат, 1995.
5. Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2-томлик. – Тошкент, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998.

16-март. Меҳнат тарбияси. Иқтисодий тарбия.

Режа:

1. Меҳнат тарбиясининг мақсад ва вазифалари.
2. Шарқ мутафаккирлари меҳнат тарбияси ҳақида.
3. Меҳнат тарбиясининг мазмуни ва методлари.
4. Иқтисодий тарбия меҳнат тарбиясининг таркибий қисми сифатида.

1. Меҳнат тарбиясининг мақсад ва вазифалари. Меҳнат тарбияси ўқувчиларга меҳнатнинг моҳиятини чуқур англатиш, уларда меҳнатга онгли муносабат, шунингдек, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат ёки касбий кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни бўлиб, ижтимоий тарбиясининг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Меҳнат тарбияси ни шундай ташкил этиш керакки, инсон меҳнат жараёни ва унинг натижасидан қаноатланишини таркиб топтиришга кўмаклашсин. Меҳнат тарбияси нинг провард мақсади шахс характерининг асосий хислати сифатида унинг меҳнатга бўлган эҳтиёжини шакллантиришдир.

Ўқувчиларнинг ижтимоий ривожланишини таъминлашда меҳнат тарбияси муҳим шартлардан бири бўлиб ҳисобланади. Унинг амалга оширилиши давлат томонидан олиб борилаётган ижтимоий ва иқтисодий сиёсат мазмуни билан белгиланади.

Ўзбекистонда, бозор иқтисодиёти муносабатларини шакллантиришнинг асосий тамойиллари жамиятда амалга оширилаётган ижтимоий ислохотларнинг асоси саналади.

Ҳозирги даврда техника ва технологиялар ривожланишини юксак босқичга кўтариш учун ишлаб чиқаришни кенг кўламда компютерлаштириш, истеъмол маҳсулотларини жаҳон стандартлари даражасида ишлаб чиқишни йўлга қўйиш талаб этилмоқда.

Буларнинг барчаси юксак интеллектуал ва жисмоний камолотга эга бўлиш, ишлаб чиқариш жараёнларининг илмий-техникавий ва иқтисодий асосларидан тўлақонли хабардор бўлиш, меҳнатга онгли, ижодий муносабатда бўладиган ёшларни тарбиялашни тақозо этади. Бу эса, ўз навбатида, таълим муассасаларида меҳнат таълими ва тарбияси ни ташкил этишга нисбатан улкан талабларни қўяди.

Меҳнат тарбияси нинг мақсади ўқувчиларда меҳнатга онгли муносабатни шакллантиришдир. Мазкур мақсадга эришиш йўлида қуйидаги вазифаларни ижобий ҳал этиш мақсадга мувофиқ:

- ёш авлодда меҳнат қилиш истагини қарор топтириш ва уларни замонавий ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида фаолият юритишга тайёрлаш;
- ўқувчиларда умумжамят манфаати йўлида меҳнат қилиш эҳтиёжини ҳосил қилиш;
- уларнинг ақлий қобилиятларини ривожлантириш;
- ўқувчиларнинг мавжуд билимларини узлуксиз равишда такомиллаштириб боришлари учун зарур шарт-шароитни яратиш;
- уларда меҳнат кўникма ва малакаларини таркиб топтириш;

- ўқувчилар фаолиятида юқори маданият, мақсадга интилиш, ташкилотчилик, меҳнат интизоми, тadbиркорлик, тежамкорлик, ишни сифатли бажариш, моддий бойликларга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, ҳаётий фаолият йўналишини белгилаш малакаларини шакллантириш;

- ўқувчиларда давлат иқтисодий сиёсати мазмунига таянган ҳолда улар яшаб турган ҳудудлар ишлаб чиқариш хусусиятларига мувофиқ касбларни эгаллашга бўлган қизиқишни ошириш;

- ўқувчиларни касбга йўллаш, уларни меҳнат фаолиятининг барча турлари, шунингдек, улар яшаётган ҳудудда эҳтиёж мавжуд бўлган мутахассисликлар билан таништириш.

Мазкур вазифалар тизимида ўқувчиларни меҳнатга психологик ва амалий жиҳатдан тайёрлаш уларнинг қизиқиш ва қобилиятларини аниқлаш орқали амалга оширилади.

Шарқ мутафаккирлари меҳнат тарбияси ҳақида. Таълим-тарбияси тарихига назар ташлар эканмиз, дастлабки халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, буюк мутафаккирлар ижодигача ёшларни меҳнатсевар бўлиб етишиши, касб-хунар ўрганиш, меҳнат аҳлини ҳурмат қилиш ҳамда меҳнат инсонни улуғлаш масалаларига алоҳида эътибор берилганлигига гувоҳ бўламиз.

Буни биз турли даврларда яратилган таълимий-ахлоқий асарлар ва халқ оғзаки ижоди намуналари топишмоқ, халқ қўшиқлари, масал, мақол, эртак ва достонларда меҳнат ва касб-хунар одоби, ахлоқи ва қоидаларини ўзлаштириш муҳим ҳаётий зарур эканлиги таъкидланади.

Бундан ташқари “Авесто”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри”, Абу Райҳон Берунийнинг “Геодезия”, “Минерология”, Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Алишер Навоийнинг бир қатор асарлари ва шу каби маърифий мерос намуналарида меҳнатсеварлик, касб-хунарнинг аҳамияти ҳақида муҳим фикрлар баён этилган. Булар дастлабки халқ оғзаки ижоди намуналаридаги халқ эпослари, эртак, мақол ва топишмоқлардан бошланган.

Мана шундай эртаклардан бири “Ақл ва бойлик” эртагидир. Бунда чол тўрт ўғлига қарата “Ким ақлли ва давлатманд бўлса, ўша оила бошлиғи бўлиб қолади”, деган сўзларига ўғилларидан бири зумрад кўзли олтин узуги, иккинчиси зарбоф чопонини, учинчиси эса қимматбаҳо камарини кўрсатади.

Кенжа ўғил эса отасининг саволига “Менда зумрад кўзли узук ҳам, зарбоф чопон ҳам, қимматбаҳо камар ҳам йўқ. Лекин меҳнаткаш қўлим, ботир юрагим, ақлли бошим бор”, - дейди ва отаси уни оила бошлиғи қилиб, уй-рўзгорини мерос қолдиради.

Кўриниб турибдики, халқ бу эртак воситасида ёшларга инсонни ҳаётда бахтли қила оладиган нарса қ меҳнат деган ғояни илгари сурган.

Фақат эртакларда эмас, халқ мақолларида ҳам меҳнатсеварлик, меҳнатда ҳамкорлик, меҳнатнинг инсонни бахтли-саодатли қилиши ифодаланган. Маслан:

Дарё сувини баҳор тоширар,
Инсон қадрини меҳнат оширар.
Олтин ўтда билинар,
Одам меҳнатда.
Меҳнатда дўст ортар,
Ғийбатдан душман.

каби мақоллар шулар жумласидандир.

Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарида эса шаҳар ва қишлоқ халқини ижтимоий табақаларга ажратиб, деҳқонлар, ҳунармандлар, чорвадорлар, олимлар, табиблар ва бошқалар ҳақида сўзлаб, уларнинг жамият ҳаётидаги ўрнига алоҳида тўхталиб ўтади. Турли касблар, айниқса, деҳқончилик, ҳунармандчилик ва чорвачиликка оид фикрларини баён этади. У деҳқон, ҳунарманд ва чорвадорларни жамиятнинг моддий бойликларини яратувчи сифатида таърифлайди.

Масалан, аллома деҳқонлар ҳақида:

... Қалуғ тебранурка булардан асўғ,
Тузук тэгир йэ ичимдан татўғ.

(Ҳамма қимирлаган жонга булардан манфаат (бўлади),

Ҳаммасига ейим (ва) ичимдан ҳаловат етади)¹.

Деб деҳқонлар меҳнатини улуғлаш билан бирга, ҳунармандлар ҳақида ҳам “жуда зарур кишилардир ... темирчи, тикувчи, этикдўз, сувчи, эгарчи, тошчи, ўқчи, камончиларнинг фойдаси катта. Уларни санай бериб кўзим узайиб кетди. ... Бу дунёга улар яхшилик келтирадилар, Улар жуда кўп ажойиб нарсаларни ишлайдилар”, - деб ўзининг хайрихоҳлигини баён этади ва ҳукмрон доираларга меҳнаткашлар билан муносабатда бўлиш шартлари хусусида ўз тавсияларини баён қилади.

Деҳқонларга нисбатан:

Буларга қатилғил, қарилғил ўзун

Тилин йўқши созла, ачуқ тут йузун.

(Ўзинг булар билан аралашгин, кўшилгин,

Тилда яхши сўзла, юзингни очик тут).

Ҳунармандларга нисбатан:

Кераклик кишилар йэма бу сэна,

Йўқўн тут буларўғ тосулғай тона.

(Булар ҳам сенга керакли кишилардир,

Буларни яқин тут, фойдаси тегади (эй) баҳодир)¹.

¹ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билик (Саодатга элтувчи билим) //Нашрга тайёрловчи Қ. Каримов. – Тошкент, Фан, 1971. 659-бет.

¹ Ўша китоб, 666-667-бетлар.

Чорвадорларни ҳам ҳақиқий меҳнаткаш инсон сифатида улуғлаб:
Қатўлғил, қарўлғўл, йэтур ҳам ичур,
Кўнчилик узала тириғлик кэчур.
Неку қулса бэргил, кэрэк бўлса ал,
Кўни кўрдим ушбу қуту билмас ал.
(Аралашгин, қўшилгин, едир ҳам ичир,
Тўғрилиқ ичра тирикчилик кечир.
Нима сўраса бергил, керак бўлса ол
Чиндан кўрдим ушбу одамлар
Ҳийла-найрангни билмайди(лар)².

Юсуф Хос Ҳожибнинг меҳнат аҳли ҳақидаги бу фикрлари ҳақиқатан ҳам уларга нисбатан ҳурмат ва эҳтиромни англатади. Юсуф Хос Ҳожибнинг меҳнат тарбияси га оид прогрессив қарашлари тарбиясивий жиҳатдан диққатга сазовордир.

XV асарнинг йирик мутафаккири Алишер Навоийнинг меҳнаткаш инсонни улуғловчи, меҳнат тарбияси ҳақидаги фикрлари “Ҳайратул аброр”, “Фарҳод ва Ширин”, “Маҳбуб-ул қулуб” асарлари ҳам мавжуд.

Алишер Навоийнинг ҳақиқий инсон учун энг яхши фазилатлардан бири меҳнатсеварлик деб кўрсатади. У “Ҳайратул аброр”нинг бешинчи мақолатида кишиларнинг саховатиға кўз тикишдан кўра ўз қўли билан ҳаёт кечириш улуғроқ ва олийжаноброқ эканлигини “Ҳотам Тойи”³ ҳикоятида келтиради.

Ҳотам Тойи бир куни қўй-қўзилар сўйдириб, халққа катта зиёфат беради. Сўнг бироз дам олиш учун далага чиқади. Унга елкасида ўтин кўтариб келаётган бир чол учрайди. Ҳотам Тойи унга “Даштда юриб беҳабар қолгандирсан, ташла бу оғир юкни, Ҳотам ўйига бориб зиёфаида иззат кўргил”, - дейди. Шунда чол кулиб: “Эй, оёғига ҳирс банд солган, ғайрат водийсига қадам урмаган киши, сен ҳам бу тикан меҳнати чеккин ва Ҳотамнинг миннатидан қутулгин”, - деб жавоб қилади.

Ҳотам Тойи чолнинг бу сўзларига тан беради ва ҳалол меҳнат билан кун кечириши унинг ҳимматидан баланд эканлигини англайди.

Алишер Навоий меҳнатнинг инсонни гўзаллаштириши, фақат меҳнат туфайлигина инсоннинг камол топиши мумкинлигини таъкидлайди. Шу мақсадда у қатор меҳнатсевар бадиий образларни яратади. Масалан, “Фарҳод ва Ширин” достонининг асосий қаҳрамони Фарҳод ана шундай қаҳрамонлар жумласидандир.

Фарҳод Арманистон ўлкасига қадам қўйганда, ўз юртида Қорандан ўрганган тош йўниш ҳунарини ишлатиб, оғир меҳнатдан эзилган халққа ёрдам беради. Ўз ҳунари, меҳнати туфайли бир томондан халқнинг оғир меҳнати енгиллаштирган бўлса, иккинчи томондан севгилиси Шириннинг ҳурматиға сазовор бўлади.

² Ўша асар, 664-665-бетлар.

³, Алишер Навоий . Ҳамса. –Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, - 70-71-бетлар.

Фарҳоднинг меҳнатсевар ва ижодкорлигидан илҳомланган Алишер Навоий ўз достонининг иккинчи номини “Меҳмоннома” деб атаydi.

Меҳнатга муҳаббат, ижодкорлик достоннинг марказий масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Навоий “Маҳбуб-ул қулуб” асарида эса турли ижтимоий гуруҳларнинг ҳаётидаги ўрнини белгилайди, фазилат ва нуқсонларини кўрсатади. Деҳқонлар тўғрисида фикр юритар экан, “Деҳқонки дона сочар, ерни ёрмоқ била ризк йўлин очар. ... Олам маъмурлиғи алардин ва олам аҳли масрурлиғи алардин. Ҳар қаёнки, қилсалар ҳаракот, элга ҳам қут еткурур, ҳам баракот”¹, - деб деҳқонларни, яъни, меҳнаткаш инсонни улуғлайди. Шу билан бирга шоир бу асарида текинхўрларни, ножўя иш тутувчи кишиларни, очкўз ва таъмагирларни, меҳнат қилмай ҳаёт кечирувчи шахсларни танқид қилади.

Меҳнат тарбиясининг мазмуни, шакл ва методлари. Меҳнат тарбияси ни ташкил этиш жараёнида ўқувчилар дастлаб ишлаб чиқариш жараёнларининг илмий асослари билан танишадилар.

Меҳнат тарбияси мақсадга мувофиқ, тизимли, изчил ташкил этилади. Меҳнат таълими синф хоналари, ўқув-тажриба майдони, машина-трактор саройи, ўқув-тарбиясивий тадбирлар жараёни, ишлаб чиқариш корхоналари ва хўжаликларнинг далаларда олиб борилади.

Натижада маълум қийматга эга бўлган ижтимоий-фойдали маҳсулотлар яратилади ҳамда илғор касб соҳибларига хос бўлган шахслик фазилатлари шаклланади.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, бугунги кунда меҳнат таълимининг мазмуни, мақсад ва вазифалари ўзгарди, технологик таълим устуворлик касб этди, ўқувчиларни касбга йўналтириш тизими янгиланди. Меҳнатни илмий ташкил этишнинг биринчи дарсини ҳам ўқувчи таълим жараёнида олади.

Таълим жараёнида олган билимларини амалиётда синаб кўрадилар, Умумий меҳнат жараёнида ўқувчиларнинг комбинатлар, жамоа ҳамда фермер хўжаликлари, корхона, завод ва фабрикаларда техник ва технологик билимлари мустаҳкамланади, шунингдек, улар ташкилотчилик малакаларига ҳам эга бўладилар.

Синфдан ташқари ишлар жараёнида меҳнат тарбияси айниқса муҳим аҳамият касб этади.

Синфдан ташқари машғулотларнинг турли шакллари ўқувчининг техник ижодкорлигини ривожлантиради, у ёки бу билим соҳасида билимга бўлган қизиқишини шакллантиради. Тўғаракларда ўқувчининг қизиқиш ва қобилятлари намоён бўлади.

Ўқувчиларнинг тўгарклардаги фаолияти маълум педагогик талабларга риоя қилганда самарали бўлади. Чунончи:

¹, Алишер Навоий . Асарлар. Ўн беш томлик. Учинчи нашр. – Тошкент, Ғ. Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1977, - 29-30-бетлар.

- тўғарак фаолияти ижтимоий аҳамиятга эга бўлиши лозим, яъни, ўқувчилар тайёрлаган буюмлар кишилар учун амалий қийматга эга бўлиши зарур;

- техник ижодкорлик ўқув муассасасидаги ўқув-меҳнат жараёни билан узвий алоҳада бўлиши керак (мактаб, коллеж, олий таълим ва бошқалар);

- ижтимоий-фойдали, унумли меҳнат жараёнида ўқувчининг техник ижодкорлигини ташкил этишда фаолиятни ижтимоий буюртмадан ижодкорликка айлантириш керак бўлади.

Айни вақтда, жуда кўплаб мактабларда ёрдамчи хўжалик мавжуд. Корхона ва хўжаликлар таълим муассасасига мажмуавий ёндашув асосида меҳнат тарбияси ни ташкил этишга кўмаклашмоқдалар. Ўқувчилар ишлаб чиқариш субъектларининг иқтисодий ривожланиши билан танишадилар, Бу жараён уларни турли касбларни эгаллаш шартлари ва шароитлари билан таништиришга ёрдам беради.

Меҳнат тарбияси ўқувчиларни меҳнатга психологик ва амалий жиҳатдан тайёрлашни назарда тутди. Зеро, мавжуд шароитда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар шахс камолотига нисбатан жуда катта талабларни қўймоқда. Хусусан, меҳнатга муҳим ижтимоий бурч сифатида қараш, маълум фаолиятни бажаришда масъулиятни ҳис этиш, меҳнатга ва унинг натижаси, шунингдек, меҳнат жамоасига ҳурмат, меҳнат фаолиятини ташкил этишда ташаббускорлик, фаоллик кўрсатиш, ўз ақлий ва жисмоний қобилиятини тўлиқ намоён этишга бўлган ички эҳтиёж, меҳнатни илмий ташкил этиш йўлида амалий ҳаракатни олиб бориш шулар жумласидандир.

Меҳнатга психологик жиҳатдан тайёр бўлиш эса тарбиясивий ишлар тизимида амалга оширилиб, уларнинг ҳар бири қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ёрдам беради:

- ўқувчилар томонидан меҳнатнинг ижтимоий аҳамияти, меҳнатни ташкил этиш ҳаётий зарурият эканлигининг англаб етилишига эришиш;

- уларда меҳнат фаолиятини амалга оширишга нисбатан рағбат уйғотиш;

- ўқувчиларда меҳнат кўникма ва малакаларини шакллантириш ва ҳоказолар.

Меҳнат таълими ва тарбияси нинг ташкилий-методик шакллари ўқитувчи томонидан танланади. Бу шундай шакл ва методлар бўлиши керакки, у ўқувчига меҳнати муваффақиятидан қувонч бахш этсин, ўз меҳнатида ўзи фахрлансин.

Меҳнат тарбиясининг технологиялари ўқувчининг назарий билимларини амалиётда қўллаш имкониятини яратиши зарур. Бу эса, ўз навбатида, меҳнат таълими мазмунини ҳам такомиллаштиради. У комплекс характер касб этиб, ўқувчиларда ўқув техника ва технологиялари ҳақида тасаввур ҳосил қилиши, амалий масалаларни ҳал этиш малакасини шакллантириши, сифат натижаларини таъминлаши лозим. Айниқса, ўқув топшириқларини ҳал этишга ижодий ёндашиш, ишлаб чиқаришнинг техник-иқтисодий, ижтимоий

кўрсаткичларини юқорига кўтаришга интилиш ҳосил қилиши мақсадга мувофиқдир.

Меҳнат тарбияси да синфдан ташқари тарбиясивий ишлар режасида меҳнат тарбияси йўналишидаги тадбирларнинг ўрин олишини таъминлаш муҳим педагогик вазифалардан биридир. Меҳнат тарбияси турли анъанавий ва ноанъанавий шаклларда ташкил этилади

4.Меҳнат тарбиясининг иқтисодий тарбияси билан алоқадорлиги. Ҳозирги даврда, кадрлар тайёрлаш масаласи энг муҳим вазифа сифатида қўйилиб, таълим сифатини ошириш билан бирга ўқувчиларни иқтисодий билимлар билан қуроллантириш, айниқса, бозор иқтисодиёти муносабатлари шаклланаётган мавжуд шароитда муҳим ва зарур.

Иқтисодий тарбия ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш, уларда хўжалик юритиш фаолият (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотиқ муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар)ни ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат педагогик фаолият жараёни.

Бинобарин, иқтисодий тарбия ёш авлодда иқтисодий билим ва кўникмаларни ривожлантириш, уларда тежамкорлик, меҳнатсеварлик, ташаббускорлик, иқтисодий фаолиятни йўлга қўйиш тўғрисида фикрлашга ўргатади.

Иқтисодий тарбияси ўз ичига ўқувчилар томонидан иқтисодиёт асосларини ўрганиш, уларнинг унумли ва ижтимоий меҳнатнинг турли кўринишларида иштирок этиш, режалаштиришга доир билим ва малакаларга эга бўлиш, ишлаб чиқариш маҳсулотларини ҳисобга олиш ва назорат қилиш кабиларни олади.

Иқтисодий тарбиянинг инсон ва жамият, иқтисодий география, тарих, математика, химия, биология, меҳнат таълими дарсларида амалга оширилиши янада ижобий самараларни беради. Энг муҳими “Иқтисодиёт асослари” ўқув фани асосида ўқувчилар иқтисодий тушунчалар, категориялар ҳамда ишлаб чиқаришни ривожлантириш қонуниятларини ўрганадилар.

Жамиятда кенг кўламли иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган шароитда Республика иқтисодиётини ривожлантириш, хўжаликни оқилона ташкил этиш, саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларини такомиллаштириш, молия операцияларни тўғри ташкил этиш, режалаштириш, меҳнат унумдорлиги, ишлаб чиқариш самарадорлиги, корхоналар рентабеллиги, кичик ва ўрта бизнес, ижара, бозор инфраструктураси, маҳсулот қиймати, соф даромад, қўшимча даромад, бюджет, харидор, товар, товарлар импорти ва экспорти, шартнома, биржа, рақобат, менежмент, маркетинг, пул, банк, банкнот ва

бошқалар ҳақида тўла маълумотларнинг берилиши ўқувчиларнинг иқтисодий онгини шакллантиришга ёрдам беради.

Синфдан ташқари тарбиясивий тадбирлар ҳамда тарбиясивий соатларда иқтисодий мавзуларда тарбиясивий суҳбат, баҳс ва мунозаралар уюштирилади, оғзаки журнал яратилади, викторина ташкил этилади, тўғарак ёки клублар фаолияти йўлга қўйилади.

“Меҳнати фаолиятининг сифати ва самарадорлиги нималарга боғлиқ?”, “Хўжаликнинг қиймати қанча туради?”, “Ҳар биримиз иқтисодчи бўлишимиз мумкин”, “Ўқув юртимизнинг иқтисодий аҳволи ва бюджети қандай аҳволда?”, “Иқтисод бизнинг ҳаётимизда”, “Бўш вақтдан унумли фойдаланиш мумкинми?”, “Тажамкорлик нима?” ва ҳоказо мавзуларда тарбиясивий тадбирларнинг ўтказилиши ўзининг ижобий натижаларини беради. “Ёш иқтисодчи” маркази фаолиятини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир Буларнинг барчаси ўқувчиларда қуйидаги хислатларнинг шаклланишига замин яратади:

- меҳнат фаолиятига нисбатан масъулият билан муносабатда бўлиш, меҳнатсеварлик, виждонлилик, жамият ва давлат олдида ўз бурчини ҳис этиш;
- тежамкорлик, режалилик;
- интизомлилик, уддабуронлик;
- уюшқоқлик, ишчанлик;
- тартибсизликка нисбатан муросасиз бўлиш ва бошқалар.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Ўзбекистон, 1997.
2. Алметов Н.Ш. Педагогика. Ўқув қўлланма. – Алматы, 2001.
3. Подласый И.П. Педагогика. В 2 кн. Кн. 1. – Москва, Владос, 1999.
4. Педагогика. Мунавваров А. Қ.нинг умумий таҳрири остида. – Тошкент, Ўқитувчи, 1996.

17-майруза. Ахлоқий тарбия. Эстетик тарбия.

Режа:

1. Ахлоқ ижтимоий онг, таъсир этиш ва тарбия шакли сифатида.
2. Шарқ мутафаккирларининг ахлоқий қарашлари ҳақида.
3. Ахлоқий тарбиянинг моҳияти ва мазмуни.
4. Эстетик тарбиянинг мақсад ва вазифалари.
5. Эстетик тарбиянинг мазмуни, шакл ва методлари.

1. Ахлоқ ижтимоий онг, таъсир этиш ва тарбия шакли сифатида.

Ахлоқ ижтимоий ҳодиса сифатида жамият маънавий-руҳий ҳаётида ўзига хос ўрин тутади.

“Ахлоқ” (лотинча – хулқ-атвор маъносини билдиради) ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга соладиган қонун-қоидалар мажмуидир.

Ахлоқ - маънавиятнинг таркибий қисми сифатида шахс камолотининг юқори босқичи саналади. Зеро, ахлоқ, ахлоқий меъёрларсиз шахснинг руҳий ва жисмонан етуқлигининг мезони бўлган маънавий камолотга эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам маънавий-ахлоқий тарбиясида узвийлик, алоқадорлик диалектик характерга эга бўлиб, шахснинг маънавий-ахлоқий шаклланишида муҳим саналади.

Ахлоқий тушунчалар, баҳолаш ва муҳокама юритиш асосида маънавий-ахлоқий эътиқод шаклланади ва ниҳоят инсон хатти-ҳаракати ва хулқи аниқланади. Ахлоқий эътиқодга эга инсон ахлоқий меъёрлар, талабларни онгли бажаради ва уларга ҳурмат билдиради. Лекин ахлоқий меъёрлар ҳақида билимга эга бўлиш ва уни тушуниш ҳали эътиқодни фаолиятга айлантиради деган гап эмас, ахлоқий билимлар қачон ҳаётий тажрибаларда қўлланилиб, ўқувчилар томонидан уларнинг фаолиятида намоён бўлгандагина шаклланган дейиш мумкин.

Ахлоқий тарбия тизимида маънавий-ахлоқий ҳис-туйғулар инсон томонидан, унинг ҳовеа-ҳодисалар, кишилар ҳамда ўз хулқига нисбатан ҳис-туйғуларни уйғотишга рағбат пайдо қилувчи тарбиясивий ишлар тизимли ташкил этилгандагина самарали кечади. Мазкур тизимда хулқ-атворни шакллантиришга оид тарбиясивий ишлар акс этади. Шунга кўра ахлоқий хулқ-одобга доир хислатларни шакллантиришга ундовчи рағбат билан ҳосил бўладиган фаолият энг асосий бўлиб ҳисобланади.

Шунингдек, ўқувчида ахлоқий хислатларни шакллантиришга нисбатан эҳтиёж бўлиши шарт. Демак, ахлоқий тарбияни ташкил этиш жараёнида уюштирилувчи тадбирлар хулқ-одобга доир хатти-ҳаракатлар занжиридан иборат бўлади. Ахлоқий хатти-ҳаракатлар эса ўқувчи томонидан ахлоқий меъёр ва тамойиллар моҳиятини ўрганиш, уларни англаб етишдан иборатдир.

Хатти-ҳаракатлар тизими ахлоқий одатларни таркиб топтиради. Бу борада қуйидаги талабларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- ахлоқий тарбия ахлоқсизликка қарши курашдаги “компания”га айланмай, мақсадга мувофиқ, узлуксиз, тизимли ва изчил амалга оширилиши зарур;

- ўқувчиларда ахлоқий хислатлар ва фазилатларни тарбиясилаш фаол ҳаётий вазиятлар, ахлоқий меъёрлар бузилган ҳолатларда тарбиясиланувчиларнинг ўз нуқати назарларини ифодалашлари билан амалга оширилиши;

- шахсда ўз идеалига интилишига бўлган ҳис-туйғуларини уйғотишга йўналтирилган хатти-ҳаракатларни ташкил этиш борасидаги кўникмаларни тарбиясилаш;

- ахлоқий тарбияга доир ишларни тарбиясиланувчиларнинг тажрибаси, тарбияси қоидаларини қабул қилишлари ва бунга тайёрликлари, яхши ва ёмон хатти-ҳаракатларнинг моҳиятини тушунишларини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш;

- тарбиясиланувчиларда юксак ахлоқий сифатлар – инсонийлик, инсонга ҳурмат, меҳр-саховат, хушмуомалалик, ижтимоий муносабатларни ташкил этишда муомала маданияти ва ахлоқ қоидаларига риоя қилиш каби ҳолатларни таркиб топтириш;

- фуқаролик маданияти, онгли интизом, жамоани ҳурмат қилиш ва бошқа жуда кўп ахлоқий сифатлар – бошқаларга ғамхўрлик қилиш, одамларнинг ғам-ташвиши, қувончини тушуна олиш, ўз манфаатидан ўзгалар манфаатларини устун қўйиш, ахлоқий меъёрлар ҳамда мавжуд қонунларга зид хатти-ҳаракатларни тўхтатаолиш, маълум хатти-ҳаракатларни амалга оширишда жамоа аъзоларининг фикри билан ўртоқлашиш, масъулиятни ҳис этиш кабиларга асосланиши керак.

2. Шарқ мутафаккирларининг ахлоқий қарашлари. Буюк маърифатпарвар Абдулла Авланий “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида ахлоқ “инсонларни яхшиликка чақирувчи, ёмонликдан қайтарувчи бир илмдур”, - дейди. Айнан ахлоқ, унинг ижтимоий аҳамияти ҳақида маълумот берувчи мазкур манбада аллома яхши ва ёмон хулқларга тўхталиб ўтади¹. Алломанинг нуқати назарича, яхши хулқлар қуйидагилардан иборат: фатонат (ақл), диёнат (эътиқод), назофат (поклик ва тозалик), ғайрат, риёзат (савоб ишлар), қаноат, шифоат, илм, сабр, ҳилм (юмшоқ табиат) интизом, нафс меъёри, виждон, ватанни суймак, ҳаққоният, назари ибрат, иффат, ҳаё, идрок ва зако, ҳифзи лисон (тил ва адабиёт), иқтисод, виқор (ғурур), муҳаббат, авф (кечиримли бўлиш). Бу хислатлар маънавий-ахлоқиликнинг асосий сифатлари саналади. Улар асосида Ватанга муҳаббат ва садоқат, меҳнатга ахлоқий муносабат, ўз атрофдагиларга ахлоқий ёндашув, шунингдек, ҳар бир ўқувчининг ўзи ва шахсий хулқ-атвориға муносабатни қарор топтиради.

Абдулла Авланий ёмон хулқлар сирасига қуйидагиларни киритади: ғазаб, айш-ишрат, жаҳолат, сафоҳат (умри ва молини бекорчи нарсаларга сарф этиш), ҳамоқат (ўзбилармонлик, манманлик), адолат (дангаса, ялқов), ҳасосат (таъма,

¹ Абдулла Авланий. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.

хирс), раҳоват (ғайратсизлик), анонийят (худбин, мутакаббир, манман), адоват (кек сақлаш), намимат (чақимчилик), ғийбат, ҳақорат, жибонат (қўрқоқлик), ҳасад, кизб (ёлғон), нифоқ, таъма, зулм ва бошқалар.

3. Ахлоқ тарбиясининг моҳияти ва мазмуни. Ахлоқий тарбия ва унга қўйиладиган талаблар бу жамиятда маълум ижтимоий-ахлоқий талабларга мос ахлоқий хислатларни шакллантириш мақсадида ўқувчилар онги, хиссиётлари ҳамда хулқига мувофиқ ва тизимли таъсир этишдир.

Ахлоқий тарбия вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Ўқувчиларда маънавий-ахлоқий онгни шакллантириш.
2. Уларда маънавий-ахлоқий ҳис-туйғуларни тарбиясилаш ва ривожлантириш.
3. Ўқувчиларда маънавий-ахлоқий хулқ-атвор кўникма ва одатларини таркиб топтириш.

Ахлоқий тарбия моҳиятига кўра инсон онгининг жамият билан алоқадорлиги, жамият олдида бурчли эканлиги, ўз хулқ-атворини жамият тараққиёти даражасига боғлиқлигини тушуниши, жамият томонидан тан олинган ахлоқий меъёр, идеал ҳамда талабларни бажаришда масъулиятни ҳис этиши, маънавий-ахлоқий билимларнинг эътиқодга айланиши ва бу эътиқодларнинг тизимлилиги, мустаҳкам ахлоқий ҳис-туйғу ва хислатларни шакллантириш, ўқувчилар томонидан маънавий-ахлоқий хулқ-атвор жамият аъзоларига бўлган ҳурмат-эътиборни намоён этувчи мезонлардан эканлигининг англаб етилиши, маънавий-ахлоқий одатларнинг шаклланиши ва бошқалардан иборат.

Ахлоқий тарбия мазмунида миллий ва умуминсоний қадриятларни тиклаш масаласининг кун тартибига қўйиш заруриятининг юзага келганлиги муносабати билан туб ўзгаришлар юз берди.

Энг муҳим қадрият инсон омили ҳисобланади. Ҳаёт инсонга бир марта берилади, Шунинг учун ҳам миллий ва умуминсоний қадриятларда уни мазмунли, ўзгалар ва ўзининг ҳаёти маъносини англаган ҳолда ўтказиш кераклиги ҳақида кўплаб ривоят, ҳикмат ва панд-насихатлар мавжуд.

Бундан ташқари таълим муассасасида ўқувчиларга қадрият сифатида муносабатда бўлиш ҳам долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Зеро, таълим тамойилларида энг муҳим, асосий тамойиллардан бири таълимни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш бўлиб, унинг асосий моҳияти ўқувчи шахсига инсоний муносабатда бўлишни, таълим жараёнини эркинлаштиришни талаб этади.

Ахлоқий тарбияда яна бир энг қимматли қадрият эркинликдир. Таълимни демократлаштириш билан бирга шахс эрки ва ҳуқуқини ҳурмат қилиш ривожланади. Бу эса ўз навбатида ўқувчи шахсида масъулиятни ҳис этиш, онгли интизомга риоя этиш кўникмаларини тарбиясилайди. Шунингдек, втанпарварлик, халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик, масъулиятни ҳис этиш, бурч, ор-номус, виждонлилик, тартиблилик, адолатлилик ва бошқа хислатлар тарбияси катта аҳамиятга эга.

Ахлоқий тарбияни ташкил этишда ўқувчилар хатти-ҳаракатларида кўзга ташланадиган салбий одатлар – жамоа жойларида қаттиқ гапириш, қўпол сўзларни ишлатиш, ҳиссиётга берилиш, ўйламай гапириш, ишонли бўлмаган ҳамда, далиллар билан тасдиқланмаган воқеа-ҳодисалар ҳақида фикр юритиш, бошқаларнинг суҳбатини бўлиш, қўлини силкитиб гапириш кабиларнинг бартараф этиб борилишига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Арзимас бўлиб кўринган, лекин шахснинг келажак ҳаёт ва касбий фаолиятни ташкил этишда, муваффақиятга эга бўлиш йўлида, зарурли бўлган бу каби одатлардан ҳоли бўлишда ўқувчиларга ёрдам кўрсатиш ўқитувчиларнинг муҳим вазифаларидан саналади.

Ўқувчиларда ижобий сифатларни тарбиялаш уларнинг салбий хислатлардан ҳоли бўлишларига ёрдам беради. Бу эса дастлаб ўқувчиларга ҳуқ-одоб меъёрлари ва қоидаларини англаш ва шахс онгини шакллантиришга доир методлар асосида амалга оширилади.

Бунга бадиий ва илмий-оммавий адабиётларни ўқиш, кинофильм ва спектаклларни томиша қилиш, махсус ташкил этилган маънавий-маърифат кунларида турли мавзуларда суҳбатлар ташкил этиш натижасида ахлоқий тушунчалар ва ҳуқ-одатлар пайдо бўла бошлайди.

Лекин ўқувчиларни фаол, мақсадга йўналтирилган фаолиятга жалб этмасдан туриб, ахлоқнинг бирор турига мос тарбиясилаб бўлмайди. Бунда машқлантириш муҳим аҳамият касб этади. Машқлантириш асосида шахснинг у ёки бу ахлоқий хислати шаклланади ва амалий фаолиятга айланади.

Рағбатлантириш методларига мукофотлаш ва маъқуллаш киритилади.

Ҳозирги даврда ёшлар ўртасида тобора оммавийлашиб бораётган “Заковат”, “Интеллектуал ринг”, “Қизлар давраси”, “Ўйла, изла, топ!” каби ўйинлар ҳам мазмун, ҳам моҳияти, ҳам методик жиҳатдан ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси да муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўқувчиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан шакллантиришда самарали шакл, метод ва воситалардан фойдаланиш бой миллий маданий, тарихий ва педагогик анъаналар, урф-одатлар ва умумбашарий қадриятларга асосланади.

Бу борада тарбия жараёнида ўқувчининг ахлоқий, ижодий, маънавий, жисмоний жиҳатдан шакллантиришга қаратилган инновацион методлар самарали натижалар беради. Бундай тарбияси ўқувчиларда воқеалар ривожини олдиндан кўра билиш, ўзини реал воқеликда англаш, келгуси ҳаёт йўлини тўғри белгилаш, ахлоқ, эътиқод, ишонч, ахлоқий қадриятларни тўғри англаш, ижтимоий ҳаётда турли вазиятларда тўғри қарор қабул қилишга йўллайди.

1. Эстетик тарбиянинг мақсад ва вазифалари. Эстетик тарбия (эстетик тарбия - латинча “*estezio*” гўзалликни ҳис қиламан) - ўқувчиларни воқелик, табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари ва турмуш гўзалликларини англаш, идрок этиш ва тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадиий дидини ўстириш,

уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш, улар томонидан гўзалликни яратиш қобилиятларини тарбиясилашга йўналтирилган педагогик жараён.

Эстетик тарбия инсонда гўзалликни ҳис қилиш туйғусини шаклланишига ёрдам беради, уни ривожлантиради. Инсон доимо ўз ҳаётини гўзаллик асосида қуришга интилади. Эстетик тарбия ахлоқий, ақлий, ҳуқуқий, экологик, жисмоний ва меҳнат тарбияси билан чамбарчас боғлиқдир. Табиат, адабиёт, театр, мусиқа, шеърят, тасвирий санъат ва бошқаларга бўлган муҳаббат шахснинг ҳар томонлама ривожланишига хизмат қилади. Эстетик тарбиянинг моҳияти шундан иборатки, у гўзалликка бўлган муносабатни қарор топтиради. Гўзалликка бўлган туйғуни ривожлантирмай туриб, юқори меҳнат маданиятига эришиб бўлмайди. Меҳнат фаолиятида пайдо бўлган гўзаллик бутун тарихий тараққиёт босқичларида ривожланиб бори, у меҳнат фаолиятининг ўзига ҳам таъсир кўрсата бошлайди. Меҳнат жараёнида тайёрланган ҳар бир буюм (товар)нинг аҳамияти, функцияси, зарурилиги инсоннинг табиий эҳтиёжларини қондириши жиҳатидангина эмас, балки унинг қанчалик гўзаллиги билан ҳам баҳоланади. Гўзаллик бу ҳаётнинг ўзи, табиат ҳамда инсон меҳнати натижалари, инсоний муносабатларнинг мукамаллигидир.

Эстетик билимлари аниқ тарбиявий ишлар – танлов, викторина, байрам, кўргазма ва ҳоказоларни ташкил этиш асосида ҳосил қилинади. Ўқувчилар ўз қобилиятларини турли хил бадиий-ижодий фаолиятларда намоён этадилар. Кичик ёшда “барча болалар истасангиз расм солувчилардир” (К.Д.Ушинский), “ҳар бир бола – шоир” (В.Сухомлинский).

Ўсмирларда гўзаллик ижодкорлигига бўлган эҳтиёж ортиб боради. Бундай ҳолат илк ёшлик даврида ҳам сақланиб қолади. Бироқ, бу даврда бадиий қобилият, аксарият ўқувчиларда ўзгача бўлади. Улар кўпинча мусиқа ва рақсга қизиқа бошлайдилар. Демак, ўқувчиларнинг Эстетик билан ошнолиги турли ёш даврларида ўғил ва қиз болаларда ўзига хос хусусият касб этади.

Эстетик тарбия – шахснинг эстетик онги, муносабатлари ҳамда эстетик фаолиятининг вужудга келиши ва такомиллашувидан иборат узок давом этадиган жараён бўлиб, бу жараён ёш ва ижтимоий омиллар билан белгиланадиган турли босқич ҳамда даражаларга эга. Эстетик тарбия шахснинг эстетик маданиятини эгаллашига йўналтирилган бўлиб, турли шакл ва методлар ёрдамида амалга оширилади.

2. Эстетик тарбиянинг мазмуни, шакл ва методлари. Тарбиявий ишларни ташкил этишда эстетик идрокнинг психологик қонуниятларини ҳисобга олиш лозим. Бу хусусиятлар илк ёшдаги болаларга хос ҳамда ривожланиш, эстетик тажрибаси, тасаввурларнинг шаклланганлик даражасига боғлиқ. Атроф-олам ҳодисалари дастлаб эстетик сифатида намоён бўлмайди. Бундай бўлишдан олдин улар идрок этилувчан, мазмунли, тушунарли бўлиши лозим. Демак, тарбиясичи, ўқитувчининг биринчи навбатдаги вазифаларидан бири ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда, энг мураккаб ҳодисалар ҳамда гўзаллик шакллари, эстетик муаммоларини англаб етиши

лозим. Нафосатни идрок этишнинг муҳим унсури – ҳиссиётлилик. Санъат, борлиқни ёрқин акс эттирувчи юқори бадий асар мазмунини идрок этишда ўқувчилар қувонч ёки ғазаб, қўрқинч ёки ишончни ҳис этадилар. Бу туйғу гўзаллик қонуниятлари ғояси билан яшашга ундайди.

Эстетик тарбиянинг воситалари ўқувчиларнинг гўзалликни севиш руҳида тарбиясилаш мақсадида теварак-атрофдан танлаб олинган турмуш, табиат, санъат гўзаллиги ва болаларнинг бадий фаолиятини ташкил этишга йўналтирилган педагогик жараёнда қўлланилувчи омиллар саналади.

Оила гўзалликнинг биринчи мактабидир. Оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари, уй-жиҳозлари, уларнинг ягона бирлиги, уйғунлиги, тартибли жойлаштирилиши, саранжом-саришталик, мактабнинг безатилиши, мактабдаги ёдгорлик ва аълочилар бурчаги кабиларнинг барчаси бевосита болаларда гўзалликни тарбиясилашда катта таъсир кўрсатади.

Турмуш гўзаллигининг асосини тозалик ва тартиблилик ташкил этади. Синфхоналарида тозалик сақланиши, табиат бурчагининг ташкил этилиши, ўқувчилар ижодий ишлари кўргазмаси, аълочилар тахтаси тизимининг янгилашиб туриш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Бадий адабиёт Эстетик тарбия да чексиз имкониятларга эга. У ўқувчиларга ҳаётни чуқурроқ англашни ўргатади. Ўқувчиларга ўзбек ва чет эл адабиёти ҳақида кўпроқ маълумот берилади. Ўқувчилар шеърлар, ҳикоялар, халқ оғзаки ижоди намуналари – мақол, матал, эртак, достон, кўшиқ, қисса ва романларни қанчалик кўп ўқиса уларда гўзалликка бўлган интилиш шунчалик кучли бўлади. Шоир ва ёзувчиларнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти, асарлари билан танишиш таҳлил қилиш ўқувчиларнинг билим доирасини кенгайтиради, ҳис-туйғулари ва тил бойлигин такомиллаштиради. Шунингдек, адабиёт дарслари ўқувчиларда гўзалликни идрок этишни таъминлайди.

Олам ва инсон гўзаллиги, мардлик, жасорат, юксак инсоний ғояларни ўзида акс эттирган санъат асарлари инсонларни гўзалликни ҳис қилиш, уларга интилиб яшашга ундаб келган. Аксинча, ғоявий жиҳатдан савияси паст асарлар ўқувчилар онгини саёзлаштиради, уларни чинакам гўзалликдан чалғитади, гўзалликни севишга бўлган интилишларини сусайтиради, дидини пастайтиради.

Ўқувчиларнинг гўзаллик билан бевосита мулоқотда бўлишлари уларга кўпроқ ҳиссий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам ўқитувчи, тарбиясичилар тарбиясивий ишларни ташкил этиш жараёнида ўқувчиларни бадий жиҳатдан юксак бўлган асарлар ва табиат манзаралари билан таништиришга алоҳида эътибор қаратишлари зарур. Тасвирий санъат, ҳайкалтараошлик ва меъморий асарлар намуналари билан ўқувчиларни таништириш уларда симметрия, мутаносиблик, чизиқлар, ранг ва колорит уйғунлигини идрок этиш туйғуларига эга бўлишларини таъминлашга хизмат қилади. Ўқувчилар эътиборига эзгу ғояларни тараннум этувчи мусиқий асарларнинг ҳавола этилиши, улардан олинаётган таассуротлар билан ўртоқлашиш уларда мусиқий оҳанг, ритм, товушларнинг ифодавийлиги ва суръатини ҳис этиш кўникма ва малакаларига

эга бўлишларини таъминлайди. Адабий асарлар эса ўқувчиларнинг нутқ бойлиги ошириш, фикрлаш қобилиятини ўстириш, шахсий қарашларини эркин баён этишга имкон беради.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Миллий истиклол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. – Тошкент, Ўзбекистон, 2000.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. – Тошкент, Ўзбекистон, 2000.
3. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.
4. Педагогика. Мунавваров А.Қ.нинг умумий таҳрири остида. – Тошкент, Ўқитувчи, 1996.
5. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Кн. 2. Процесс воспитания. – Москва, ВЛАДОС, 1999.

18-маъруза. Оила тарбияси асослари

Режа:

1. Оила, унинг тарбиявий функциялари.
2. Оила мустаҳкамлиги ҳақида давлатимиз ғамхўрлиги.
3. Ўқитувчи, синф(гуруҳ) раҳбарларининг ота-оналар билан олиб боардиган ишлари шакл ва методлари.

1. Оила, унинг тарбиявий функциялари. “Жамият” ва “оила” тушунчалари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Бу боғлиқлик жамиятнинг оилаларсиз мавжуд бўлмаслиги ҳамда ўз навбатида оиланинг маълум бир жамият таркибида вужудга келиши ва яшовчанлигида кўринади. Оила ҳамда жамият ўртасидаги ижтимоий муносабатлар икки томонлама алоқадорлик хусусиятига эга. Ҳар бир оила умумжамият талаблари асосида фаолият юритади. Жамият тараққиётининг ривожига эса унинг бағрида мавжуд бўлган оилаларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий қиёфасининг шаклланиши даражасига бевосита боғлиқдир. Чунинчи, ижтимоий борлиқнинг оилалар зиммасига қўядиган талаблари уларнинг манфаатларига зид бўлмаса, аксинча, оилалар фаровонлиги, тинчлигини таъминлашга ёрдам берса, оилалар томонидан ижтимоий талабларнинг қўллаб-қувватланиши, уларнинг амалдаги ижросини таъминлаш кўрсаткичи шунча юқори бўлади.

Илмий-педагогик, психологик, физиологик ҳамда фалсафий асарларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, оила бола учун энг асосий тарбияси муҳити бўлиб, бу муҳитда шахс камолоти учун муҳим ҳисобланган ҳуқ-атвор, ирода, характер ва дунёқараш шаклланади. Бола оила тимсолида жамиятнинг ижтимоий-маънавий қиёфасини кўради, жамият талаблари моҳиятини илк бора шу кичик жамоа орасида, оилавий муносабатларни ташкил этиш жараёнида англайди.

Оилавий муносабатлар фарзандларнинг ақлий, руҳий камолотини таъминлаб, ота-оналарда ўзига хос фаолликни ҳам юзага келтиради. Хусусан, фарзандларнинг бевосита таъсири туфайли уларнинг қизиқиш ҳамда фаолиятлари доираси кенгайди, ўзаро алоқалари мазмунан бойиб боради, реал ҳаёт моҳиятини чуқурроқ англаш, яъни, фарзандлар камолоти, келажаги тимсолида ўз умри давомийлигини куриш ҳолати рўй беради.

2. Оила мустаҳкамлиги ҳақида давлатимиз ғамхўрлиги. Шахснинг маънавий сифатларга эга бўлиши, унда маънавий билимларни эгаллашга нисбатан эҳтиёж ва қизиқишнинг пайдо бўлишида оила тарбияси асосий ролни бажаради. Оилада қарор топган соғлом маънавий-руҳий муҳит фарзандларнинг етук, баркамол бўлиб вояга етишлари учун бекиёс аҳамиятга эгадир.

Шарқда азал-азалдан оила тарбияси га юксак баҳо бериб келинган. Тоталитар тузум даврида эса оиланинг шахс тарбияси да тутган ўрни инкор этилиб, уни ижтимоий борлиқ воситасида тарбиясилашга ҳаракат қилинди.

Ўзбекистон Республикасида, мустақиллик йилларида, фуқароларда миллий ўзликни англаш туйғусининг қарор топганлиги, ўтмиш ҳадриятларини ўрганишга бўлган қизиқишнинг ортганлиги оиланинг шахс камолотида тутган ўрни ва ролини ҳолисона баҳолаш имконини берди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов қуйидаги фикрларни баён этади: “Оила турмуш ва виждон қонунлари асосига қурилади, ўзининг кўп асрлик мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади. Оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади. Ўзбекистоннинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиланинг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларининг, қўшниларининг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир”.

Давлатнинг оилага нисбатан ғамхўрлиги қабул қилинаётган қонун ва қарорларда ўз ифодасини топмоқда. Республикада “Оила” илмий-амалий Маркази ташкил этилганлиги бунинг ёрқин далилидир.

3. Ўқитувчи, синф(гурух) раҳбарларининг ота-оналар билан олиб боардиган ишлари шакл ва методлари. Оила шароитида уюштирилаётган суҳбатлар алоҳида диққатга сазовордир. Оммавий ахборот воситалари орқали аҳоли эътиборига ҳавола этилаётган ҳуқуқий мавзулардаги мақолалар, кўрсатув, эшиттириш, шунингдек, оммавий-ҳуқуқий адабиётлар ҳамда уларда илгари сурилган ғоялар юзасидан ўтказиладиган суҳбатлар болаларда ҳуқуқий тасаввур, идрок, саводхонлик, тафаккур, фаоллик, масъуллик, эътиқод ва салоҳиятни қарор топишига олиб келади.

Оила муҳотида болаларга уларнинг бурчлари тўғрисидаги маълумотларни бериб бориш, ўз навбатида ҳуқуқларидан фойдаланиш йўллари кўрсатиб бериш бу борада яхши самара бера олади.

Оила болаларда ватанпарварлик, инсонпарварлик туйғуларини ҳосил қилувчи ўзига хос маскан саналади. Болалар “Ватан”, “халқ” тушунчаларининг моҳиятини дастлабана шу масканда ўзлаштирадилар. Бинобарин, оиланинг ўзи Ватаннинг бир бўлагидир. Оила шаънини ҳимоя қилиш, уни сақлаш тўғрисида қайғуришнинг Ватаннинг шаъни, эл-юрт манфаати учун курашиш туйғулари билан узвий боғлиқ бўлишига эришиш оилада ташкил этилаётган ижтимоий-сиёсий тарбиясининг асоси бўлиши лозим.

Юқорида қайд этилган тарзда оила тарбияси ни ташкил этиш комил инсонни тарбиясилаб вояга етказиш муваффақияти учун пойдевор бўлади. Фарзандларнинг ҳар томонлама етук бўлиб вояга етишларида ота-она, оиланинг бошқа аъзоларининг дунёқарашлари, ҳаётий ёндошувлари ва маънавий дунёси ўзига хос ўрин тутди.

Шунингдек, ота-оналарнинг муайян даражада педагогик билимларга эга бўлишлари ҳам аҳамиятлидир. Оила ва таълим муассасалари ўртасида ташкил этилган ҳамкорликнинг бош ғояси ота-оналар учун педагогик ёрдам кўрсатишдан иборатдир.

Фарзанд дастлабки маълумот ва ижтимоий меъёрларга амал қилиш борасидаги кўникмаларга оилада эга бўлади. Чунки оилавий ижтимоий муносабатлар, хусусан, маданий-маиший, иқтисодий-молиявий, мулкӣ муносабатлар ҳамда меҳнат фаолиятини ташкил этишда фарзандлар ўзлари сезмаган, моҳиятини тушуниб етмаган ҳолда мазкур муносабатлар жараёнида иштирок этадилар, демакки, ижтимоий масалалар билан тўқнаш келадилар, натижада бу тарзидаги мулоқотларнинг доимий, қисқа муддатларда такрорланиб туриши улар учун ота-оналар, фарзандларнинг ҳуқуқ, бурч, мажбурият ва масъулиятларини тушуниб етишга ёрдам берувчи ижтимоий объектив шарт-шароитларни яратади.

Шу жиҳатдан педагогика фани олдиға миллий ва ҳудудий хусусиятларни инобатға олган ҳолда тарихан таркиб топган оила - таълим муассасаси – жамоатчилик тарзидаги учликнинг ижтимоий-маърифий роли улар ўртасидаги ўзаро бирлик, алоқадорлигини асослаш, болаларда идрок ва тафаккурни шакллантиришда оила ва жамоатчилик имкониятларини аниқлаш ҳамда улардан унумли фойдаланиш талаби ўртаға қўйилмоқда.

Оила тарбияси нинг фарзандларға тарбияси бериш, уларда маънавий-ахлоқий маданиятни шакллантириш имкониятларини аниқлаш юзасидан бир қатор тадбирлар амалға оширилади. Шу борада ота-оналар билан олиб борилган ишлар ҳамда ўтказиладиган тадбирлардан айримларини намуна сифатида келтирамиз:

Ота-оналар билан олиб бориладиган ишлар:

1. Ота-оналар билан ўтказиладиган суҳбатлар.

Суҳбатлар якка ва умумий тарзда олиб борилади. Илк суҳбат чоғида ўқувчиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиясилаш, уларда маънавий-ахлоқий маданият унсурларини қарор топтириш муваффақиятини таъминлаш кафолати бўлган ота-оналар ва фарзандларнинг ижтимоий онглилик ҳамда фаоллик даражасини аниқлашға ёрдам берувчи анкета сўровларини ўтказиш мумкин. Сўровномалар икки турда бўлиб, улардан биринчиси ҳар бир ўқувчининг умумий портретини тасвирловчи, диагностик тавсифға эға, иккинчи турдаги сўровнома эса ота-оналарнинг ижтимоий тарбиясини йўлга қўйиш, фарзандлар маънавий маданиятини шакллантиришға нисбатан уларнинг шахсий муносабатларини аниқлашға хизмат қилувчи сўровномалардир. Қуйида биринчи турдаги сўровноманинг умумий мазмунини келтирамиз:

“Сиз ўз фарзандингизни қай даражада биласиз?” номли сўровнома мазмунини қуйидагича:

1. Фарзандингиз ушбу ўқув масканида нечанчи йил таҳсил олмоқда?
2. Фарзандингизни сўнгги ўқув йилидаги ўзлаштириш даражаси Сизни қониқтирадими?
3. Фарзандингизнинг фанларға бўлган муносабати қандай?
4. Унинг фанларға бўлган қизиқишини баҳолай оласизми?

5. Ижтимоий муносабатлар (оила, жамоа ҳамда кенг жамоатчилик ўртасида ташкил этиладиган муносабатлар) жараёнидаги иштироки қандай?

6. Фарзандингиз мансуб бўлган микро ҳамда макро муҳитнинг маънавий-ахлоқий иқлими қандай? У кимлар билан дўстлашган, уларнинг маънавий қиёфаси Сизнинг талабларингизга жавоб бера оладими?

7. Сиз фарзандингизга нисбатан салбий алоқа ёки таъсир кўрсатганликларининг гувоҳи бўлганмисиз?

8. Унинг оилада тутган ўрни қандай?

9. Ўқув юрти ёки оила ўртасида вужудга келган шахсий зиддиятлари борми?

Дастлабки суҳбат ҳамда ота-оналар томонидан тўлдирилган сўровномалар натижаларини таҳлил этиш улар билан ташкил этиладиган тадбирлар йўналиши ва мазмунини белгилаб беради.

II. Мактабнинг ўқув йили давомида ота-оналар билан олиб борадиган ишлари:

1. Синф ота-оналар мажлиси. Мажлис ўқув йили давомида беш марта ўтказилади, яъни, ўқув йили бошланиши олдида, I, II, III ва IV чораклар якунида. Мажлисларда ўқув юрти ички-тартиб қоидалари, умумжамоа ижтимоий меъёрларига риоя этиш ҳолатлари, юзага келган зиддиятлар таҳлил этилади, навбатдаги давр учун белгиланган ишларни режалаштириш, уларни ҳал этиш йўллари, чора-тадбирлари белгиланади. Мактабда таълим олаётган, жамоа ҳаёти, шунингдек, тарбиясивий тадбирлар фаоллик кўрсатаётган, ўқишда, меҳнатда алоҳида ўрнатилган бўлаётган ўқувчиларнинг ота-оналарига миннатдорчилик изҳор этилади.

Айрим ўқув юртида ташкил этилаётган тадбирларда фаол иштирок этмасликлари айтиб ўтилади ва бунинг сабаблари аниқланади, бундай ҳолатларга барҳам бериш борасида фикрлашиб олинади.

2. Умуммактаб ота-оналар мажлиси. Ота-оналарнинг умумий йиғилишида ўқув йили давомида ўқувчилар, ота-оналар билан олиб бориладиган тарбиясивий ишларнинг бориши ва якуни муҳокама қилинади. Ота-оналар мактаб ҳаёти ва ўқувчиларнинг интизоми, ҳуқ-атвори, ижтимоий меъёрларга амал қилишлари, ўқувчиларни маънавий жиҳатдан тарбиясилаш борасида эришаётган натижалар билан таништирилади.

3. Ижтимоий-маънавий мазмундаги суҳбат ва маърузалар. Бундай маъруза ва суҳбатлар ота-оналарда ижтимоий, шунингдек, таълим-тарбиясига оид билимларни эгаллаш, фарзанд тарбияси ишига жиддий эътибор бериш, бу борада таълим муассасаси билан мустаҳкам ҳамкорлик ўрнатишда муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. – Тошкент, Ўзбекистон, 2000.
2. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент, Ўзбекистон, 2000.
3. Кайковус, Унсурулмаолий. Қобуснома. – Тошкент, Ўқитувчи, 1986.
4. Навоий, Алишер. Асарлар. Ўн беш томлик. Ўн учинчи жилд. – Тошкент, Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1966.
5. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.
6. Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. – Тошкент, Маънавият, 1998.
7. Педагогика Мунавваров А.Қ таҳрири остида. – Тошкент, Ўқитувчи, 1996.